

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті  
Казахский национальный педагогический университет имени Абая  
Kazakh national pedagogical university after Abai**

# **ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN**

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы  
Серия «Социологические и политические науки»  
Series of «Sociological and Political sciences»  
№1 (77) 2022**

**Алматы**

Абай атындағы  
Қазақ ұлттық педагогикалық  
университеті

ХАБАРШЫ  
«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»  
сериясы, №1 (77), 2022

2001 ж. бастап шығады.  
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:  
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.  
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:  
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

PhD, Ж.Ж. Қуанышбаева  
(жауапты хатшы)

Редакция алқасы:  
ҚР ҰҒА академигі, а.ғ.д., проф.  
З.К. Шаукенова  
а.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова  
а.ғ.д., проф. З.Ж. Жаназарова  
PhD докторы, проф. Лим Че Ван  
(Оңтүстік Корея)  
а.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей)  
филос.ғ.д., проф. И.А. Рау (Германия)  
а.ғ.д., проф. Т.Ж. Қалдыбаева  
с.ғ.д., проф. С.В. Решетников  
(Белоруссия)

PhD докторы, проф. Лоранс Тен  
(Франция)  
с.ғ.д., проф. А.И. Шалтыков  
филос.ғ.д., проф. Е.А. Харьковщенко  
(Украина)  
с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей)  
с.ғ.д., профессор Б.М. Торогелдиева  
(Қырғызстан)  
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова  
с.ғ.д., доцент Н.Б. Сейсен

© Абай атындағы  
Қазақ ұлттық педагогикалық  
университеті, 2022

ҚР мәдениет және ақпарат  
министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-  
де қайта тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 28.03.2022 қол қойылды.  
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 13 е.б.т.  
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 466.

050010, Алматы қаласы,  
Достық даңғылы, 13.  
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық  
педагогикалық университетінің  
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы  
С О Д Е Р Ж А Н И Е  
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ  
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ  
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Жұмағұлов М.О. Саналы ұрпақ тәрбиелеудегі дін мен  
зайырлы білім..... 5  
Zhumagulov M. Religion and secular education in the  
upbringing of the conscious generation  
Жұмағұлов М.О. Религия и светское образование в воспитании  
сознательного поколения

Shormanbayeva D., Ivlyeva Y., Sharipova R., Abdrakhmanova A.  
Axiological foundations of personality under the conditions of  
social and cultural transformation of the society..... 10  
Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Шарипова Р.М.,  
Абдрахманова А.А. Қоғамның әлеуметтік-мәдени трансфор-  
мациясы жағдайындағы тұлғаның аксиологиялық негіздері.....  
Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Шарипова Р.М., Абдрахманова А.А.  
Аксиологические основания личности в условиях социокуль-  
турной трансформации общества

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ  
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ  
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Мен Д.В., Пак Т.Н. Современные внешнеполитические  
связи Республики Казахстан и Республики Корея..... 17  
Мен Д.В., Пак Т.Н. Қазақстан Республикасы және Корея  
Республикасының қазіргі заманғы сыртқы саяси байланыс-  
тары  
Men D., Pak T. Modern foreign policy relations the republic of  
Kazakhstan and the republic of Korea

Абеуова Ш.Қ., Қуанышбаева Ж.Ж., Додаева К. Ж. Адамзат  
болашағының саяси-әлеуметтік үдерістері..... 23  
Abeuova Sh., Kuanysbayeva Zh., Dodaeva K. Political and  
social processes of the future of mankind  
Абеуова Ш.Қ., Қуанышбаева Ж.Ж., Додаева К.Ж. Политико-  
социальные процессы будущего человечества

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ  
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ  
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

Рау И.А. Оратор-политик: некоторые политологические  
размышления ..... 29  
Рау И.А. Оратор-саясаткер: кейбір саяси ойлар  
Rau I.A. Speaker-politician: Some political science reflections

Казахский национальный педагогический университет имени Абая  
ВЕСТНИК  
Серия «Социологические и политические науки»  
№1 (77), 2022

Выходит, с 2001 года.  
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:  
член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.  
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора: д.полит.н.,  
проф. Г.О. Насимова

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева  
(ответ. секретарь)

Редакционная коллегия:  
Академик НАН РК, д.с.н., проф.  
З.К. Шаукенова  
д.с.н., проф. Г.С. Абдирайымова  
д.с.н., проф. З.Ж. Жаназарова  
д. PhD, проф. Лим Че Ван  
(Южная Корея)  
д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия)  
д.филос.н., проф. И.А. Рау (Германия)  
д.с.н., проф. Т.Ж. Калдыбаева  
д.п.н., проф. С.В. Решетников  
(Белоруссия),  
д. PhD, проф. Лоранс Тен (Франция),  
д.полит.н., проф. А.И. Шалтыков  
д.филос.н., проф. Е.А. Харьковченко  
(Украина)  
д.полит.н., проф. Н.П. Медведев  
(Россия)  
д.п.н., профессор Б.М. Торогелдиева  
(Кыргызстан)  
д.полит.н., доцент А.Ж.  
Мукажанова,  
д.полит.н., доцент Н.Б. Сейсен

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2022  
Зарегистрировано  
в Министерстве культуры и информации РК переучет 19 марта 2021 г.  
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 28.03.2022.  
Формат 60x84 1/8. Объем 13 уч.-изд.л.  
Тираж 300 экз. Заказ 466.

050010, г. Алматы,  
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая  
Издательство «Ұлағат»  
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Омуралиев Н.А. Кыргызско-таджикские конфликты: социологический анализ ..... 39  
Омуралиев Н.А. Қырғыз-тәжік қақтығыстары: әлеуметтанулық талдау  
Omuraliev N. Kyrgyz-Tajik conflicts: sociological analysis

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ  
ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ  
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ  
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ  
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ  
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS  
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Абсагтаров Р.Б., Рау И.А. Человек и человечность: социальные аспекты ..... 48  
Әбсагтаров Р.Б., Рау И.А. Адам және адамгершілік: әлеуметтік аспектілер  
Absattarov R., Rau I. Human and humanity: social aspects

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ  
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ  
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

Қалмуханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Білім беру көші-қоны: шетелде жоғары білім алудың себептері мен ерекшеліктері ..... 67  
Kalmukhanbetova M., Shnarbekova M. Educational migration: reasons and features of obtaining higher education abroad  
Қалмуханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Образовательная миграция: причины и особенности получения высшего образования за рубежом

Сарыбаева А.Б., Болат Ж.Б. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері ..... 76  
Сарыбаева А.Б., Болат Ж.Б. Влияние насилия в семье на детей  
Sarybayeva A., Bolat Zh. The impact of domestic violence on children

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК  
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ  
FOR THE AID TO THE TEACHER

Набиева Л.И., Әбдір К.Ә., Айтымбетов Н.И. Абай философиясының қазақстандық жастарды патриотизмге тәрбиелеудегі рөлі ..... 86  
Nabiyeva L., Abdір K., Aitymbetov N. The role of Abay's philosophy in education of patriotism of Kazakhstan youth  
Набиева Л.И., Абдір К.А., Айтымбетов Н.И. Роль философии Абая в воспитании патриотизма казахстанской молодежи

Kazakh national pedagogical  
university named after Abai

BULLETIN

Series of  
«Sociological and Political sciences»  
№1 (77), 2022

Periodicity – 4 issues per year.  
Published since 2001

**Editor-in-Chief:**

*member-correspondent of NSA of RK,  
doctor of philosophical science, professor*  
**R.B. ABSATTAROV**

**Deputy Editor:**

*doctor of political science, professor*  
**G.O. Nasimova**

*PhD Zh.Kuanyshbayeva*  
(executive Secretary)

**Editorial Board:**

*academician of NSA of RK, doctor of  
sociological science, professor* **Z.K.**

**Shaukenova**

*doctor of sociological science, professor*

**G.S. Abdirayimova**

*doctor of sociological science, professor*

**Z.Zh. Zhanazarova**

*doctor of sociological science, professor*

**T.Zh. Kaldybaeva**

*doctor of political science, professor*

**A.I. Shaltykov**

*doctor of political science, professor*

**Lim Chae Wan** (South Korea)

*doctor of sociological science, professor*

**N.P. Narbut** (Russia)

*doctor of philosophical science, professor*

**I.A. Rau** (Germany)

*doctor of political science, professor*

**S.V. Reshetnikov** (Belarus)

*doctor of sociological science, professor*

**Lourans Ten** (France)

*doctor of philosophical science, professor*

**Ye.A. Kharkovshchenko** (Ukraine)

*doctor of political science, professor*

**N.P. Medvedev** (Russia)

*doctor of political science, professor*

**B.M. Toregaldieva** (Kyrgyzstan)

*doctor of political science, associate*

*professor* **A.Zh. Mukazhanova**

*doctor of political sciences, associate*

*professor* **N.B. Seisen**

© Kazakh National Pedagogical University  
named after Abai, 2022

The journal is registered by the  
Ministry of Culture and Information RK  
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 07.12.2021.  
Format 60x84 1/8. Book paper. 13,75  
300 copies. Order 456.

050010, 13 Dostyk ave.  
Almaty. KazNPU. Abai Publisher "Ulagat" Kazakh  
National Pedagogical University named after Abai

**МЕРЕЙТОЙ  
ЮБИЛЕЙ  
ANNIVERSARY**

<b>Әбсаттаров Р. Ғибратты ғұмыр иесі (Серік Жайлауұлы Пірәлиевке 70жас) .....</b>	<b>93</b>
<b>Авторлар туралы мәлімет .....</b>	<b>98</b>
<b>Сведения об авторах Information about the authors</b>	

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ  
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ  
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

FTAMP 04.61

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.01>

*М.О. Жұмағұлов*

*Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті  
Алматы қ., Қазақстан*

**САНАЛЫ ҰРПАҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ДІН МЕН ЗАЙЫРЛЫ БІЛІМ**

*Андатпа*

Ұсынылып отырған мақалада зайырлы білім мен діннің саналы ұрпақ тәрбиелеудегі орны мен ролі сипатталады. XX ғасырдың 90-шы жылдары орын алған ірі саяси оқиғалар қоғамның құндылықтары мен рухани қазынасына терең әсер етті. Автор осы тақырып аясында жазылған ғылыми еңбектерді талдау арқылы, зайырлылық ұғымының табиғатына тоқталып, зайырлы білімнің жеке тұлғаны қалыптастырудағы ықпалын сипаттайды. Конституция кепілдік берген діни бостандықты дұрыс пайдалану үшін, жастарға қажетті білім мен дағдыны қалыптастыруды отбасы мен білім беру мекемелері жүзеге асыруда. Алайда, қазақ қоғамында діни орталықтар айрықша сенімге бөленген. Жастарға білім беру мен оларды тәрбиелеу зайырлы тұрғыда орта білім беру мекемелерінің құзырына берілгенімен, бұқара халық діни бірлестіктерді рухани-адамгершілік пен отансүйгіштік-ағартушылық тәрбиелеудің бір мекемесі деп біледі.

Зайырлы және діни білімнің дұрыс ара-қатынасына қол жеткізу жеке тұлға мен әлеуметтік органың құндылықтарын интеграциялауға мүмкіндік туғызады. Ортақ мәдени, идеологиялық, жүйелі-білімдік мақсатты көздеген зайырлы білім беру мен діннің арақатынасы қазақ халқының ұлттық мүддесіне қызмет етеді.

**Түйін сөздер:** зайырлы білім беру, дін, құқықтық мәдениет, білім беру, толеранттылық.

*M.O. Zhumagulov*

*Kazakh National Pedagogical University named after Abai  
(Almaty, Kazakhstan)*

**RELIGION AND SECULAR EDUCATION IN THE UPBRINGING  
OF THE CONSCIOUS GENERATION**

*Abstract*

The proposed article describes the place and role of secular education and religion in the upbringing of the conscious generation. Major political events of the 90s of the XX century had a profound impact on the spiritual values of society. Based on the analysis of scientific works written within the framework of this topic, the author dwells on the nature of the concept of secular education and describes its influence on the formation of personality. The formation of knowledge and skills necessary for young people to properly use the freedom of religion guaranteed by the Constitution is carried out by the family and educational institutions. However, religious communities enjoy special trust in Kazakh society. Despite the fact that the education and upbringing of young people in the secular plan is placed under the competence of secondary education institutions, the people consider religious associations to be one of the institutions of spiritual, moral and patriotic education.

Achieving the right balance of secular and religious education contributes to the integration of the values of the individual and the social environment. The correlation of secular education and religion, pursuing a common cultural, ideological, systemic and educational goal, serves the national interests of the Kazakh people.

**Keywords:** secular education, religion, legal culture, education, tolerance.

*Жумагулов М.О.  
Казахский национальный педагогический университет им. Абая  
(Алматы, Казахстан)*

## **РЕЛИГИЯ И СВЕТСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ВОСПИТАНИИ СОЗНАТЕЛЬНОГО ПОКОЛЕНИЯ**

### *Аннотация*

В предлагаемой статье описывается место и роль светского образования и религии в воспитании сознательного поколения. Крупные политические события 90-х годов XX века оказали глубокое влияние на духовные ценности общества. Автор на основе анализа научных трудов, написанных в рамках данной темы, останавливается на природе понятия светского образования и описывает его влияние на формирование личности. Формирование знаний и навыков, необходимых молодежи для правильного использования гарантированной Конституцией свободы вероисповедания, осуществляется семьей и образовательными учреждениями. Однако в казахском обществе религиозные сообщества пользуются особым доверием. Несмотря на то, что образование и воспитание молодежи в светском плане отдано под компетенцию учреждений среднего образования, народ считает религиозные объединения одним из учреждений духовно-нравственного и патриотически-просветительского воспитания.

Достижение правильного соотношения светского и религиозного образования способствует интеграции ценностей личности и социальной среды. Соотношение светского образования и религии, преследующих общую культурную, идеологическую, системно-образовательную цель, служит национальным интересам казахского народа.

**Ключевые слова:** светское образование, религия, правовая культура, образование, толерантность.

### **Кіріспе.**

XX ғасырдың соңында Орта Азиялық аймақта саяси, экономикалық-әлеуметтік өзгерістер орын алып, діннің қоғам өміріндегі әсері айтарлықтай өсті. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздікке қол жеткізіп, елдің этникалық құрамын ескере отырып, зайырлы қоғам құруға бет бұрды. Дегенмен, халықтың басым көпшілігінің ұстанатын діні ислам болғандықтан, Кеңес бодандығынан бостандық алған мемлекетте діннің жас ұрпақты тәрбиелеудегі ролі артып, ол құқықтық сананың қалыптасуына ықпал етуші фактордың біріне айналды.

Қазіргі таңда жастарға білім беру мен оларды тәрбиелеу зайырлы тұрғыда орта білім беру мекемелерінің құзырына берілген. Алайда, қазақ қоғамында құлшылық ету орындары айрықша сенімге бөленген. Бұқара халық мешіттерді рухани-адамгершілік пен отансүйгіштік-ағартушылық тәрбиелеудің бір мекемесі деп біледі. Сондықтан діни тәрбие мен зайырлы білім беру жүйесін сәтті үйлестіру бүгінгі қоғам борышы. Діни орталықтардың жастармен жұмыс жасау жолдарының Республикамыздың нормативтік құжаттарымен реттеле отырып, мемлекеттің қатаң бақылауында болады. Сондықтан көптеген ғалымдарды теориялық тұрғыда дін мен зайырлы білімнің арақатынасын зерттеу үлкен қызығушылық тудыруда. «Зайырлы мемлекет ұғымының түп-тамыры діни құқық тұрғысынан адамсүйгіштік құқығын басшылыққа алуда жатыр» [1; 4б.].

Мәселені талқылау зайырлылық ұғымының кең ауқымымен танысудан басталуы қажет. Еліміздің Ата Заңының 1 бабының 1-ші тармағында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [2].

### **Зерттеу әдіснамасы.**

Мақала жазу барысында келесі әдістер қолданылды: мемлекеттің зайырлы нысанда дамуына арналған ғылыми жұмыстарды талдау, мемлекеттің дін саласындағы саясатын айқындау.

Зерттеу жұмысының авторы мемлекет пен діни мекеме қатынастарын реттеу саласындағы нормативтік құжаттарға талдау жасады. Мақалада зайырлы мемлекетке, өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі діннің роліне, сондай-ақ зайырлы білімнің дамуына сипаттама берілген.

## Нәтижелер.

Қазақстан биыл өз Тәуелсіздігінің 30 жылдығын атап өтуде. Осы тарихи өлшем бойынша аз уақыт ішінде Қазақстан өз тарихында жаңа кезеңді ашты, өз дамуында үлкен нәтижелерге қол жеткізді. Қазақстан дін саласында да белгілі бір жетістіктерге қол жеткізді. 30 жыл ішінде Қазақстан КСРО құрамындағы атеистік мемлекеттен демократиялық, зайырлы, құқықтық мемлекетке айналды, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Қазақстан Республикасы 30 жыл бойы тиімді мемлекеттік реттеуді қамтамасыз ету арқылы дін саласындағы салмақты саясатты сенімді іске асырып келеді. Қазақстанда Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап дінаралық бейбітшілік пен келісімді қалыптастыру және қолдау жөніндегі белсенді мемлекеттік саясатпен ерекшеленетін зайырлы мемлекеттің өзіндік бірегей моделі құрылды.

Қазақстан Республикасының зайырлы сипаты бүгінгі таңда конституциялық жүйенің негізіне айналды. Зайырлы сипатқа конституциялық деңгейде кепілдік берген Қазақстан Республикасы конфессияаралық қатынастардың нығаюына жылдан-жылға көңіл бөліп келеді. Оған дәлел Нұр-Сұлтан қаласында дәстүрлі түрде өткізілетін «Әлемдік және дәстүрлі діндер» лидерлерінің съезі. «...зайырлы мемлекеттерде діннің қоғамдағы мәртебесі заңнамалық негізде бекітілген» [3; 316.]. Осы тұрғыда «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңын мысалға келтіріп, ондағы қағидаларды басшылыққа алған дұрыс.

Тәуелсіздіктің 30 жылында мемлекет және жекелеген азаматтар тарапынан дінге деген қызығушылық артып отыр. Бір жағынан, Тәуелсіздікке қол жеткізу елдің рухани жаңғыруына, ұлттық мәдениет пен дәстүрдің жандануына септігін тигізсе, екінші жағынан азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының алдыңғы орынға шығуы және дін бостандығы қағидатының кең етек жаюы, еркін таңдауға мүмкіндік туғызды.

Әрине ұлттық қауіпсіздік комитетінің сыртқы қауіптерге қарсы жүргізген іс-әрекеттерінің арқасында діни экстремизмге жол берілмей, діннің қоғамға тигізер ықпалы тек оң жағынан қарастырылуда. Дегенмен, «діни білім беру ұйымдарын қоспағанда, Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиелеу жүйесі дін мен діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болады» [4].

Жастар бойында дінге деген дұрыс көзқарастың қалыптасуы, қоғам мен жеке тұлға арасындағы қарым-қатынастың елдегі заң нормаларына сәйкес орнығуы білім беру жүйесінің дұрыс бағытта дамуына байланысты. Білім беру саласында құзырлы орган «Дінтану» пәнін енгізу арқылы қоғам ішінде толеранттылық көзқарасты дамытуды көздеп отыр. 2004 жылдан бері қолға алынған бұл шара «Терроризм мен экстремизм көріністерінің алдын алу және жолын кесу жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығына сәйкес жүргізілуде. Бұл пәнді енгізу экстремизм мен терроризм идеясына қабылдамайтын толерантты сананы қалыптастыру, дін туралы жастардың білімін арттыру, қазіргі жағдайды саралай білу мен түсіну үшін қажет. «Мемлекеттің зайырлылық сипаты оның діннен ажыратылатындығымен ғана емес, сонымен қатар атеисттік, секуляристтік идеологияның немесе басқа да бір дүниетанымның басымдылығын мойындамайтынымен де сипатталады» [5; 21-22бб.].

Көріп тұрғанымыздай еліміздегі зайырлы білім жүйесімен қатар діни білім жүйесін де реттеу арқылы болашақ ұрпақ санасында тәрбиенің және моральдық ұстанымның жоғары стандарты енгізілуде.

Зайырлы мемлекеттің білім беру жүйесіне көз жүгіртер болсақ, Қазақстан Республикасында ол мектепке дейінгі тәрбие және оқыту, орта білім, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім деңгейлеріне бөлінген. Бұл деңгейлердің әрқайсысында берік құқықтық сананың қалыптасуына қажетті стандарттар қабылданған.

Зайырлы білім берудің қоғамдық маңыздылығының өсуі діни мекемелердегі білім беру мен ұйымдастырушылық нысандары мен әдістерінің сапалы өзгеруіне ықпал етеді. Зайырлы білім берудің қоғам мүшелеріне, жастарға беретін артықшылығы дүниетанымға қатысты көзқарастарының плюрализмінде. Бұл ретте зайырлы және діни білімнің дұрыс ара-қатынасына қол жеткізу жеке тұлға мен әлеуметтік ортаның құндылықтарын интеграциялауға мүмкіндік туғызады. Ортақ мәдени, идеологиялық, жүйелі-білімдік мақсатты көздеген зайырлы білім беру мен діннің арақатынасы қазақ халқының ұлттық мүддесіне қызмет етеді. «Зайырлы және діни білім беру жүйелерінің өзара іс-қимылының мақсаттары: 1) тұтас тұлғаны қалыптастыру (психологиялық, әлеуметтік, ұлттық-мәдени, тарихи, идеологиялық, дүниетанымдық-рухани нысандарда); 2) адамгершілік құндылықтарды трансляциялау және білім алушылардың ұлттық-мәдени өзіндік сана-сезімін қалыптастыру;

3) қоғамдық қатынастарды, этносаралық және конфессияаралық коммуникацияны қоғамдық бірлестік-тердің ынтымақтастығы арқылы тұрақтандыру; діни экстремизм мен төзбеушіліктің алдын алу; 4) педагогикалық дәстүрлердің ынтымақтастығы есебінен осы білім беру компоненттерінің педагогикалық әлеуетін өзара күшейту» [6; 186.].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, зайырлы мемлекеттің келесідей ерекшеліктерін атап өтуге болады. Ең алдымен Қазақстан Республикасының Конституциясы кепілдеме берген еркіндік пен діни бостандық. Екіншіден, діни бірлестіктердің мемлекеттен нормативтік құжаттар негізінде бөлінуі. Үшіншіден, Білім және ғылым министрлігіне қарасты барлық оқу орындарында білім беру жүйесінің зайырлылығы.

Білім берудің зайырлы сипаты мемлекеттік білім беру мекемелерінде жеке тұлға мен әлеуметтік ортаның мүддесіне бағытталған білім беру мен оқытудың мақсатты үдерісі ретінде білім бағдарламаларының діни ілімді тарату мен ендіруге немесе атеисттік көзқарасты дамытуға емес, дін жайында білімді қалыптастыру арқылы таңдау еркіндігін беруге бағытталғандығын білдіреді. Сонымен қатар мемлекеттік органдар білім алушылар мен оқытушылардың заң кепілдік берген шеңберде діни бостандығын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Өз көзқарастарын еркін білдіру мен еркін таңдау құқығы құқықтық-демократиялық мемлекеттің басты қағидаты.

Келтірілген мысалдардың барлығы діннің қоғамдағы мәртебесін төмендетпейді, керісінше оның ықпалының зор екендігін мойындай келе, оны дұрыс бағыттауды көздейді. Ерте заманнан бері дін қоғамның ажырамас бөлігі болып келеді. Адам бойында өлім алдында қорқыныш сезімінің пайда болуына және табиғат күштері алдында дәрменсіздігін сезінуіне байланысты тылсым сыртқы күштердің бар екендігіне сенген адамдар дүниенің құрылымы мен заңдылықтары туралы білімін толықтырып келеді. Адаммен бірге эволюцияның бірнеше сатысынан өткен дін түрлі ғылымдардың (дінтану, фәлсәфа, тарих, археология, мәдениеттану) зерттеу пәніне айналған. Мемлекеттің әр даму сатысында мемлекеттік органдар діннің адамға деген ықпалын жетік түсініп, оны өз мақсаттарында пайдаланып келген.

Зайырлы мемлекеттің негізі – ар-ождан бостандығы, діни нанымдардың теңдігі, діни конфессияларға қатысты саяси биліктің бейтараптығы. Зайырлы мемлекет азаматтардың діни сенім бостандығы құқығын іске асыруын және діни бірлестіктердің қызметін құқықтық реттеуді жүзеге асырады. Мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қатынастар жүйесі қоғамдық қатынастардың қалған жүйесінен оқшау болып табылмайды. Діни бірлестіктер Қазақстан қоғамының бір бөлігі, институттары, ал діндар адамдар – Қазақстан Республикасының толық құқықты азаматтары болып табылады.

Мемлекеттің зайырлы сипаты – бұл қазіргі заманғы құқықтық Қазақстан мемлекетінің құрылуы мен қызмет істеуінің негізгі қалаушы қағидаттарының бірі. Мемлекеттік билік органдары діни құқық негізінде емес, Қазақстан Республикасының Конституциясы негізінде құрылады және әрекет етеді.

### **Қорытынды.**

Дін әр уақытта әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды қалыптастырады. Әлеуметтену үдерісі барысында жастардың бойына тарайтын бұл құндылықтар мен нормалар мемлекеттің болашақ келбетін айқындайды. Сондықтан діннің дұрыс нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруы өте маңызды мәселе.

Жастардың діни білімді алуға қызығушылығы отбасында қалыптасады. Отбасы – адамдар бірлестігінің ең көне нысаны. Отбасы мектеп ұйымдарымен бірлесе балалар мен жастарды адамгершілікке тәрбиелеу және олардың бойында заңға бағынушылық қағидатын қалыптастыруды көздейді. Отбасы ішінде ұстанатын діннің әсерімен діни мейрамдар аталып, рәсімдер өткізіледі. Діни рәсімдердің орындалуын көріп өскен жас ұрпақ дінге қызығушылығын арттыруы мүмкін. «Көбінесе отбасы арқылы дін институты жастардың азаматтық құндылықтарының қалыптасуына әсер ете алады» [7; 696.].

Дін институты қоғам ішінде нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруға, отбасы мен мәдениет, білім институттарымен бірлесе отырып өзара әрекеттесуге тырысады. Тәуелсіздік кезеңінен қоғамда орын алған зайырлылық үдерістер діннің рухани құндылықтарды қалыптастырудағы



ерекше орнын жойған жоқ. Өзара әрекеттесу арқылы діни бірлестіктер дәстүрлі отбасылық құндылықтарды қалыптастыруға ат салысады. Сол құндылықтарды бойына сіңірген жастар ел азаматы атанып, болашаққа жол салады. Сондықтан зайырлы білім мен дін ара қатынасы отбасында бастау алады. Отбасылық құндылықтарды қалыптастыру болашақ жастардың құқықтық санасына оңтайлы әсер етіп, зайырлы және діни білімнің әлеуетін кеңейтеді.

*Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:*

1. Жолмухамбетова В.Ж. Зайырлы мемлекет және дін // Білім айнасы газеті. – 24.04.2017
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
3. Затов Қ.А. Зайырлы мемлекет және дін // Вестник КазНУ. Серия «Философия». Серия «Культурология». Серия «Политология». – 2013. – №1 (42). – 27-35бб.
4. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>
5. Шалабаев Қ.К. Зайырлы мемлекет және дәстүр сабақтастығы: PhD доктор дисс.: – Алматы, 2020. – 148б.
6. Мишучков А.А. Взаимодействие светского и религиозного образования: дефиниция понятий и постановка задач // Вестник ОГУ, Приложение Гуманитарные науки. – 2005 – №4. – С.17-24.
7. Орлова А.В. Роль религии в формировании гражданских ценностей современной молодежи // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2019. – №4 (36). – С.68-74

*References:*

1. Zholmuhambetova V.Zh. Zajyrly memleket zhane din // Bilim ajnasy gazetі. – 24.04.2017
2. Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasy // Konstituciya 1995 zhyly 30 тамызда respublikalyq referendumda qabyldandy. Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
3. Zatov Q.A. Zajyrly memleket zhfne din // Vestnik KazNU. Seriya «Filosofiya». Seriya «Kulturologiya». Seriya «Politologiya». – 2013. – №1 (42). – 27-35bb.
4. «Dini qyzmet zhane dini birlestikter turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2011 zhyly 11 qazandagy № 483-IV Zany // Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>
5. Shalabaev Q.K. Zajyrly memlket zhane dastur sabaqtastygy: PhD doktor diss.: Almaty, 2020. – 148b.
6. Mishuchkov A.A. Vzaimodejstvie svetskogo i religioznogo obrazovaniya: definiciya ponyatij i postanovka zadach // Vestnik OGU, Prilozhenie Gumanitarnye nauki. – 2005. – №4. – S.17-24.
7. Orlova A. V. Rol religii v formirovanii grazhdanskih cennostej sovremennoj molodezhi // Professional'noe obrazovanie v Rossi i za rubezhom. – 2019. – №4 (36). – S.68-74

D. Shormanbayeva<sup>1</sup>, Y. Ivlyeva<sup>1\*</sup>, R. Sharipova<sup>1</sup>, A. Abdrakhmanova<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov,  
Karaganda, Republic of Kazakhstan

## AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF PERSONALITY UNDER THE CONDITIONS OF SOCIAL AND CULTURAL TRANSFORMATION OF THE SOCIETY

### Abstract

In the conditions of sociocultural transformation of society, there is a change in the system of values that determine social reality, which are basic, these are ideas about norms and values, as well as axiological innovations that characterize the ongoing process of reevaluation of values. This process extremely complicates the adaptive potential of an individual, has a deforming effect on his personal development, leads to an increase in maladaptive potential and an identity crisis. This, in turn, leads to a change in the previously learned system of norms and values and the formation of a new hierarchy of higher values of being and society as a whole.

**Keywords:** Values, norms, information society, transformation, individuality, identity, post-modernism, culture, personality, social institutes

Д.Г. Шорманбаева<sup>1</sup>, Е.Н. Ивлева<sup>1\*</sup>, Р.М. Шарипова<sup>1</sup>, А.А. Абдрахманова<sup>1</sup>  
<sup>1</sup>Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті,  
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

## ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТҮЛҒАНЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

### Аңдатпа

Қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясы жағдайында әлеуметтік шындықты анықтайтын құндылықтар жүйесінде өзгеріс болады, олар негізгі болып табылады, бұл нормалар мен құндылықтар туралы идеялар, сондай-ақ құндылықтарды қайта бағалау процесін сипаттайтын аксиологиялық инновациялар. Бұл процесс адамның бейімделу әлеуетін өте қиындатады, оның жеке дамуына деформациялық әсер етеді, зиянды потенциалдың және жеке басының дағдарысының артуына әкеледі. Бұл өз кезегінде бұрын игерілген нормалар мен құндылықтар жүйесінің өзгеруіне, болмыстың және тұтастай қоғамның жоғары құндылықтарының жаңа иерархиясының қалыптасуына әкеледі.

**Түйін сөздер:** құндылықтар, нормалар, ақпараттық қоғам, трансформация, даралық, бірегейлік, постмодернизм, мәдениет, тұлға, әлеуметтік институттар.

Шорманбаева Д.Г.<sup>1</sup>, Ивлева Е.Н.<sup>1\*</sup>, Шарипова Р.М.<sup>1</sup>, Абдрахманова А.А.<sup>1</sup>  
<sup>1</sup>Қарагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова,  
г. Караганда, Республика Казахстан

## АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

### Аннотация

В условиях социокультурной трансформации общества происходит изменение в системе ценностей, определяющих социальную действительность, которые являются базовыми, это представления о нормах и ценностях, а так же аксиологические инновации, характеризующие происходящий процесс переоценки ценностей. Данный процесс крайне усложняет адаптивный потенциал индивида, оказывает деформирующее воздействие на его личностное развитие, оборачивается увеличением дезадаптивного потенциала и кризиса идентичности. Что в свою очередь ведет к изменению усвоенной ранее системы норм и ценностей, и формированию новой иерархии высших ценностей бытия и общества в целом.

**Ключевые слова:** Ценности, нормы, информационное общество, трансформация, индивидуальность, идентичность, постмодернизм, культура, личность, социальные институты.

### **Introduction.**

Objective realia evidence that today virtually in all spheres of the modern society, contradiction is observed in understanding the system of values defining human and in understanding the system of values that are a reference point in social reality. Modernization of values includes both traditional ideas about norms and values, and axiological innovations that determine the current state of ongoing changes, both in our country and around the world. Multidimensionality and inconsistency of interpreting values, their essential content are traced not only in social groups but they are also characteristic for all generations and ages, men and women, who form specific social and cultural condition of the society, which if expressed in occurrence of conflicting norm and value paradigms. This process conditions deformation of the norm and value system of the society, since it turns to be that there is no unified system and real common moral coordinates of human behavior.

The problem of values arises during the period of devaluation of cultural traditions, loss or discrediting of ideological attitudes. As G. Rickert noted: "Value is the meaning that lies above everything that exists. The category of value reveals the universal interrelation and interdependence of phenomena, processes, as well as the significance of one phenomenon for the existence of another."

Thus, changes in the value system of society are an important indicator of ongoing socio-cultural changes. Various social groups are characterized by a complex process of value transformations, therefore, value models directly depend on the socio-cultural characteristics of society.

### **Methods.**

In this article we will try to consider the category of value within the framework of social knowledge. The history of the development of the understanding of "value" has gone a long way of development, it was considered in their writings by representatives of various historical epochs. From antiquity to the Middle Ages, values were identified with being itself, and value characteristics were included in its concept

Values, thus, were not separated from the being, and they were considered as presenting in the being itself. Already Socrates and Plato questioned themselves: "What good is?", "What justice is?" These categories were also the main criteria of true being. It is not accidental that Plato in his study of ideal state took principle of justice as a basis of such state. Already in the Ancient philosophy, different approaches to the issue of absolute and relative nature of values were observed. If, according to Plato, supreme values have absolute nature, then from the point of view of sophists, all values are individual and relative. This appears from their main thesis: "Man is measure of all things". An attempt of a differentiated approach to values is present in the philosophy of Aristotle, who recognizes the self-sustaining values, or "inherent values", which, in particular, include human, happiness, justice and so on, at the same time he declares also relative nature of the most values, since different things appear to be valuable for children and men, king and wise people. Wisdom consists in "comprehending things that are most valuable by their nature".

In different historical periods, the understanding of values has changed in accordance with time, and each philosophical direction has contributed its own view and meaning to the axiological component of society. It was typical for the Middle Ages to define value with a divine essence, to acquire a religious character. In the Renaissance, the values of humanism were the main thing. For Modern times, the determining factor in the development of science and new social relations is the value of knowledge of truth [1].

I. Kant was the first to use the notion of value in its special, narrow sense. Prerequisite of axiology by him was separation of the things existent and due, realities and ideal. Values are requirements addressed to will; goals set before a human; significance of these or those factors for a personality. Hegel special attention paid to dividing values into economical (utilitarian) and spiritual. The first ones act as goods and are featured from the point of view of their "quantitative distinctness". Essentially, by this is meant abstract, exchange value of goods. Since things have its value, he writes, we consider them as goods. Their significance consists in value, and only in value, not in their specific qualities. These values are always relative, i.e. they depend on demand, "on sale, on taste of the public". In their second sense, values are related to spiritual freedom, and everything "that has value and significance, is spiritual by its nature" [2]. After axiology was separated as an independent sphere of philosophical research, several types of value theories were formed. Let us highlight only some of them. Naturalistic psychologism (presented by works of J. Dewey) considers values as objective realities that are observed empirically, and their source correlate with biological and psychological needs of human. From this point of view, any subject that satisfies any human need is a value. Axiological transcendentalism (W. Windelband, H. Rickert) as a value puts forward not the objective reality,

but ideal being. Values are considered as independent from human desires. These are good, truth, beauty that have self-sustaining significance, and are goals by themselves, and cannot be a means for any other goals. Value, therefore, is not a reality, but ideal, bearer of which is “consciousness in general”, i.e. transcendental (otherworldly, supernatural) subject. Besides, values are considered by this concept as norms, which do not depend on human and form a common base for certain values and culture. The most preeminent member of this direction M. Scheler claimed objective nature of values. According to him, they form ontological foundation of personality. But values placed in objects should not be identified with their empirical nature. Just like for example a color exists independently from the objects, to which it belongs, values (pleasant, majestic, kind) may be observed irrespective of those things, properties of which they present [2]. Understanding of values and their observation are based, in the net, on the feelings of love or hate. The more long-lasting values are, the higher they are, and the higher is satisfaction that they give us. In this sense, the least long-lasting values are those related to satisfaction of sensorial desires and material wealth [3].

M. Weber was one of the first ones, who introduced the values problem into sociology [4]. The sociologist noted that value-based action corresponds to “commandments” or “requirements”, in adherence to which an individual sees his duty. According to M. Weber, that acts value-rationally, who is guided by his beliefs about the importance of this or that subject or phenomenon. Besides, values act not only as a motive of a human action, but serve as fundamental norms of any types of actions [2].

Problem of interinfluence of value-norm systems of personality attracted attention of E. Durkheim. According to Durkheim, society values system acts in the form of a set of value ideas of separate people. Durkheim believed that scale of values appears to be independent from individual and variable assessments of individuals. People take already established value from the society to which they must adapt. A mechanism that regulates human behavior in the society is an internal adoption of values through the external coercion by public opinion [2]. Besides, Durkheim highlighted the need to built values hierarchy. He separated the following values: economic, moral, religious, aesthetic, metaphysical. Values adopted from these systems act as individual and collective orienting points for actions of people [5].

Well-known American sociologist T. Parsons noted that one of the functional needs of the society is reproduction of the reference pattern. Values lie at the core of maintaining and preserving the pattern, since they are some standard, by means of which action goals are chosen. Structure and nature of the values accepted by a certain society, depend on beliefs (notions) prevailing in it. Notions justify values. According to T. Parsons, value system simultaneously joints and separates people, while facilitating appearance of social classes, layers, ethnic groups, nations and peoples. It forms “collective portrait” of any of these communities, conditions their originality, difference from each other. What is acceptable for some communities is unacceptable for others. In the concept of the social act, T. Parsons connects the notion of values with value orientation. Value orientation of an individual acts in the form of adherence to references that exist in the culture of the society. Consequently, the value orientations give a person an opportunity to comply with certain rules, when selecting possible alternatives. Whenever a person is forced to choose, the value orientations can guarantee him some reference that he will be guided by [4]. The notion of “value” is the basic one in the theoretical system of P. Sorokin, and “value quality” as the unity of norms, knowledge and values, is the fundamental factor in building any type of the society. According to the sociologist, “value is the basis and foundation of any culture” [2]. Any culture can contain both unrelated phenomena, and unity, all the components of which are express one major value. Each culture has its own axiological core. P. Sorokin defined three types of cultural supersystems: sensual, ideal and idealistic. Culture cannot develop for a long time on one and the same value foundation. Transitions from one type of culture to another are accompanied by crises, break of the old references and ideals, establishment of new ones.

### **Results and discussion.**

Analysis of opinions of classics of sociology allows making a conclusion that values being a component of consciousness of a separate person, also serve as an integral component of public consciousness. Being an element of culture, values perform an integrative function in the society; this means they help an individual choose socially approved behavior in vital situations. For personality, the value system is the main motivator of social action, while affecting the needs and interests. Through the system of value that accumulates in the culture of the society, behavior of actors is regulated. Using the values that exist in the society, personality comprehends social experience and reproduces it.

Values never act separately; they always form a certain holistic system that includes various groups of values constituting some inner rod of the culture. Each society has its own specific value structure, its “basic” values, which are approved and supported by most people of this society.

Being a product, a result of cultural activities, values act as a specific expression of certain social relations, as potential of intellectual development, as implementation of the essential forces of a person. Compliance of the goals, values and methods of actions of a personality, team, society and authorities is a fundamental condition for successful development of all social and economic systems, democratic institutions and states as a whole [8].

Process of transforming moral values of the modern society is a social and historical phenomenon, the essence of which is to change the stereotyped value ideas of an individual, groups, and the society.

The process of values transformation has a continuous impact on individual and public consciousness that determines behavior of individuals in the society [2]. The difficulties associated with the need in physical survival under the social and economic conditions of modern reality determine the process of rethinking the life purpose. Belonging to a social group, level of welfare, education of a person play a significant role in determining the life purpose system, which unites the values of human life, predetermines goals of being, human essence, values of freedom, truth. Transformation of value relations is interconnected with deformation of the moral values hierarchy.

The information society brings out its priorities and a system of standards that generate new culture of thinking, which allow formalizing the relationship to reality. Being becomes irrational, disordered and uncontrollable. Loss of value orientations that occurred as a result of the information society development leads to ousting of the genuine culture to life periphery and preference is given to technical achievements of the civilization. The information society is a spontaneous materialist-sensualist. Culture has another attributive - “consumer”. One of the basic values is the cult of consumption presented as the only possible lifestyle. The cult of thingism, getting pleasure, desire of “possessions” “to possess” have turned into the life purpose for a mass of people. A creative person turns into a consuming person, and being, as a creative existence, becomes a sphere of consumption. A person's life acquires clearly oriented material status. People not only invent new ways to satisfy their real physical needs, they also invent new “needs” - things that are insignificant for physical survival, but heavily desired. They are convinced that they cannot live without them [2].

Today, there is a risk of cultural unification, “Americanization” and “westernization”, that is, approval of the values of the American and Western European cultures as universals of value system; they are actively introduced through widespread media distribution. Television colonizes the mind of people and propagates false values, such as hedonism and permissiveness. The entire advertisement structure is based on deceptive availability of the goods and services offered, which unconsciously leads people to understanding life as a fantastic world, where everything can be obtained without much effort. People lose understanding of what a person should be. Attention is paid only to public image, appearance and presence of material goods [1].

Thus, A. Toffler argues that the means of communications of the industrial society have created a large number of sample images. An individual is left with one main function - to choose from the existing samples. The unprecedented pace of innovation, which generated interpretation of the information society as an innovative one, is so great that it does not leave a chance for a person to master the supplied information. He loses his orientation and cannot make a choice, in connection with which he opts for one-time consumption items, starting with samples of clothes and ending with objects of art [10].

Today, a new viewer, the reader is born; he, being influenced by the mass culture, requires another art, which should cause not aesthetic, but social emotions in him. “The fashion phenomenon under the conditions of mass culture becomes a “peculiar instrument of violence, which together with advertisement makes you follow it regardless of your desires and financial capabilities” [2]. It is impossible to disagree with U. Beck that in class societies, being determines consciousness; while in the risk society, consciousness determines being [11, p. 176].

The value orientations of a modern person are influenced also by innovations. Radical innovations converting modern reality are associated with the latest information and technological revolution. These include mobile telephony, electronic mail, global information and communicative network Internet, various reforms in politics, education, production of new goods, services, and etc. And the person is forced to adapt to them.

This is a quite nontrivial transformation of the social reality. It entails changes in various spheres of human life. Many researchers, including T.A. Bondarenko, are sure that, for example, “under conditions of

all increasing virtualization of the society, a person is formed with fundamentally new social features and behavioral manifestations” [2]. All this leads to an apocalyptic mood, a sense of end of history, lostness in the world, which is perceived as alien and hostile. Modern man gotten lost in values or not finding them finds himself in an existential vacuum. Traditional and rooted values are destroyed, new ones are created, and not every individual is able to recognize their positive or negative impact on the society. The existential vacuum is associated with sense-forming values: life purpose, self-realization and moral formation of life. Loss of values leads to a search for something new, and more often to escape from reality. Confusion, misunderstanding of what is happening is inherent in the whole society [12, p. 179].

As we have already noted, with the inseparable relationship of a personality and the society, changes in the type of the society determine the qualitative changes in personality.

Development of the information society resulted both in the deep transformations in the society, and the need to in a new way comprehend the process of gaining individuality. This is primarily associated with the change in the role and significance of information in person's life. In the information society, its number grows, and at the same time the information is understood as the main resource, a source of public goods, a means of achieving wealth and prosperity. But an increase in the information production as a whole determines the problem of the subjective selection of information. Under these conditions, communication is understood as a process, during which information gaining the individual and personality measurement is exchanged. Thus, under the conditions of the information society, the nature of communication becomes increasingly individualized and personalized, thus reflecting the specifics of individual and personal perception of the information. Change in communicative processes leads to a change in circulation of information flows. If there was only one method of transmitting significant for person information, so-called vertical path (from generation to generation), currently dominating nature is acquired by the network path of information transfer that is manifested as “interaction between personalized intertexts” [1].

In a situation of transition to the modern society, which can be called information one, a person is required to have greater flexibility in implementing communications, which involves interaction with representatives of various social groups. To do this, it is necessary to develop skills of code switching, that is, to train activities in various communicative situations. In accordance with this, it is important to research how information processes influence formation of adaptive personality strategies. Modern Kazakhstan science researches transformations from the point of view of philosophy, economics, sociology, history, social anthropology and many other sciences. The tasks of this paper does not include analysis of undergoing political and economic transformations, but it seems to us that today, it is necessary to give a scientific assessment of those social and psychological processes that accompany the transformation of the society.

The transforming society generates a system of various types of stressors, which are faced by almost every person today. It may be the loss of a stable employment, and deterioration of material level of life, and unresolved housing problems for many people. Nevertheless, in the period of state socialism, most citizens of our country felt more secure and be sanguine about the future. The powerful state ensured relative stability of the society, was able to protect a person from many vicinities of life.

With the development of the crisis, a personality, a person remains alone, one in the roaring world of social transformations. It is inevitably connected with the loss of established values and ideals of both social and individual life, which with a great degree of probability entails a loss of sustainable social identity [13, p.199].

In the era of instability, a person loses distinctness of his own life, he ceases to identify himself with a macro-social community, and the established value orientation unity disappears with it. And in case when the existing belonging to the community ceases to satisfy the subject, he seeks either to leave the group, with which he identifies himself, or to make this group become positively different from others in his perception [1]. At the same time, a person needs self-identification, which would give him some landmarks in social life. Under these conditions, a search for the social community, which would allow restoring the basic value grounds, protect against difficulties and vicissitudes of life, starts. Due to destruction of the former and lack of a new public ideology that promotes the cohesion of people, the need of the person for various illusions, wonders, sects, with the help of which he can feel confident and protected, to experience his belonging to some social community, arises and strengthens. Due to these circumstances, such communities cannot satisfy the need of most people for restoration of social integrity and regularity, protection and value orientation.

Anthony Giddens and Zygmunt Bauman belong to those researchers, who pessimistically assess the impact of the information society on human. They argue that we live in the era of the identity crisis: the

virtual world of media destroys the “continuity”, forcing the sensation of today's day up people, forcing to forget the past and not to think about the future. The information society human is immersed into the virtual reality, as if in a narcotic nirvana: he runs from everyday boredom to the TV screen or computer monitor, dials the phone number or submerges in the Internet, forgets himself in video games or thumbing fashion magazines [2].

Formation of a new type of the society based on informatization, computerization, Internet communications, an increase in the density of information flows, change in the structure of the society inevitably leads to transformations in the person himself, transformation of individuality. If in the era of machine production development, the prevailing form of individual being was a mass human, the information society puts forward an individualized person, who creates his own ideas about the surrounding environment and social reality. The information society built according to the principles of hypertext and intertextuality, immerses a person in new forms of sociality, this process covers all areas of human activity, due to which the transformation of individuality begins [14].

Development of any society must be based on the philosophical theory of values. It is an axiology that is designed to give the correct interpretation to the meaning of actions and indicate development prospects. Already, H. Rickert, one of the founders of the classic value theory, had written: “We will never be able to stop asking about the “purpose” of our lives, this purpose can be discovered only on the basis of values that have significance” [15]. The arrival of a new type of the society (information) must provide for the development of history in the harmonious development of human, in improving public relations towards the ideal of “spiritual civilization”. Creation of a new value system has a deep existential meaning: axiology is the basis of spiritual healing and cultural reconstruction. Axiology designs a certain value hierarchy; the system of value hierarchy forms a system of practical principles; and the latter determines the quality of life. Therefore, to reform the society, we must develop a new value strategy of development.

### Conclusion.

Realia of modern reality demonstrate dialectic denial of previously adopted norms and values system, creation of the new image of the supreme values of being of individuals and society in general. Polyvariability and polarity of interpretations of values in the modern society have clear signs of the transformation process, which are characterized by a change in reference and value orientation, spiritual and cultural orientation of the individual, social communities. The process of moral values transformation is determined by the change in the social and economic structure, the moral consciousness of the person, society and the world as a whole [2].

The deployment of transformational processes that has been observed for two decades in the Kazakhstan society, and that change the basic parameters of the vital activity of all groups of the population, creates the need for individuals and social groups to adapt to such changes. The more active and efficient adaptation resources are used, the more successful the country's sustainable social and economic development is. In this regard, it becomes relevant to the research the adaptation strategies formed and implemented by individuals in the process of executing political, and social economic reforms in transitive type societies.

### Список использованной литературы:

1. Шорманбаева Д.Г. Аксиологические основания адаптации личности в условиях трансформации общества / Д. Г. Шорманбаева, С.Б. Балишикеев, М.М. Кожухова, М.М. Сейдинова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – № 5 (139). – С. 458-461. – URL: <https://moluch.ru/archive/139/39262/> (дата обращения: 14.03.2022).
2. *Adaptation of a Personality in Conditions of Social and Cultural Society Transformation : monograph / D.G. Shormanbayeva, M.A. Seidinova, M.M. Kozhukhova ; Ministry of education and science of the republic of Kazakhstan, Karaganda state technical university. - Karaganda : Publishing Department of the KSTU, 2019. – 135 p. – ISBN 978-601-315-878-5. <http://elib.kstu.kz/> Электронный каталог. – [S. l. : s. n.]*
3. *Философия: учебник / под ред. А.Н.Чумакова. – М.: «ИНФРА – М», 2018, – С 459.*
4. *Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем.; под ред. Левина М.И.. – М.: Аст, 2021г. – С. 352.*
5. *Николаев Ю.Н. Эмиль Дюркгейм как социальный философ. // Социологические исследования. – 2016. – №2. – С.76-91.*
6. *Парсонс Т. О структуре социального действия / Т.Парсонс. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект, 2018. – С. 200-203.*

7. Сорокин П.А. Кризис нашего времени. Россия и Соединенные Штаты / Сост., подгот. текста, вступ. ст. и коммент. В.В. Сапова. – Сыктывкар: ООО «Анбур», 2018. – С.640.
8. Шабатура Л.Н. Тарасова О.В. Ценности и их роль в условиях глобальной экономики управления // Вестник Челябинского государственного университета. – 2016. – № 15. – С. 27-29.
9. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 2019г. – С.480.
10. Toffler A. *The Adaptive Corporation*. – Aldershot: Gower, 1985. – 123 p.
11. Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. А. Григорьева и В. Седелника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С.304.
12. Бондаренко Т. А. Трансформация личности в условиях виртуальной реальности. – Ростов н/Д: Издательский центр ДГТУ, 2018 – 51 с.
13. Челомбицкая М. П. Ценностные ориентиры современного общества / М.П. Челомбицкая, Н.Г.Лавинский // Молодой ученый. – 2019. – № 12. – Т. 1. – С. 198-201. <http://www.moluch.ru/archive/35/4016/>.
14. Андреева Г.М. Социальная психология // Учебник для факультетов психологии университетов. – М.: Аспект-пресс, 2017. – С.345.
15. Риккерт Г. Философия жизни. – Киев: Ника-Центр, 2019. – С.512.

#### References:

1. Shormanbaeva D.G. Axiological foundations of personality adaptation in the conditions of transformation of society / D.G. Shormanbaeva, S.B. Balshikeev, M.M. Kozhukhova, M.M. Seidinova. – Text : direct // Young scientist. – 2017. – № 5 (139). – Pp. 458-461. – URL: <https://moluch.ru/archive/139/39262/> (accessed: 14.03.2022).
2. Adaptation of a Personality in Conditions of Social and Cultural Society Transformation : monograph / D.G. Shormanbayeva, M.A. Seidinova, M.M. Kozhukhova ; Ministry of education and science of the republic of Kazakhstan, Karaganda state technical university. - Karaganda : Publishing Department of the KSTU, 2019. - 135 p. - ISBN 978-601-315-878-5. <http://elib.kstu.kz/> Electronic catalog.. – [S. l. : s. n.]
3. Philosophy: Textbook / edited by A.N. Chumakov. – М. "INFRA-M", 2018, – 459 p.
4. Weber M. Selected works / translated from German; ed. Levina M.I. – М.:Ast, 2021 – 352 p.
5. Nikolayev Yu.N. Emil Durkheim as a social philosopher. // Sociological research. – 2016. – No. 2. – P. 76-91.
6. Parsons T. On Structure of Social Action / T. Parsons. – Issue 2. – М.: Akademicheskii Proyekt, 2018. – P. 200-203.
7. Sorokin P.A. The crisis of our time. Russia and the United States / Comp., podgot. text, intro. st. and comment. V.V. Sapov. Syktyvkar: LLC "Anbur", 2018 – 640 p.
8. Shabatura L.N. Tarassova, O.V. Values and Their Role in the Conditions of Global Managerial Economy // Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2016. – No. 15. – P. 27-29.
9. Galbraith J. New Industrial Society / J. Galbraith. – М.: Progress, 2019. – 480 p.
10. Toffler A. *The Adaptive Corporation*. – Aldershot: Gower, 1985. – 123 p.
11. Beck U. What is Globalization? / translated from German into Russian by A. Grigoryeva and V. Sedelnik. – М.: Progress-Traditsiya, 2001. – 304 p.
12. Bondarenko T.A. Personality Transformation under the Conditions of Virtual Reality. – Rostov-on-Don: Publishing House of DSTU, 2018. – 51 p.
13. Chelombitskaya M.P. Value Orientations of the Modern Society / M.P. Chelombitskaya, N.G. Lavinskiy // Molodoy Uchyoni. – 2019. – No. 12. – Vol. 1. – P. 198-201. <http://www.moluch.ru/archive/35/4016/>.
14. Andreyeva G.M. Social Psychology // Textbook for Psychology Faculties of Universities. – М.: Аспект-пресс, 2017. – 345 p.
15. Rickert H. Life Philosophy. – Киев: Nika-Tsentr, 2019. – 512 p.



**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ  
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ  
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE**

МРНТИ 11.25.67

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.03>

*Мен Д.В.<sup>1\*</sup>, Пак Т.Н.<sup>1</sup>*

*Казахский национальный университет им. аль-Фараби  
Алматы, Казахстан*

**СОВРЕМЕННЫЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ  
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ**  
*(30-летию внешней связи Казахстан и Республики Корея)*

*Аннотация*

В статье авторы рассматривают политические аспекты международных отношений Республики Казахстан и Республики Корея. Исследуются политические отношения и развитие демократических процессов в обеих странах. Предпринят междисциплинарный подход к раскрытию сотрудничества за весь 30-летний исторический период с момента заключения дипломатических отношений и перехода в качественно новый формат партнерства по широкому полю взаимодействия. Выработан политический подход к исследованию проблемы международных событий в азиатском континенте. Раскрыта позитивная роль международных отношений за последние десятилетия между странами Центральной Азии и Сеулом.

Для Республики Корея весьма перспективный и динамично развивающийся регион, располагающий богатыми природными ресурсами и большими транзитно-транспортным потенциалом. События последнего времени продемонстрировали заинтересованность экономически развитых государств мира в сотрудничестве с Казахстаном. Значение корейского опыта, тех основных несущих конструкций, на котором жаждалась современная внешнеполитическая модель Республики Корея, для Казахстана, требует оценки под разным углом зрения, включая её интересы прежде всего в центрально азиатском регионе. Немалое значение для Казахстана имеет международное сотрудничество с Республикой Корея, её опыт организации открытой политики.

**Ключевые слова:** Казахстан, Корея, международные отношения, политика, демократия, Сеул, Центральная Азия

*Д.В. Мен<sup>1\*</sup>, Т.Н. Пак<sup>1</sup>*

*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті  
Алматы қ, Қазақстан*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ  
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ СЫРТҚЫ САЯСИ БАЙЛАНЫСТАРЫ**  
*(Қазақстан мен Корея Республикасы сыртқы байланысының 30 жылдығына)*

*Аңдатпа*

Мақалада авторлар Қазақстан Республикасының және Корея Республикасының халықаралық қатынастарының саяси аспектілерін қарастырады. Екі елдегі де саяси қатынастар және демократиялық процестердің дамуы зерттелген. Дипломатиялық қатынастар аяқталған күннен бастап 30 жылдық тарихи кезеңдегі ынтымақтастықты және өзара әрекеттесудің кең саласында сапалы жаңа серіктестік форматына көшудің пәнаралық тәсілдері қабылданады. Азия құрлығындағы халықаралық шараларды зерттеуге саяси көзқарас әзірленді. Орта Азия мен Сеул елдері арасындағы соңғы онжылдықтардағы халықаралық қатынастардың оң рөлін ашады.

Корея Республикасы үшін табиғи ресурстар мен ірі транзиттік-көліктік әлеуеті бар өте перспективалы және қарқынды дамып келе жатқан аймақ. Соңғы уақыттағы оқиғалар әлемдегі экономикалық дамыған мемлекеттердің Қазақстанмен ынтымақтастығына қызығушылығын көрсетті. Корея тәжірибесінің құндылығы, Корея Республикасының қазіргі заманғы сыртқы саяси моделі,

Қазақстан үшін қазіргі заманғы сыртқы саясат моделі беріліп, Қазақстан үшін, оның ішінде оның мүдделерін, ең алдымен, Орталық Азия аймағында бағалауды талап етеді. Қазақстан үшін Корея Республикасымен халықаралық ынтымақтастық, оның ашық саясатын ұйымдастырудағы тәжірибесі бар.

**Түйін сөздер:** Қазақстан Республикасы, Корея Республикасы, Орталық Азия, Сеул, халықаралық қатынастар

*D. Men<sup>1\*</sup>, T. Pak<sup>1</sup>*  
*Al-Farabi Kazkh National University*  
*Almaty, Kazakhstan*

## **MODERN FOREIGN POLICY RELATIONS THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF KOREA**

*(30th anniversary of the foreign relations of Kazakhstan and the Republic of Korea)*

### *Abstract*

In the article, the authors consider the political aspects of international relations between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Korea. Political relations and the development of democratic processes in both countries are studied. An interdisciplinary approach has been taken to the disclosure of cooperation over the entire 30-year historical period since the conclusion of diplomatic relations and the transition to a qualitatively new format of partnership in a wide field of interaction. A political approach to the study of the problem of international events in the Asian continent has been developed. The positive role of international relations over the past decades between the countries of Central Asia and Seoul is revealed.

For the Republic of Korea, it is a very promising and dynamically developing region with rich natural resources and large transit and transport potential. Recent events have demonstrated the interest of economically developed countries of the world in cooperation with Kazakhstan. The significance of the Korean experience, the main load-bearing structures on which the modern foreign policy model of the Republic of Korea is based for Kazakhstan, requires assessment from different angles, including its interests primarily in the Central Asian region. International cooperation with the Republic of Korea and its experience in organizing an open policy are of considerable importance for Kazakhstan.

**Keywords:** republic of Kazakhstan, republic of Korea, Central Asian, Seoul, foreign policy relations

### **Введение.**

В январе 2022 г. исполнилось 30 лет установления дипломатических отношений между Республикой Казахстан и Республикой Корея. За этот насыщенный фактами, событиями и процессами было много плодотворных и взаимовыгодных связей.

Республику Казахстан и Республику Корея разделяют тысячи километров, между ними нет даже общей границы. Лет 30 назад они мечтать не могли, что в скором времени установят дипломатические, экономические и гуманитарные связи. Что знали казахстанцы о Республике Корея? Очень мало. Известно было, что Корейский полуостров разделён на две части 38 параллелю, Северная Корея строит социалистическое и коммунистическое общество, а Южная Корея избрала капиталистический путь. Только после XXIУ Олимпийских игр в Сеуле в 1988 году Советский Союз начал узнавать и открывать эту азиатскую страну.

После развала в 1991 году СССР на карте мира, возникли пятнадцать новых независимых государств. Одним из них является Республика Казахстан. Став суверенным государством, Казахстан столкнулся с геополитическими реалиями, которые сделали доминирующей в его внешнеполитической стратегии задачу сбалансированного развития отношений с внешним миром. Верно оценив их, республика продолжает утверждаться в качестве независимого субъекта международного права, строит свои международные связи на основе равноправия, взаимоуважения и взаимной выгоды [1]

Казахстан и Республика Корея, объединённые на базе общности цивилизованных, исторических характеристик азиатских государств, расширяют связи не только между собою, но в то же время этим своим импульсом создают благоприятную политическую атмосферу в азиатском континенте. С развалом Союза, Казахстан получил независимость, Республика Корея одна из первых зарубежных

государств признала 30 декабря 1991 года за Казахстаном статус суверенного. А через месяц 28 января 1992 года оба государства заключили Договор о дипломатических связях на уровне посольств. 30 июня 1993 года в Алма-Ате было официально открыто посольство Республики Корея, а 12 мая 1995 г. посольство Республики Казахстан в Сеуле [2]

В июле 1994 года состоялся первый рабочий визит в Сеул делегации Министерства иностранных дел Республики Казахстан во главе тогдашним первым заместителем министра иностранных дел К-Ж. Токаевым. В ходе визита был подписан Протокол о сотрудничестве между внешнеполитическими ведомствами двух государств. Документ предусматривал проведение переговоров и консультаций по вопросам двустороннего сотрудничества и международным проблемам, представляющий взаимный интерес. Подобные консультации, как указано в Протоколе, могут проводиться как между Министерствами иностранных дел двух стран на различных уровнях, так и между делегациями Республики Корея и Республики Казахстан в международных организациях и на различных международных форумах.

С этого времени наблюдается резкая активизация работы в Казахстане и Республике Корея со стороны официальных кругов. Дипломатия обоих государств стала проявлять углубленный интерес к экономической, политической и культурной жизни в республиках, налаживанию прямых дружеских контактов. Оперативность и открытость внешнеполитической деятельности руководства Казахстана, огромный экономический потенциал, уникальные природные богатства стали привлекать всё возрастающее внимание со стороны политических и деловых кругов Республики Корея. Опыт экономического прогресса Республики Корея показывает, что свободный рынок, свободное развитие идей – основные принципы демократического общества – найдут развитие в независимом Казахстане, что создаёт предпосылки для плодотворного сотрудничества между двумя странами.

В августе 2021 г. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев нанес официальный визит в Республику Корея. Это была ответная встреча с Президентом Республики Корея Мун Чже Ином, который состоялся в апреле 2019 г. в Казахстане.

В официальной встрече упоминалось, что Великая степь и Корейский полуостров связывают узы, история которые уходят в седую древность, но именно в условиях национального суверенитета Республики Казахстан и Республики Корея, позволивших установить дипломатические отношения в 1992 г. между двумя странами, динамично развивается всестороннее сотрудничество.

Принципиальные подходы Казахстана и Республики Корея к вопросам, связанные с поддержанием мира и стабильности на Корейском полуострове совпадают или близки. Казахстан позитивно относится к политическому диалогу Юга и Севера Кореи, а также к укреплению межкорейских отношений.

Таким образом, целью исследования данной статьи является отобразить пути развития международных отношений между двумя государствами и показать результат данных отношений на протяжении нескольких десятилетий.

Международные отношения между Республикой Кореей и Казахстаном актуальны и по сей день, и подтверждением этого является подготовка проекта в этом году «Год взаимного культурного обмена между Кореей и Казахстаном».

### **Методология.**

Изучению дипломатических отношений, в частности казахско-корейского взаимодействия, в науке отводится одно из значительных мест. Значительную помощь в формировании представления о ситуации в Центральной Азии и их взаимоотношениях с Кореей и другими странами оказали работы исследователей, посвященные как анализу теоретических аспектов международных отношений, так и исследованиям практического взаимодействия стран в тех или иных политических ситуациях. Тема данного исследования освещалась в периодических изданиях, в советской, российской, казахстанской и корейской литературе. Несмотря на то, что степень изученности в научной литературе представляется достаточной, так как казахстанско-корейским отношениям всегда уделялось много внимания со стороны научных кругов, политических деятелей, аналитиков обоих стран, на современном этапе сотрудничества возникли новые вопросы политической аналитики, не нашедшие необходимого отражение в литературе.

В основу методологии исследования межгосударственных отношений положен структурно-системный подход к анализу совокупности факторов, составляющих основу данного исследования. В своем исследовании авторы работы основывается на общеизвестных универсальных методах

политологии. В работе проведен анализ различных подходов к исследуемому вопросу, обобщены и обработаны практические рекомендации и предложения, посвященных казахстанско-корейским взаимоотношениям. Также задействованы материалы, официальные документы государственного архива, политические речи лидеров государств. Основными методами исследования явились проблемно-хронологические, метод сравнительного анализа, контент-анализ документов, метод экспертных оценок. Были использованы теоретические концепции и междисциплинарные методологии, которые предлагают отечественные, а также зарубежные ученые, прежде всего казахстанские специалисты. Важное методологическое значение при написании работы имели труды Главы государства К.К. Токаева и первого президента Н.А. Назарбаева.

### **Результаты и дискуссия.**

Многовекторная внешняя политика Казахстана диктуется геополитическим положением суверенного государства, его уровнем и тенденциями развития экономики, этнодемографическим составом населения, культурными традициями. Рост интереса казахстанцев к Южной Корее связан тем, что эта страна достигла впечатляющих успехов в экономике, науке и в современных технологиях. Тридцатилетие двухсторонних дипломатических отношений дает основание взвешено оценить весь спектр казахстанской политики на Корейском полуострове.

В Голубом доме, резиденции южнокорейского лидера, состоялись переговоры Главы государства Касым-Жомарт Токаева с тогдашним Президентом Мун Чжэ Ином с участием официальных делегаций. Стороны обстоятельно обсудили перспективы дальнейшего развития казахско-корейского стратегического партнерства. Особое внимание было уделено укреплению торгово-экономических, инвестиционных и культурно-гуманитарных связей.

Главы государств также рассмотрели актуальные вопросы глобальной и региональной повестки дня, взаимодействия по линии международных структур. Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что Южная Корея является одним из важнейших стратегических партнеров Казахстана в Азии. Сейчас в Казахстане работают 550 компаний с участием корейского капитала, среди которых такие ведущие корпорации, как Samsung, Hyundai, Lotte, Posco и другие. Сформирована солидная институциональная база, действует межправительственная комиссия и деловой совет.

Глава государства выразил благодарность корейской стороне за помощь в борьбе с коронавирусом. Он также проинформировал своего южнокорейского коллегу о казахстанской вакцине QazVac. Говоря о перспективах межгосударственного сотрудничества, К-Ж. Токаев высказал заинтересованность в изучении опыта Южной Кореи в развитии высоких технологий и сферы здравоохранения.

В ходе переговоров главы двух государств пришли к единому мнению по укреплению взаимовыгодного и практического сотрудничества в политической, торгово-экономической, инвестиционной, инновационной, культурной, спортивной и туристической сферах. Казахстанская сторона отметила важность сотрудничества с Кореей в процессе реализации государственной программы инфраструктурного развития «Нурлы жол», а корейская сторона подчеркнула, что Казахстан является одним из ключевых партнеров в стратегии «Новая северная политика». Стороны пришли к единому мнению продолжать сотрудничество.

К-Ж Токаев сообщил, что за последние 15 лет Корея инвестировала в экономику Казахстана более \$ 6 миллиардов США, наши ведущие инвесторы – концерны Samsung, Hyundai и Lotte Group. По итогам прошлого года объем двусторонней торговли достиг \$5,9 млрд. Наша цель – значительно увеличить этот показатель. Сегодня мы договорились увеличить несырьевой товарооборот и диверсифицировать его в постпандемический период. Также договорились активизировать программу «Свежий ветер». Это позволит создать благоприятные условия для новых инвестиций и высоких технологий.

Президент РК Мун Чжэ Ин отметил особый характер связей, которые объединяют два народа. Корейский народ испытывает особую любовь к народу Казахстана. Для нас Казахстан является центром Евразийского континента. История двусторонних связей между нашими народами, уходящая во времена Великого Шелкового пути, нашла свое продолжение во время переселения этнических корейцев в Казахстан. Мы с благодарностью помним щедрость народа Казахстана, принявшего в свои теплые объятия корейцев, приехавших с Дальнего Востока, – подчеркнул Президент Южной Кореи.

Программа государственного визита была весьма насыщена. Состоялись переговоры с Президентом РК Мун Чжэ Ином, в ходе которых стороны рассмотрели широкий круг вопросов дальнейшего развития казахстанско-корейского стратегического партнерства. По итогам переговоров были подписаны ряд двусторонних документов. Касым-Жомарт Токаев совместно с Мун Чжэ Ином также провели встречу с лидерами корейского бизнеса. Наряду с этим глава государства принял участие в церемонии, посвященной памяти национального героя Кореи, генерала Хон Бом До, который в последние годы своей жизни проживал в Казахстане. Президент Казахстана возложил венки у Монумента павших за Родину, провел круглый стол и ряд двусторонних встреч с участием крупных корейских компаний, а также встретился с бывшим Генеральным секретарем ООН Пан Ги Муном. Кроме того, К.К. Токаев посетил Сеульский киберуниверситет, на территории которого открыли бюст Абая Кунанбайулы. Событием большого значения имеет для стран открытием в городе Пусане Генерального консульства Республики Казахстан.

Открытый внешнеполитический курс Казахстана способствовал интенсивному обмену казахстанской вузовской системы с внешним миром потоками информацией. Международное сотрудничество сыграло важную роль в развитии высшей школы и внесли вклад в подготовку кадров для Казахстана.

В результате практически все крупные вузы республики заключили с корейскими университетами соглашения о сотрудничестве, академическом обмене студентами обеих стран. В результате казахский язык преподается в нескольких вузах Кореи, а корейский в Казахстане.

Несмотря на то что наши страны разделяют большие расстояния, у наших народов схожие судьбы. Корея – одна из стратегических партнеров Казахстана в Восточной Азии. Наши связи в различных сферах развиваются очень динамично. Состоявшиеся переговоры в атмосфере взаимного доверия и поддержки призваны вывести наши отношения на более высокий уровень. Казахстан и Республика Корея определили новые направления взаимодействия.

Центральная Азия для Республики Корея весьма перспективный и динамично развивающийся регион, располагающий богатыми природными ресурсами и большими транзитно-транспортным потенциалом. События последнего времени продемонстрировали заинтересованность экономически развитых государств мира в сотрудничестве с Казахстаном. Возросшие экономические и политические возможности позволяют Казахстану играть более активную и весомую роль в региональных интеграционных процессах. Казахстан, таким образом, уже стал важным субъектом современной геополитики [3].

Учитывая высокие показатели социально-экономического развития, имеющиеся инвестиционные возможности, Казахстан готов способствовать ускоренному сотрудничеству с Республикой Корея. Активно участвовать в формировании общего рынка, поддерживать все направления интеграции – создание отраслевых консорциумов, совместных холдингов и инвестиционных структур.

Активность Казахстана в сфере азиатского сотрудничества с Республикой Корея, готовность принять на себя обязанность и ответственность продиктованы искренним стремлением использовать потенциал Казахстана во благо обеих государств.

Независимо от уклада внутривнутриполитической жизни и Казахстан, и Республика Корея привлекают внимание предпринимателей, промышленников, политиков, прежде всего, богатством неосвоенных подземных недр, огромными запасами природных ресурсов. Казахстан сегодня способен превратится в мост мира, дружбы и прогресса, соединяя Европу и Азию.

Республика Корея же, продолжая это развитие в сторону АТР и всей Юго-Восточной Азии, сможет возродить уникальную древнюю цивилизацию, сделать её сегодняшние плоды достоянием мировой цивилизации. Прочные международные отношения Казахстана и Республики Корея полезны не только для этих государств, но также будет способствовать налаживанию добрых взаимоотношений с другими странами. Казахстан для Республики Корея – огромный рынок и мост в страны Центральной Азии. Республика Корея в свою очередь для Казахстана – выход на мировой океан через побережья Жёлтого и Японского морей. Это положение одна из весомых и наиболее значительных особенностей геополитического положения Казахстана и Республики Корея и их новых открытий в международном сотрудничестве.

Что касается в межкорейских отношениях правительство Казахстана занимает ясную позицию, которая заключается в превращении Корейского полуострова в безъядерную зону и сохранении международной системы нераспространения ядерного оружия, прилагает всё более активные усилия для мирного решения северокорейской ядерной проблемы. В то же время правительство Республики

Корея высоко оценивает эти усилия казахстанского правительства и надеется, что и в будущем Казахстан будет продолжать вносить конструктивный вклад в достижений мирного решения северокорейской ядерной проблемы.

9 марта этого года в Южной Корее состоялись выборы президента, где победу одержал от ведущей оппозиционной партии «Гражданская сила» Юн Сок Ель. Президент РК К.К. Токаев поздравил с победой и пожелал успехов гражданам Республике Корея. В своем поздравительном послании К. Токаев выразил, что взаимоотношения между Казахстаном и Республикой Корея останутся дружескими и миролюбивыми и более успешными.

#### **Заключение.**

Таким образом, из всего сказанного можно сделать краткий вывод: внешняя политика Казахстана по отношению к Республике Корея нацелена на содействие укреплению всеобщей безопасности и стабильности, развитию взаимовыгодной интеграции. Активными дипломатическими усилиями создать благоприятные внешние условия для достижения стоящих перед двумя государствами стратегических целей. Можно с удовлетворением констатировать, что Сеул и Нур-Султан сумели выстроить конструктивные, дружественные отношения без ущерба собственным национальным интересам, проявить себя ответственными партнёрами по основным – международным проблемам. Отношения Казахстан-Корея проверены временем за 30 лет дипломатических отношений. Тридцатилетии равных, дружелюбных, взаимопользительных контактов, как на государственном уровне, так и на уровне человеческого отношения. Что же роднит этих стран? Безусловно, общий круг проблем, общие интересы, общие взгляды на современные мировые процессы и политику в целом. Ещё схожесть менталитета и чувство уважения друг к другу. К тому же они интересны друг другу как экономически, так и политически.

#### *Список использованной литературы:*

1. *Внешняя политика Казахстана. / Сборник статей Алма-Ата 1993. – С. 73.*
2. *Ким Г.Н. Казахстан – Южная Корея: по пути сотрудничества стратегического партнерства. Книга 1. Этапы партнерства и сотрудничества. – Алматы: 2012.– С. 66-67*
3. *Мен Д.В. Корея и корейская диаспора Казахстана: политический аспект.– Алматы: 2008.– С. 43-44*
4. *Токаев К-Ж. Под стягом независимости: очерки о внешней политики Казахстана. – Алматы: Білім, 1997. – С. 736.*
5. *Лаумулин М.Т. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность, геополитика, политология.– Алматы, 2000. – С.480.*
6. *Султанов Б.К., Музапарова Л.М. Становление внешней политики Казахстана: история, достижения и взгляд в будущее. - Алматы: 2005. – С. 340.*
7. *Хан Г.Б., Суворов Л.С., Рахманова Г.Б. Внешняя политика Республики Корея: монография.- Алматы: 2001. – С. 311.*
8. *Арупов А. Роль Казахстана и Кореи в выстраивании новой архитектуры экономической безопасности.– Алматы: 2009. – С.130.*

#### *References:*

1. *Vneshnyaya politika Kazahstana. / Sbornik statej Alma-Ata 1993. – S. 73*
2. *Kim G.N. Kazahstan – Yuzhnaya Koreya: po puti sotrudnichestva strategicheskogo partnerstva. Kniga 1. Etapy partnerstva i sotrudnichestva. – Almaty: 2012.– S. 66-67*
3. *Men D.V. Koreya i korejskaya diaspora Kazahstana: politicheskij aspekt.– Almaty: 2008.– S. 43-44*
4. *Tokaev K-Zh. Pod styagom nezavisimosti: ocherki o vneshnej politiki Kazahstana.– Almaty: Bilim, 1997. – S.736.*
5. *Laumulin M.T. Kazahstan v sovremennyh mezhdunarodnyh otnosheniyah: bezopasnost, geopolitika, politologiya.- Almaty, 2000. – S.480.*
6. *Sultanov B.K., Muzaparova L.M. Stanovlenie vneshnej politiki Kazahstana: istoriya, dostizheniya i vzglyad v budushchee. – Almaty: 2005. – S. 340*
7. *Han G.B., Suvorov L.S., Rahmanova G.B. Vneshnyaya politika Respubliki Koreya: monografiya. – Almaty: 2001. – S. 311.*
8. *Arupov A. Rol Kazahstana i Korei v vystraivanii novoj arhitektury ekonomicheskoy bezopasnosti. – Almaty: 2009. – S. 130.*

Ш.Қ. Абеуова<sup>1\*</sup>, Ж.Ж. Қуанышбаева<sup>1</sup>, Қ.Ж. Додаева<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,  
<sup>2</sup>Қазақтың Спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

## АДАМЗАТ БОЛАШАҒЫНЫҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК ҮДЕРІСТЕРІ

### Аңдатпа

Бұл мақалада футурологияның өзекті мәселелерін және оның жіктелуі келтірілген. Бұл жерде футурология ілімінің аясын кеңейту қажеттігі туындайды, себебі, оны тек адамзат болашағымен шектеуге болмайды, сондықтан, «футурология дегеніміз – уақыт өлшемінің болашақтағы мазмұнын тұтастай зерттейтін адамзат үшін практикалық тұрғыдан аса маңызы бар ілім», – деп тұжырымдауымызға болады. Қазіргі таңдағы адамзатты алаңдатып отырған ғаламдық мәселелер мен адам мен әлем арасындағы қайшылықтар, болашаққа үміт пен сенімнің бекітілуі мен жоғалуы, келешектің тұңғыш асқақтығы мен көз жетер уақыттың айқындығы сияқты түйткілдер жаңаша таным құруды, дүниені түйсінудің өзіндік тың ұстанымын айғақтауды және оған деген өзгеше көзқарас қалыптастыруды қажет етіп отыр.

**Түйін сөздер:** космофутурология, геофутурология, биофутурология, антропофутурология, социофутурология, этнофутурология.

Абеуова Ш. Қ.<sup>1\*</sup>, Қуанышбаева Ж.Ж.<sup>1</sup>, Додаева Қ. Ж.<sup>2</sup>  
<sup>1</sup>Казахский национальный педагогический университет им. Абая,  
<sup>2</sup>Казахская академия спорта и туризма, Алматы, Казахстан

## ПОЛИТИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ БУДУЩЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

### Аннотация

В данной статье представлены актуальные проблемы футурологии и ее классификация. Здесь возникает необходимость расширения сферы учения о футурологии, поскольку его нельзя ограничивать только будущим человечества, поэтому можно сделать вывод, что «футурология – это учение, имеющее важное практическое значение для человечества в целом, изучающее содержание измерения времени в будущем». Такие проблемы, как глобальные проблемы, волнующие человечество в настоящее время, противоречия между человеком и миром, утверждение и утрата надежды и веры в будущее, беспредельность будущего и ясность времени, требуют нового познания, подтверждения собственной позиции мировосприятия и формирования иного отношения к нему.

**Ключевые слова:** космофутурология, геофутурология, биофутурология, антропофутурология, социофутурология, этнофутурология.

Sh. Abeuova<sup>1\*</sup>, Zh. Kuanyshbayeva<sup>1</sup>, K. Dodaeva<sup>2</sup>  
Kazakh National Pedagogical University named after AbaiAlmaty,  
<sup>2</sup>Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan

## POLITICAL AND SOCIAL PROCESSES OF THE FUTURE OF MANKIND

### Abstract

This article presents the current problems of futurology and its classification. Here there is a need to expand the scope of the doctrine of futurology, since it can not be limited only to the future of humanity, so we can conclude that " futurology is a doctrine of great practical importance for humanity as a whole, studying the content of the measurement of time in the future." Such problems as the global problems that concern humanity at the present time, the contradictions between man and the world, the assertion and loss of hope and faith in the future, the boundlessness of the future and the clarity of time, require new knowledge, confirmation of one's own position of world perception and the formation of a different attitude to it.

**Keywords:** cosmofuturology, geofuturology, biofuturology, anthropofuturology, sociofuturology, ethnofuturology.

### **Кіріспе.**

Қазіргі таңдағы адамзатты алаңдатып отырған ғаламдық мәселелер мен адам мен әлем арасындағы қайшылықтар, болашаққа үміт пен сенімнің бекітілуі мен жоғалуы, келешектің тұңғық асқақтығы мен көз жетер уақыттың айқындығы сияқты түйткілдер жаңаша таным құруды, дүниені түйсінудің өзіндік тың ұстанымын айғақтауды және оған деген өзгеше көзқарас қалыптастыруды қажет етіп отыр.

«Адамды әрқашан да болашақ қызықтырды, бұл заңды да, әрқайсымыз: жылдан және ондаған жылдардан кейін алда бізді не күтіп тұрғандығын, ертеңгі күні қалай өмір сүретіндігімізді, біздің балаларымыз, немелеріміз бен шөберелеріміздің болашағын, адамзат өздерінің әлеуметтік, мәдени және ғылыми-техникалық жеңістерін сақтай ала ма, бұл өмір әсем және бейбітшіл бола ма, олар қандай жаңа мәселелермен кезігетіндігін білгіміз келеді», – деген пікірлер [1], шындығында, баршаның, тіпті ғылыми ғана емес, бұқаралық санадағы алаңдайтын түйткілдер болып табылады. Себебі, футурологиялық зерттеулер үшін барлық ғылымдардың тарихи танымдық зерттеу нәтижелері және олардың кешені аса қажетті ақпараттар бере алады, сонымен қатар, кез келген барлық ғылыми жаңалықтар мен олардың мазмұндары болашақтану ілімінің теориялық-әдіснамалық жақтарын толықтыра түседі. Мәселен, деректерге сүйенсек, Нобель сыйлығының лауреаты Ричард Фейнман 1959 жылы нанотехнологияны физика заңдарына сүйеніп болжаған [1]. Ғылыми анықтамаларға сүйенсек: «Футурология кең мағынасында – адамзаттың болашағы туралы ілімдердің жиынтығы, тар мағынасында – әлеуметтік үдерістердің перспективасын қамтитын ғылыми білімдердің аймағы; болжау мен болжам ұғымдарының синонимі ретінде қолданылады. 1960 жылдардың басында бұл термин Батыста «болашақ тарих», «болашақ туралы ғылым» деген мағынада кең тарады» [2, 751б.], – деген түсіндірмелер жалпылама пайымдалған анықтамалар. Бұл жерде футурология ілімінің аясын кеңейту қажеттігі туындайды, себебі, оны тек адамзат болашағымен шектеуге болмайды, сондықтан, «футурология дегеніміз – уақыт өлшемінің болашақтағы мазмұнын тұтастай зерттейтін адамзат үшін практикалық тұрғыдан аса маңызы бар ілім», – деп тұжырымдауымызға болады. Сондықтан, жалпыдан жекеге қарай жүріп, оны мынадай салаларға жіктеп алуымыз қажет.

### **Зерттеудің әдіснамасы.**

Әлеуметтік-саяси қатынастарды, атап айтқанда футурологияны зерделеу ғылымда маңызды орындарды алады. Зерттеушілердің теориялық аспектілерін талдауға, сондай-ақ белгілі бір әлеуметтік-саяси жағдайдалардағы көріністерін зерттеуге арналған жұмыстары футурология туралы түсінік қалыптастыруға айтарлықтай көмек көрсетті. Бұл зерттеудің тақырыбы мерзімді басылымдарда, Қазақстандық және шетелдік әдебиеттерінде жарық көрді. Ғылыми әдебиетте зерттелу дәрежесі жеткілікті болып көрінгенімен, қазіргі жаһандану кезеңінде жеткілікті көрініс таппаған саяси аналитиканың жаңа мәселелері бар.

Зерттеу әдіснамасының негізі футурологиялық факторлар жиынтығын талдауға құрылымдық-жүйелік көзқарас әдісі бастама болып табылады. Өз зерттеулерінде авторлар саясаттану және ілеуметтану ғылымдарының танымал әмбебап әдістеріне сүйенді.

Жалпы, футурологиялық білімнің әлеуметтік-саяси негіздерін талдауда жалпылау мен типологизация әдістері қолданылды. Футурологиялық білімнің маңызды санаттарының ерекшеліктерін анықтау салыстырмалы әдіс негізінде жүзеге асырылды. Футурологиялық болжамдардың мазмұнын талдауға және әртүрлі типологияларды құруға жүйелі және құрылымдық тәсілдер дәйекті түрде қолданылды. "Футурология" терминін ғылыми айналымға 1943 жылы неміс әлеуметтанушысы О.Флехтхайм "болашақ философиясы" әлеуметтік пәніне сілтеме жасау үшін енгізді, оның негізгі тақырыбы адамзат пен адамзат қоғамының болашағы болуы керек еді.

### **Нәтижелер мен талдау.**

Әр адам өзіне ұсынылған болашақты көреді. Ол болашақта қандай болады. Онда өмір сүру ыңғайлы ма, ол өз жоспарларын жүзеге асыра ала ма, қазіргі мағынада ол жерде еркін бола ма. Сондықтан өмірдің техникалық, ғылыми немесе әлеуметтік құрамдас бөлігіне арналған барлық футурологиялық жұмыстар сөзсіз авторлармен бірге сценарийдің адам үшін салдарын болжайды. Қазіргі Батыс футурологиясы біздің елімізде өте танымал. Атақты батыс зерттеушілері ұсынған көптеген ережелер іс жүзінде аксиомалар болып саналады. Ең танымал ұғымдардың қатарына "ақпараттық қоғам", "постиндустриалды қоғам", әлемді "бірінші", "екінші" және "үшінші", "өркеніетті әлем" және т. б.



Осы тұрғыдан алғанда, әрбір ғылым өздігінше болжамдық пайымдауларын ұсына алады. Ал соңғы кездері философия ғылымындағы тиімді және әзірге ақиқатқа қол жеткізудің басты құралы деп түсініліп жүрген интегративтік әдіснама тек жаратылыстану мен қоғамдық ғылымдардың бірлігін ғана емес, миф, дін, оккультизм сияқты ғылыми емес білімдердің де түбірлестік тұтастығын қалайды. Мәселен, М.Изотов миф пен магияның өзі қазіргі ғылыми таным үшін басқа тұрғыдан қиюласатын мүмкіндіктер ашатындығын атап көрсетсе [3, 321б.], Д.Ө. Құсайынов ғылыми емес білімдердің өз құпияларын бойларында сақтап келе жатырғандығын, оларға да үлкен мән беру қажеттігін атап көрсетеді [4, 223 б.].

Футурологияның объектісін – болашақтағы болуы ықтимал құбылыстар ретінде белгілеп, пәнін – ғарыштың, жердің, қоғамның, ұлттың, мемлекеттің, адам болмысының даму болашағы және олардың модельдерін жасау және болжамдық зерттеулердің тарихы мен бүгінгі күйін таразылау деп нақтылап, зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздерін былайша жүйелеп көрсетуімізге болады. Бірінші, интегративтік әдіснама – жаратылыстанудағы ғылыми білімдер және олардың болжамдары, діни ұстанымдар және «әлеуметтік мифтердің» мазмұндары, ғылыми емес танымдағы көріпкелдік, фантастикалық әдебиеттер, саяси сараптамалар, ғылыми футурологиялық болжамдар мен концепциялар т.б. қамтиды. Қазіргі логоцентристік бағыттағы түсініктердің кейбірі осы ғылыми емес болжамдарды жоққа шығарады. Мәселен, фантастиканың болжамдық қызметі турасында Урсула Ле Гуин өз ойын былайша түйіндейді: «Алдын-ала айту жазушылардың емес, пайғамбарлардың, көріпкелдердің, футурологтардың ісі» [5].

Екінші, болашақты болжау туралы ғылыми дәстүрлі әдістер: экстрополяция, модельдеу, салыстыру, прогностика, тарихилық пен логикалық, кез-келген құбылысты «ретроспекция-интроспекция-перспектива» түзілімі бойынша зерделеу т.б. Бұл жердегі тарихилық қағидасының қолданылу деңгейі кеңірек, ойдың, не идеяның өрбу тарихын ғана емес, болашақ туралы болжамдардың өзі тарихтың екінші медальдік жағы болуымен ерекшеленетіндігімен айқалтады. Осы түйткілді нақтырақ математикаландырып модельдесек, тұтас уақытты минус пен плюске қажырып (дихотомиялап), екі жағы шексіз түзу ретінде ұсынсақ, нөлді қазіргі кезеңмен белгілесек, сол жағы тарих, оң жағы футурология шұғылданатын болашақ уақытқа айналады. Ендеше, тарих та, футурология да, сайып келгенде, уақытты зерттеу ілімі болып шығады. Тарихты субстрат ретінде (бұл мәселелерде, тек әлеуметтік тарих қана емес, жалпы әлем эволюциясымен тұтастанған ұғым бойынша) мысалға алсақ, қазіргі заманғы әлемдік ой санада атап көрсетіліп жүргендей, «футурология болашақ тарих» [6], ендеше, тарих бұрынғы болашаққа айналады. Себебі, шындыққа тура парапар келген футурологиялық ілімдерге тарихқа айналу, оған сәйкестену тән, ол тарихтың өзіне айналуы (өту емес) арқылы өзінің болашақтанулық деңгейін паш ете алады. Осы мәселенің теориялық жағын онтологиялық тұрғыдан Б.Сатершинов былайша ашып көрсетеді: «Осылайша «өткен шақ – осы шақ» оппозициясы өзінің «осы шақ – болашақ», «өткен шақ – келешек» сынды модификацияларына ие болады» [7, 67б.]. Ендеше, «өткен – осы – болашақ» тұтастанып парадигмаланады.

Сонымен қатар, болжаудың қолданбалы және тәжірибелік тәсілдерін төрт түрге топтастырып ұсынған, әлеуметтанулық, психологиялық әдістерге ғана басымдылық беретін жүйені үшінші топқа жатқызуымызға болады: «1. Дельфи тәсілі мен сауалнама жүргізу арқылы жалпы пікірді туындатуға бағытталады; 2. Статикалық әдістер, экстраполяция сияқты; мүмкін болатын талдау, регрессивті және корреляциялық талдау; 3. Қазіргі өмір сүріп тұрған жүйемен ұқсас болашақты іздеу және келешектің сценарийін құрастыру; 4. Рольдік ойындар, келіссөздер арқылы болашақты жоспарлау, жобалау бойынша жұмыс». Бірақ бұл зерттеулерде респонденттердің пікірін шикізат ретінде пайдалану, бұқаралық сананың зерде қорларын қолдану сияқты ғылым этикасына жатынқырымайтын тәсілдер де бар екендігін атап өтуіміз керек. Мәселен, «миға штурм жасау» әдісі белгілі бір адамдардың ерік шабыты мен еркін фантастикалық қиялдау күшіне сүйеніп, әр бағыттағы, көп нұсқалы идеяларды жинау және оны сұрыптауды басшылыққа алады [8].

Футурологиялық зерттеулердің нәтижесі мен практикалық туындысы немесе өнімі – *Болжам* болып табылатындықтан, оны былайша жіктеп алуды жөн көрдік. Пайымдау тұрғысынан болжамды: сенім мен сезімге басымдылық беретін – *эмоционалдық* сипатты және зерде мен парасатты пайымдауды басшылыққа алатын – *рационалдық* тұрпатты; эмоционалдық сипаттың өзін: *пессимистік* (құлдыраушылық, тоқыраушылық, ақыр замандық), *бейтарап*, *оптимистік* мазмұндарға бөлуге болады.

Проблеманың қойылуы тұрғысынан: *антифутурологиялық* (діни, мистикалық ілімдердегі «болашақ – Абсолюттің, Жаратушының қолында, оны жобалауға адамзаттың ой санасы жетпейді немесе құқы жоқ» деп есептейтін көзқарастар, нигилистік және сыни футурология) *футурологиялық*

(ғылыми теориялық), *фантазофутурологиялық* (шектен тыс көзсіз сенімділікке сүйену, оккульттік парадигмаларды сынсыз қолдану, фантастикалар мен мифтердің болжамдық қызметтері аясындағы өнімдер).

Амплитудасы бойынша: *тактикалық* – нақты өмірлік практикамен байланысты және көз жетерлік жоспарларды тиімділік тұрғысынан іске асыруды мақсат тұтады, *стратегиялық* – саяси-әлеуметтік мақсаттарға бағдарланған ілгерілеудің нақтырақ жобалары, *жақын болашақтық* – бұл мерзім алыс келешекпен салыстырмалы түрде алынады, сондықтан бұл, көп жағдайда, ұлт пен мемлекеттің және қоғамның алдағы даму немесе кері кету үдерістерінің модельдерінің құрылуымен шартталады, *алыс болашақтық* – қоғам мен әлемнің эволюциясын, бізге мүлде беймәлім, тіпті адамзаттың болуы мен болмауы екіталай болып келетін «алып дәуірлерді» қамтыса, *үмітсіз шексіз келешектік* – тұңғыық белгісіздік пен түпсіз танылмайтындық, абстракті трансценденттік, бұны тұспалды түрде «адамзат эволюциясының аяқталмағандығы тіптен күмәнді болуы өз алдына, осы әлем тәмамдалып, одан соң, баламалы бірнеше әлемдердің дәурені өтіп, жалпы қандай да болмасын болмыс атаулыдан соң, шексіздік пен мәңгіліктен де кейінгі, уақыт пен кеңістік парадигмаларын аяқтаған априорлы, ақылға сыйымсыз» деп атауға болатын «мерзім тәрізділік» немесе таным субъектісі пайымдауындағы ғана шартты алдағы уақыт. Бұл өзкезегінде жаңа әлемнің бастауларын білдіріп, ескі әлемнің үрдістеріндегі мәселелерді толықтыруға тырысады. Осы жерден жаңа атаулар мен жаңа көзқарастар, ұғымдар пайда болады.

Мегатенденцияның экстраполяциясы тек мынаны көрсетеді, әлем 2030 жылға қарай өзгереді, алайда өзгерістер қарама-қарсы болуы мүмкін. Біз 2030 жылы әлемнің дамуына үміттенеміз негізгі факторларға жүгінеміз. Бұл әлемдік экономика мәселелері, басқару мәселелері, жанжалдылық, аймақтық тұрақсыздық, жоғары технологиялар. Бірақ бұлардың ешқайсысында нақты, белгілі хронологиялық уақыт болмайды, тек шартты түрде ғана осылай ажырату болады. Мегатенденциялар туралы не білеміз, осы үрдістердің ықтимал өзара әрекеттесуінің негізгі факторлары қалай іске асып отырады. Адамзаттың санының артуына байланысты айтарлықтай өсу кезінде, қоғамның білім деңгейі артады, медициналық қызметтердің түрлері көбееді. Бұл құрылымдық өзгеріс, әлем халқының басым бөлігінің өмір сүру принциптері жаңа мүдделер мен мақсаттары, маңызды әлеуметтік және экономикалық фактор мемлекет пен қоғамның басты құндылығы болып табылады.

Азаматтық қоғамның ықпалын арттыру қоғамда – бұл ең маңызды мегатенденция, өйткені ол сонымен қатар себеп және салдары болып табылады. Барлық дерлік мегатенденциялар, соның ішінде кеңейіп келе жатқан жаһандық экономика, жылдам өсу дамушы елдер және кеңінен қолдану байланыс және өндіріс саласындағы жаңа технологияларды енгізу де өзекті мәселелердің біріне айналады. Американдық көрнекті саясаттанушы, футурологтардың бірі Э.Тоффлер «Метаморфозы власти» кітабында ақпараттың кең мағынасына сүйенеді [9, 2666]. Ақпаратты басқау билік дегенді білдіреді. Ақпарат Э.Тоффлерден әдіснамаға мағынасында көрсетіледі. Тоффлерді болашақта толғандыратын ең бастысы – адамдардың ақпарат пен өзгерістердің өсіп келе жатқан ағымын қабылдай алмауы. Э.Тоффлер болашаққа үміт артуда бірінші білім беруге назар аударады. Оның басты мақсаты – білім беруді жаңғырту. Ол білім берудің болашағын білім алушылардың өздері шешім қабылдауда, дәстүрлі пәндер жиынтығынан бас тартуда және оқушыларға «қалай оқу керек, қалай оқу керек және қалай қайта оқу керек» туралы нұсқау беру кезінде білім беруді жаңа білім алу режиміне ауыстыруда көреді [10, 450 б.]. Болашақтың өзі зияткерлік талдау арқылы зерттелуі керек, бұл процеске әлеуметтік бағдар беріп, белгілі бір аумаққа жақындату арқылы мүмкіндігінше көптеген мүдделі тұлғаларды тарту керек.

Бір жағынан, біз үлкен жеке тұлғаның әлеуетін көреміз, өсіп келе жатқан жаһандық мәселелерді шешудің кілті ретінде қабылдаймыз. Бұл демографияны белгілеуге бағыттылған тенденциялар, елдердің экономикалық, саяси жағдайлары және олардың басқа мемлекеттермен қарым-қатынасының бастамасы болып табылады. Міне бұл тенденциялар. Сонымен қатар, қартаю – құрылымдық ығысу, жастардың әсіресе батыстық елдерге көзтігуі, сол батыстық бағытта өмір сүргілері келетінінде атап айтқан жөн. Өз кезегінде мемлекеттердің өткір проблемаға айналатын көші-қон халықаралық ынтымақтастық қозғалысын тудырады. Өсіп келе жатқан урбанизация бұлда ықпал ететін тағы бір құрылымдық ауысым экономикалық өсу, азық-түлік және су ресурстары. Қартаю мен елдердің әлауқат деңгейін ұстап тұру проблемалары пайда болады. Жылдам урбанизацияның арқасында, тұрғын үй, кеңселер және қызмет көрсету үшін қалалық құрылыстардың көлемі де негізгі мәселелер болып табылады.

Бұл мәселені шешу жолдары әртүрлі. Олардың бірі қоғамның қазіргі жағдайының жаңа моделін құру болып табылса, кейбір процестерді, тенденциялар мен құбылыстар болашақ әлеуметтің қалыптасатын үрдіс ретінде анықтауға болады. Футурологиялық қоғамның «ақпараттық»,

«технотрондық» «технократиялық», «нано-технологиялық» сияқты бағыттары қалыптасады. Бұл ұғымдар жаңа қоғамның негізгі құрылымдары ретінде қабылданады. Әлеуметтік салалардың бірінің үстемдігі ерекшеленеді. Тағы бір көзқарас, қоғамды өзінің ескі шекарасынан тыс жатқан құбылыс деп анықтау. Осылайша, болашақ қоғамы бар қазіргі қоғамнан түбегейлі өзгеше болмайтын, керісінше тенденциялардың, институттардың, қызмет нысандарының синтезінің нәтижесі болады. Қазіргі қоғам осы тәсіл аясында жоғары сараланған, едәуір дәрежеде автономды, бір-бірімен нашар үйлестірілген әлеуметтік салалардың конгломераты ретінде қалыптасады. Әрбір ішкі жүйенің логикасын, үрдістерін және даму қарқынын зерттей футуролог өзінің болашақ сипаттамасында тұтас суретті емес, белгілі бір уақытта қоғамның әртүрлі аспектілерінің коллажын береді.

Әрине, кез-келген қоғам күші бұл жастар. Жастар бір мезгілде әлеуметтік топ ретінде қарастырылады, бір жағынан, ең үлкен ресурсқа ие инновациялық даму және тиімді пайдалану қазіргі заман жағдайындағы адами капитал, ал екінші жағынан әлеуметтік тәуекелдерге, жоғалту қаупіне неғұрлым бейім әлеуметтік белсенділіктің төмендігі. Әлеуетті мүмкіндіктерді іске асыру мәселесі, тиімді жеке траекторияларды қалыптастыру, білім беру және кәсіптік оларды жүзеге асырудың құндылық мәнмәтіндері-барлық осы аспектілер байланысты.

Әлеуметтік мақсаттары ретінде болашақ туралы идея, жастардың талаптары, армандары, болашақ туралы идеяларды зерттеу басымдыққа жатады. Жастардың әлеуметтік зерттеулері қазіргі қоғамның бірқатар қайшылықтарын қалыптастыру процесіне айтарлықтай әсер етеді. Олардың ішінде ұрпақтар арасындағы құндылық, қайшылық, жаңа көзқарас үшін ашықтық, идеялардың сәйкес келмеуі әр түрлі жастағы адамдарда болашақ туралы ой-түйіндерді ерекшеліктерді жатқызуға болады.

«...Бүгіннен өзгеше болатын болашақ идеясы, біздің дәстүрлі ойлау тәсіліміз үшін қолайсыз және көпшілігіміз, оны жүзеге асырудың кез-келген мүмкіндігіне қарсы тұрамыз» – дейді, Дж.М. Кейнс. Бұл пікірдің де, маңыздылығы бар. Себебі, кез-келген жаңашылдық болашаққа байланысты, адамдарда әртүрлі пікір-таласпен ұсыныстарды тудырады. Мысалыға, қолжетімді технологиялар үлкен деректерді енгізу, процесс қуаты және үлкен ақпаратты сақтау көлемі жаһандық кибер қызметтер мен әлеуметтік медианы тарату. Бұл ақпарат нарығын кеңейтуді ғана емес және жаһандық желілердің қауіпсіздік деңгейін арттыру өз кезегінде ол өте маңызды міндеттер қояды. Мемлекеттік институттар мен азаматтық қоғамның жандануы осы үрдістерден басталады.

Ақпараттық технологияларды қолдануға негізделген шешімдер технологияларды дамытуға бағытталған адамзаттың өмір сүру деңгейі мен тиімділігі, ресурстарды тұтыну және қоршаған ортаға зиян, мегаполистердің тіршілігін қамтамасыз ету үшін аса маңызды болады. Өз кезегінде осы айтылғандар, қоғам мен мемлекеттің стратегиялық жоспарын қайта құрып, басшылыққа жаңашылдық, инновациялық деген ұғымдар қарастырылады.

Қолжетімді технологиялар үлкен деректерді енгізу, процесс қуаты және үлкен ақпаратты сақтау көлемі жаһандық кибер қызметтер мен әлеуметтік медианы тарату.

Биліктің ұлттық құрылымдарындағы өзгерістер, байланыс технологиясының арқасында қуатты әлемдік қоғамдастық негіз болып табылады.

Әрине, бұл мақалада болашақтану ілімін жаңадан негіздеп отырған жоқ, оның қалыптасуы мен бастапқы идеялары көне замандардан бастау алады және ол ой-пікірлер рухани ғылыми дискурс аймағында сұрыпталып, таразыланып, екшеліп келе жатыр. Осыған байланысты, футурология ілімін бір-бірінен ажырамас төрт бөлімге бөліп қарастыруға болады: *тарихы, теориясы, сыны, мазмұны*. Тарихын шартты түрде: есте жоқ ескі замандардан бастау алатын, адамзат руханиятымен бірге жасасып келе жатырған, байырғы рухани мәдениеттің тұтас синкретті дәуірлеріне келіп саятын, нақтырақ айтқанда, мифтік кезеңді қамтитын, болашақ туралы идеялар стихиялы құрылған – *протофутурология*, тұтас идеялық түбірлестіктің дифференциацияланып, ғылым дамуы екшелініп шыққаннан кейінгі мезгіл – *предфутурология*, Рим клубында талқыланған болашақ жөніндегі мәселелерден кейінгі – *ғылыми футурология* және қазіргі заманғы бұл ілімнің арнайы жолға қойылған, ғылымыланған дәстүрі қалыптасып келе жатырған уақыты бойынша – *постфутурология* деп жіктеп көрсетуімізге болады. Сондай ақ, біз шолу жасап отырған отырған мәселелердің өзі, оның теориялық бөлімінің аясына енгізіледі. Ал футурология сыны мәселесіне келсек, негізінен барлық ғылымдарда да сын бар, ал кейбір қоғамдық ғылымдарда ол арнайы ажыратылады, мәселен – әдебиет сыны. Мазмұны – болашақ туралы ілімдер, болжамдар, идеялар мен тұжырымдамалардың ғылыми жүйесі болып табылады.

Бұл алаңдау, шындығында, тек психологиялық қана емес, шындығында, адамның тәндік-биологиялық болмысымен де тұтасады: «Адам өзін-өзі түсінетін, өткенді есте сақтауға, болашақты болжауға, бірақ қазіргі шындықта ғана өмір кешетін бірден-бір саналы қоғамдық жануар. Табиғат адамға ақыл-ой сыйлады, өзінің болашағына ақылмен қарасын...» [11,174б.].

### Қорытынды.

Қорыта айтқанда, әлемдік ғылыми танымдық дискурс аймағында қазіргі заманда айтарлықтай беделге ие болып келе жатырған және соңғы уақытта зерттеушілер атап көрсетіп жүргендей, алдымен, философиялық ойтаным болумен қатар мәдениеттанулық парадигмаға неғұрлым жақынырақ болып табылатын футурологиялық зерттеулерді елімізде де жүйелі қолға алу керектігі, ол үшін барлық ғылым саласының мамандарын, өнер иелерін, тіпті көріпкелдердің басын біріктіріп, арнайы ғылыми зерттеу институтын құру қажеттігі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі деп айта аламыз.

### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Медведев Д.А. Футурология [Электронный ресурс] / режим доступа: <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/39/126> (дата обращения 7.09. 2005 г.)
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов.энцикл., 1983. – С.840.
3. Изотов М. Превобытная магия как пролог научного эксперимента//Проблема духовности в современном мире.: сб. материалов международной научно-теоретической конференций, посвященной 70-летию К.Ш. Шулембаева. 16-17 марта 2007 года. КазНПУ им. Абая, ИФиП МОН РК, АСНК, – Алматы: «СаГа» .– 2007. – С. 560.
4. Құсайынов Д.Ө. Дәстүрлі дүниетаным қазақ философиясының қалыптасуының түпнегізі //Дүниежүзілік философиялық ой дамуы контекстіндегі қазақ философиясының теориясы мен тарихы. – Алматы: «КИЕ» лингво елтану инновациялық орталығы, 2010. – 448 б.
5. Медведев Д.А. Футурология [Электронный ресурс] / режим доступа: [.org/w/index.php?title](http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/39/126) (дата обращения 7.09. 2005 г.)
6. Мазаник М.Н.. Белоковьяльский М.С. – Футурология / Гуманитарный портал: Концепты [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2002–2022 (дата обращения: 09.03.2022). URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7317>
7. Сатершинов Б.М. Тарихи сана – тәуелсіздіктің рухани тұғыры. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФжСИ КБО, 2011. – 291б.
8. Викиучебник / Открытый образовательный портал [Электронный ресурс] // режим доступа: <https://ru.wikibooks.org/wiki>
9. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. М.: АСТ, – 2009. – С.669.
10. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2010. – С.228-238.
11. Тұрғынбаев Ә.Х. Қазіргі жаратылыстану концепциялары. Оқу құралы. – Алматы: – Білім, 2003.– 188 б.

### References:

1. Medvedev D.A. Futurologiya [Elektronnyj resurs] / rezhim dostupa: <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/39/126> (data obrashchenie 7.09. 2005 g.)
2. Filosofskij enciklopedicheskij slovar'. – M.:Sov.encikl.,1983.– S.840.
3. Izotov M. Prevobytnaya magiya kak prolog nauchnogo eksperimenta//Problema duhovnosti v sovremennom mire.: sb. materialov mezhdunarodnoj nauchno-teoreticheskoy konferencij, posvyashchennoj 70-letiyu K.SH.SHulembaeva. 16-17 marta 2007 goda. KazNPU im. Abaya, IFiP MON RK, ASNK, – Almaty: «SaGa».– 2007.– S.560.
4. Qusaiynov D.U. Dasturli dunietanym qazaq filosofiyasynyn qalyptasuynyn tupnegizi //Duniezhuizilik filosofiyalyq oi damuy kontekstindegi qazaq filosofiyasynyn teoriyasy men tarihy. –Almaty: «KIE» lingvo eltanu innovaciyaalyq ortalygy, 2010. – 448 b.
5. Medvedev D.A. Futurologiya [Elektronnyj resurs] / rezhim dostupa: [.org/w/index.php?title](http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/39/126) (data obrashchenie 7.09. 2005.)
6. Mazanik M.N.. Belokovyl'skij M.S. – Futurologiya / Gumanitarnyj portal: Koncepty [Elektronnyj resurs] // Centr gumanitarnyh tekhnologij, 2002–2022 (data obrashchenie: 09.03.2022). URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7317>
7. Satershinov B.M. Tarihi sana – tauelsizdiktin ruhani tugyry. – Almaty: QR BGM GK FzHSI KBO, 2011. – 291b.
8. Vikiuchebnik / Otkrytyj obrazovatel'nyj portal [Elektronnyj resurs] // rezhim dostupa: <https://ru.wikibooks.org/wiki>
9. Toffler E. Metamorfozy vlasti. M.: ACT, – 2009. – S.669.
10. Toffler E. SHok budushchego.– M.: ООО «Izdatel'stvo AST», – 2010. – S.228-238.
11. Turgyimbaev A.H. Qazirgi zharatylystanu koncepciyalary. Oqu quraly. Almaty: Bilim, 2003.– 188 b.

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ  
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ  
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS**

МРНТИ 11.15.84

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.05>

*Рау И.А.\**

*Академия ведущих кадров Бундесвера  
г. Гамбург, Германия*

**ОРАТОР-ПОЛИТИК: НЕКОТОРЫЕ  
ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ**

*Аннотация*

В статье рассматриваются вопросы ораторского искусства политика, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. Подробно рассматриваются вопросы: политические выступления и их эмоциональная оценка; дискурс в политических выступлениях; понятия справедливость и право в выступлениях политиков; некоторые популярные идеи об особенностях современного общества, к которым мог бы отсылаться оратор-политик и др. В статье отмечается, что каждый знающий себе цену политик понимает ценность открытого диалога с соперником и оппозицией: люди, даже самые умные и опытные, имеют способность заблуждаться, а то и лгать, и диалог дает возможность показать это на примере оппонента. При отношении к оппоненту явно заблуждающемуся, не знающему истины, должно быть иным, чем к тому, который явно лжет, утверждает сознательно неправду. Используя средства метаязыка оратор-политик легко может высказать отличия этих отношений к оппоненту. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

**Ключевые слова:** оратор, политик, эмоция, оценка, язык, характер, логика, аргументация, сознание, аудитория, дебаты, дискурс, справедливость, ложь, правда.

*И.А. Рау\**

*Бундесфер жетекші кадрлар Академиясы  
Гамбург қ., Германия*

**ОРАТОР-САЯСАТКЕР: КЕЙБІР САЯСИ ОЙЛАР**

*Аңдатпа*

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымда әлі жеткілікті зерттелмеген шешендік саясат мәселелері қарастырылады. Саяси сөз сөйлеулер және олардың эмоционалды бағасы; саяси сөздердегі дискурс; саясаткерлердің сөз сөйлеуіндегі әділеттілік пен құқық ұғымдары; спикер-саясаткер сілтеме жасай алатын қазіргі қоғамның ерекшеліктері туралы кейбір танымал идеялар және т. б. мәселелер талқыланады. Мақалада әрбір саясаткер білетін қарсыласпен және оппозициямен ашық диалогтың құндылығын түсінетіні айтылған: адамдар, тіпті ең ақылды және тәжірибелі адамдар да қателесуге, тіпті өтірік айтуға қабілетті, ал диалог мұны қарсыластың мысалында көрсетуге мүмкіндік береді. Қарсыласқа нақты қателескен, шындықты білмейтін, анық өтірік айтқаннан, әдейі өтірік айтудан өзгеше болуы керек. Мета-тілді қолдана отырып, спикер-саясаткер бұл қарым-қатынастың қарсыласқа қатысты айырмашылықтарын оңай айта алады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

**Түйін сөздер:** спикер, саясаткер, эмоция, бағалау, тіл, мінез, логика, дәлел, сана, аудитория, пікірталас, дискурс, әділеттілік, өтірік, шындық.

*I. Rau\**

*Academy of leading personnel of the Bundeswehr  
Hamburg, Germany*

## **SPEAKER-POLITICIAN: SOME POLITICAL SCIENCE REFLECTIONS**

### *Abstract*

The article deals with the issues of oratory of a politician, which have not yet been sufficiently studied in socio-political science. The article deals in detail with the following issues: political speeches and their emotional assessment; discourse in political speeches; the concepts of justice and law in the speeches of politicians; some popular ideas about the features of modern society, to which a political speaker could refer, etc. The article notes that every politician who knows his own worth understands the value of an open dialogue with the opponent and the opposition: people, even the most intelligent and experienced, have the ability to err, or even lie, and the dialogue gives an opportunity to show this by the example of an opponent. When dealing with an opponent who is clearly deluded, who does not know the truth, it should be different from the one who is clearly lying, consciously asserts an untruth. Using the means of metalanguage, the speaker-politician can easily express the differences between these attitudes to the opponent. At the same time, the article also pays attention to controversial issues.

**Keywords:** speaker, politician, emotion, assessment, language, character, logic, argumentation, consciousness, audience, debate, discourse, justice, lies, truth.

### **Введение.**

Чувственная оценка любых событий и происшествий происходит бессознательно, полубессознательно, иногда сознательно, но всегда: такие оценки неотъемлемы от жизни человека как живого существа. Они, как и любая заложенная природой в человека способность, сама по себе не добра и не зла. Другое дело, наше знание этой способности и возможностей ее контролировать: она способна в форме эмоций «зашкаливать», выходить из под контроля даже у самой уравновешенной личности [1]. Особенно ярко чувственная оценка выражается в эмоциях (лат. *emoveo*, т.е. «возбуждаю», «волную»). Лишь редкие люди способны полностью, всегда и везде контролировать свои эмоции, регулировать их внешнее проявление или вызывать их в себе искусственно. Общая психология насчитывает у человека более 500 эмоций, из которых только некоторые являются базовыми (любовь, ненависть, печаль, страх, удивление, гнев и др.), а остальные – второстепенными [2, с.9].

Эмоции выражаются как вербально (лексика, фразеология, междометные единицы, порядок слов, интонация и др.), так и невербальные (мимика, жесты, поведенческие реакции /головой, телом, частями тела/, внешние физиологические изменения, направление взгляда). Важно в общении и то, что вербально, с помощью языка можно не только выражать, называть и описывать свои эмоции, но можно их и скрывать, симулировать и имитировать.

Следует сказать, что политологические вопросы оратора-политика еще недостаточно изучены в социально-политической науке. Мы в статье рассмотрим только некоторые аспекты указанных проблем.

### **Цель и задачи исследования.**

Целью статьи является политологическое осмысление вопроса оратора-политика. Исходя из цели исследования, нами намечены следующие задачи: политические выступления и их эмоциональная оценка; дискурс в политических выступлениях; понятия справедливости и право в выступлениях политиков; некоторые популярные идеи об особенностях современного общества, к которым мог бы отсылаться оратор-политик и др.

### **Методологическая и теоретическая основа исследования.**

Теоретико-методологическую базу статейного исследования составляют применение принципов объективности, научности, системности, а также единства теории и практики. В статье используются общенаучные методы познания и вытекающие из них междисциплинарные и частные методы исследования. В ходе исследования были применены исторический, политологический, социологический, системный, сравнительный и др. методы анализа. В статье использованы опубликованные-политологические, социологические, философские, исторические, культуроло-

гические, психологические труды по теории ораторского искусства и деятельности политика, а также материалы периодической печати, данные бесед, наблюдения и социологических исследований.

### **Результаты и обсуждение исследования.**

#### **Политические выступления и их эмоциональная оценка**

Эмоции, характер их проявления существенно определяют отношение другого человека, группы людей и всего общества к нам. И в последние десятилетия стало стремительно развиваться такая отрасль знания как **лингвистика языка политики**. Она занимается изучением использования ресурсов языка как средства борьбы за политическую власть и манипуляции сознанием противника и общественным сознанием. Эмоциональная (эмотивная) бедность политика, неумение эмоционально воздействовать на зрителя, слушателя или читателя являются существенным недостатком [3, с.3; с. 266].

Эмотивность наиболее значима, как мы полагаем, при осуществлении следующих пяти функций языка политики:

1. Функция укрепления приверженности к системе. Она осуществляется, главным образом, через ритуальное использование символов. В языке политиков символы всегда способны вызывать сильные эмоциональные реакции, которые соединяют историческую гордость, оживляют память о прошлой славе, «поднимают дух» у аудитории.

2. Функция социальной солидарности и групповой идентичности, сплоченности данного сообщества людей, укреплению чувства «свои». В данном случае эмотивность знака служит фактором политической интеграции на желательной для выступающего платформе.

3. Функция социально-политической ориентации. Формируя картину политической реальности в сознании граждан, эмоции заполняют возможные пробелы в их политических знаниях, отчасти компенсируя дефицит информированности в этой области.

4. Мобилизационная функция. Эмоция выступает как мотив, импульс к действию. Эмоция появляется, когда человек устанавливает наличие или отсутствие соответствия между событиями, ситуациями и своими желаниями, интересами или потребностями. Эмоционально маркированное несоответствие заряжает гражданина энергией, высвобождает в нем дополнительные силы в стремлении устранить это несоответствие.

5. Агональная (соревновательно-агрессивная) функция. В дискуссиях с конкретным противником, соперником нередко помогает взять верх изрядная доля вербальной агрессивности, базирующаяся на соответственных эмоциях [4, с. 315; с.68-69].

Уже этот краткий перечень показывает, что эмоции проявляются на всех уровнях и во всех формах политической активности, играют важную роль в ее успешности. Но главное, конечно, не в высказывании или выказывании своих эмоций, а в способности этих эмоций влиять на окружающих в нужном для политика направлении, способствовать поддержке его гражданами-избирателями. Оратору необходимо иметь представление об эмоциональном настрое аудитории или большинства присутствующих, или лидирующей группы и явных лидеров. Характер эмоционального обращения и его эффективность прямо зависят от верности такого представления. Вероятность того, что объекты обращения примут точку зрения оратора, усилится. Необходимо иметь в виду, что переполненная эмоциям речь, эмоциональный «нажим» на аудиторию или отдельного слушателя часто оказываются более эффективными, чем логическая аргументация. Эмоциональный «нажим» действует быстро, а логическая аргументация требует много большего времени, которого у оратора, как правило, нет [5, с.68-69].

Эмоции, дошедшие до адресатов, влияют в устных выступлениях на выбор политических предпочтений слушателей (зрителей) не в меньшей степени, чем рациональное осознание проблемы. Часто люди первоначально принимают решение под влиянием эмоций, а затем уже ищут рассудочного объяснения для своего решения. В то же время не следует забывать, что цель выступления политика – передать аудитории суть его содержания, а не сопровождающие выступление эмоции. Один из выходов из этого противоречия – обращение оратора к событиям, вызывающим у большинства аудитории нужные эмоции, совпадающими с таковыми у выступающего [6, с.156].

Помогает эффективности эмоционального компонента выступления и создание нужного его эмоционального фона (визуального, музыкального, пространственно-архитектурного и др.). Говоря кратко: выступлению надо не только готовиться, но его и готовить. На эмоциональность выступлений сказывается не только их тематика, уровень и характер авторитета выступающего, но и его речевые

особенности. Насыщенность эмоциональными элементами подбоает выступлениям на митингах или предвыборных дебатах, а в письменной форме – лозунгам.

В политических дискуссиях проявляются чаще всего отрицательные эмоции (неудовольствие, возмущение, запугивание, печаль, гнев, ярость, недоумение и др.) для выражения которых хорошо пользоваться соответствующими оппоненту средствами: метафорами, иронией, сарказмом, мягким юмором, аллюзиями (намекками на всем известное содержание, связанное со смешным, неприятным или даже позорным для оппонента событием или поступком), отобранной фразеологией (например повтор конструкций с «не плюс глагол»: не построили, не выиграли, не преодолели и т. п.). В среднем сила переживаний отрицательных эмоций, как предвестников опасности или неприятностей, выше, чем положительных. Порою оратор озвучивает свое недовольство и возмущение главным образом восклицаниями при помощи, которых создается впечатление искренней озабоченности и тревоги. Однако и восклицаниями не стоит злоупотреблять т. к. речь может превратиться в сплошной крик, что для политика несолидно. Большой эмоциональный эффект оказывают уместно поставленные риторические вопросы, заостряющие внимание аудитории на поставленную проблему.

Известно, что и отрицательные, и положительные эмоции заразительны. Выражение политиком непоколебимого оптимизма, надежды, уверенности, гордости за страну, любви к ней, враждебности к недругам Родины могут способствовать зарождению или укреплению таких чувств у слушателей. Важно. Чтобы с помощью средств метаязыка у слушателей не возникало сомнений в искренности оратора-политика и чтобы он не слишком часто повторялся.

### **Дискурс в политических выступлениях**

Теперь рассмотрим некоторые аспекты логической аргументации политических соперников по спорному вопросу с тем, чтобы показать, что эта сфера политической жизни, в отличие от эмоциональной, доступна вполне только для теоретически подготовленных слушателей. В переводе с латинского «дискурс» означает «хождение туда и сюда», т. е. переход с одного аргументированного мнения на другое аргументированное мнение и обратно. В данном понимании дискурса речь идет об аргументативной проверке в диалоге спорных высказываний о том, что есть и что должно было бы быть (Ist- oder Soll – Aussagen) [7, с. 264-271].

Каждый знающий себе цену политик понимает ценность открытого диалога с соперником и оппозицией: люди, даже самые умные и опытные, имеют способность заблуждаться, а то и лгать, и диалог дает возможность показать это на примере оппонента. При этом отношение к оппоненту явно заблуждающемуся, не знающему истины, должно быть иным, чем к тому, который явно лжет, утверждает сознательно неправду. Используя средства метаязыка (мимика, жесты, движения головой или всем телом, нарочитая направленность взгляда, тон и темп речи) оратор-политик легко может выказать отличия этих отношений к оппоненту.

В дискурсе цель проверки – отыскать некое согласие на основе соблюдения правил рассудка и разума между спорящими. Правила эти, в отличие от интересов, предполагаются у всех людей одинаковыми. Если рассудок и разум, правила их применения, логика у всех тождественны, то понимание аргументации противника, а, стало быть, и компромисс возможен. Каждое высказывание человека, находящегося в здравом уме, связано с претензией на значимость (Geltungsanspruch). Так, если врач рекомендует способ лечения, то претензия значимости – выздоровление. Если человек дает обещание, то претензия значимости – он не обманет, не забудет, выполнит свое обещание [8, с.734, 740].

Далеко не каждое такое высказывание дает себя подтвердить или опровергнуть с помощью аргументов. Высказывание верно или ошибочно, а аргументов еще нет. Применимость дискурса оправдана и может быть результативна и в трактовке универсальных истин о том, что есть (Ist-Aussagen) и о том, что должно было бы быть (Soll – Aussagen) например: «Все люди смертны» и «Ты не должен убивать». Консенсус по этим истинам всегда возможен в силу их чрезвычайной отвлеченности, абстрактности (о какой смерти идет речь? – о биологической?, о духовной?, об информационной?; о каком убиении идет речь? – во время войны?, по ходу самозащиты?, когда враг убивает твоих детей?) [9, с. 97].

Имеются не только универсальные истины, но и универсальные правила ведения дискурса:

1. Участники дискурса имеют равные права и возможности в начале дискурса, во время его протекания и в его завершении. Не может быть дискурса с интеллектуально или политически



«разновесными» участниками («herrschaftsfreien Diskurs»). Не может муха участвовать в дискурсе наравне с орлом. Говорить, общаться, обмениваться мнениями можно с любым разумным человеком, но не любой может быть участником дискурса.

2. Участники дискурса исходят из возможности достичь консенсуса на основе аргументации, не оскорбляющей личность участника.

3. Участники дискурса говорят на одном языке (без переводчика) и придерживаются единых правил логики и грамматики [10, с. 60].

Так как эти правила на практике почти невозможно полностью соблюсти (sie sind kontrafaktisch) – это скорее идеалы дискурса. Если в политическом дискурсе компромисс и консенсус недостижимы, а конкретный, определенный результат для практических действий необходимо, приходится любому политику применять, если его ресурсы достаточны, волевое решение, т. е. применить силу авторитета личного, партийного, государственного и др. В рамках закона, разумеется. Без применения силы в любом обществе даже самому гуманному и деликатному политику в определенных обстоятельствах не обойтись [11, с. 206].

### **Понятия справедливость и право в выступлениях политиков**

Без сопоставления с правом слово «справедливость» понимается обычно в двух смыслах:

1. Ею обозначают добродетель, т. е. этическое поведение, настроенность, в соответствии с которыми человек действует «хорошо» в понимании субъекта поведения. Это справедливость в так сказать субъективном смысле. У тех, кто этику понимает как учение о добродетелях, о положительных моральных качествах личности, справедливость рассматривается как высшее из этих качеств.

2. Сложнее становится ответить на этот вопрос, когда справедливость понимается вне учения о добродетелях, когда ее рассматривают как принцип, на основании которого выстраивается масштаб оценки нравственных, правовых, социальных и политических норм поведения человека. Здесь справедливость характеризует оценочно не внутренний, субъективный мир личности (мораль), а объективно фиксируемое поведение человека (нравственность). Различение морали и нравственности с необходимостью вытекает из того, что человек далеко не всегда делает то, что думал, что намеревался, что считает правильным, что надо сделать «по совести» и т. д. В народной мудрости не зря говорится, что человека надо судить по его делам, а не по его словам и намерениям. При втором понимании справедливости две точки зрения имеют особое значение:

1. Признание возможности юридического равенства людей, т. е. равенства по закону.

2. Действие законов распространяется равно на все и на всех, как отдельных лиц, так и для групп людей.

От норм законов, которые считаются справедливыми, ожидается, что они применимы, одинаково распространяются, хотя бы в принципе, в равной степени на всех. Если это ожидание исполняется, т. е. нормы для всех применяются одинаково, то это не гарантирует действительного равенства потому, что люди разные и различны их жизненные ситуации: один умен, активен, с сильной волей, а другой – наоборот. Один имеет семеро детей, а другой – ни одного и т. д. Само собою возникает вопрос: Возможна ли справедливость без равенства людей, но с равенством их прав, с равенством для них норм и законов, возможностей? С точки зрения юридической – да, с точки зрения моральной нравственной – нет. Равенство правильнее понимать как «равенство в рамках здравого смысла», признавать невозможность полного, даже юридического, равенства. Сложная и противоречивая жизнь любого, даже самого правового и демократического общества, заставляет отдельных личностей или групп людей предоставлять особые права и привилегии (умалчивать истину, правду или попросту врать; неприкосновенность на время или на всю жизнь и др.). Некоторые права, обязанности и посты могут быть даны людям с особыми способностями, отсутствующими у большинства других людей. Например, способность руководить имеется далеко не у всех и далеко не все могут в должной степени ей обучиться. Но, обольщенные возможностями, даваемыми ею, и мучимые непомерными амбициями, рвутся к ней многие неспособные. Но есть и такие, которые осознают свое несоответствие к исполнению властных функций и отказываются от должностей и постов. Оратору – политику часто задают вопросы о справедливости и в тех случаях, когда нарушены элементарные права вопрошающего, иногда, когда его совесть говорит – нет справедливости. Как сетовал Сальери «Все говорят: нет правды на Земле. Но правды нет – и выше» [12, с. 35] Не отвечать на такие всегда злободневные вопросы нельзя.

Если для некоторых существуют особые права, то справедливым будет гарантировать им

соблюдение этих прав. В целом же при такой позиции справедливо все то, что соответствует действующему праву, закону. Только такая справедливость объективно контролируема и доказуема. Можно принять и более неопределенное, предельно отвлеченное от конкретной ситуации в обществе и государстве положение, согласно которому справедливость есть принцип, гарантирующий право личности на свободу в рамках существующего права и законов. Другой отвлеченный принцип гласит, что справедливо все, что полезно одновременно и для данного человека, и для общества в целом. И, наконец, одно из новейших за последние 50 лет определение справедливости гласит: принцип справедливости требует, учитывая все неустранимые социальные и экономические неравенства, предоставлять наименее удачливым в этой ситуации наибольшую общественно-государственную помощь [13].

Мы полагаем, что с точки зрения политического подхода наиболее правильным является понимание справедливости как соответствие действующим праву и законам.

### **О послушании или добровольном рабстве**

Сравнение **послушания** с **рабством** может шокировать, но и в общественной жизни бывает нередко, что первое незаметно перетекает во второе. Знаменитый римский философ и государственный деятель Боэций (Boethius) Аниций Манлий Северин (480-524) вопрошал: «... как это может быть, что так много людей, так много общин, так много городов, так много народов выносят власть одного единственного тирана, у которого нет другой власти, кроме той, которую они за ним признают; который имеет только столько силы им навредить, сколько они готовы вынести; который не сможет принести им зла, если они выступят против» [14, с. 97; С.34]

Угнетение целых народов отдельными тиранами или их группой или партиями, целенаправленное уничтожение меньшинств, их языка, религии и культуры в целом – все это в течение веков с развитием цивилизации не исчезло, но приняло еще большие масштабы. Далее Боэций писал: «Первое основание того, что люди добровольно соглашаются на рабство, заключается в том, что они рождены как рабы и как таковые воспитаны. Из этого основания следует следующее: люди под властью тиранов становятся вялыми духовно и с изнеженной волей» [15, с. 54]. Действительно ли рождение в рабстве и воспитание в рабстве являются главным в добровольном подчинении большинства населения страны тиранам, авторитарным руководителям или господствующей партии? Может быть, во времена Боэция так и бывало, ныне же такое объяснение звучит наивно.

Возможно ли общество без послушания и подчинения, обязательного для отдельных его частей. Вопрос риторичен. Дети, служащие, солдаты, полицейские, члены спецслужб, непослушные или не подчиняющиеся приказам ослабляют общественное целое. Некоторые исследователи разделяют моральные и неморальные послушания и подчинения. Моральные – соответствуют вашим личным моральным ценностям, неморальные – не соответствуют [16, С. 98]. Если вы в силу вашей профессии или должности должны выполнять указания или **приказы** неукоснительно и точно, а ваша **мораль** говорит, что это нехорошо, то вы должны, несмотря на очевидные для других людей общественные необходимости, отказаться от выполнения указания или приказа даже под угрозой увольнения или иного наказания. Во имя сохранения своей личной моральной чистоты, проявите, мол, гражданское мужество. Это, мол, куда важнее, чем заботы о семье и прокормлении детей. Автор полагает, вероятно, что все морально чистые люди способны быть героями и в мирное время. Наивно такое предположение даже для военного времени.

Другой исследователь рассуждая более трезво, пишет о том, что многие люди, если не большинство, не желают принимать решений, для которых их компетенции явно не хватает. И нести ответственность за такие решения они перекладывают с чистой совестью руководству и принятие решений, ответственности за них на других [17, С.139, 212, 227].

С ориентацией на личную совесть как на решающую и окончательную (совесть, мол, не ошибается) судьбу общественные коллизии в СМИ, нередко представляют людей, выполняющих свой служебный долг (солдат, полицейских и др.), чудовищами, извергами (Scheusale), что чудовищно несправедливо, если такие люди не нарушают законов и, нередко, рискуют собственным здоровьем или жизнью.

Люди, послушные по служебному долгу, не являются научной проблемой. Таковой являются целые общества. Подчиняющиеся безропотно, за редкими исключениями отдельных личностей или их групп, тиранам, авторитарным идеологиям и руководителям. Одной из попыток решения этой проблемы являются биологизаторские концепции общества, объясняющие указанное послушание

инстинктивным поведением людей, в инстинктивном перекалывании ответственности на тех, кто отдает приказы [18, С. 339-348; С. 539-548].

Ссылки на то, что **послушание** может тренироваться оправданы применительно только к малым группам специально обучаемых людей, но не к целым нациям или совокупности народов. Ключевым понятием в понимании добровольного подчинения правящей силе является **«авторитет»**. Он во всех отношениях между людьми играет большую роль, но в особенности в отношениях масс к руководящей силе. Под авторитетом мы понимаем устойчивое уважение к определенной личности или инстанции в силу их достижений или воспитания и традиций. При этом достижения могут быть и мнимыми, населению внушенными. Авторитетом может быть и политическая партия, и тайная организация, и часть бюрократии, и определенный закон, и государство в целом. За авторитетом признается право требовать. Люди чувствуют себя обязанным авторитету потому, что он снимает с них ответственность и потому, что он может поощрить или наказать. Авторитета не только признают, уважают, но и побаиваются. А о последнем мечтает большинство руководителей.

Сила воздействия авторитетов в любом обществе связана и с тем, что в нем имеются в значительном количестве личности с «авторитарным характером». Имеется и гипотеза, согласно которой в «среднем классе» современного буржуазного общества, которое всегда еще считалось наиболее прочной опорой западной демократии, таких личностей большинство. Решительные противники авторитаризма это «верхи» и «низы», а не средний класс, которому просто не надо мешать работать по твердым правилам [19, С.100]. На что же опираются такие гипотезы? На том простом факте, что все социально-правовое устройство современных демократических (не авторитарных) государств, предполагает наличие таких личностей как большинства в обществе [20, С.100; С. 27,41].

Решение принять ответственность на себя или возложить ее на других – центр проблемы послушания, добровольного подчинения другим. Ответственность неразрывно связана с возможностью вины: не бывает такого ответственного руководителя, который не делал бы ошибок.

### **Некоторые популярные идеи об особенностях современного общества, к которым мог бы отсылаться оратор – политик**

Не отрицая самостоятельности политологии как науки, укажем на теоретические источники, которыми являются не только труды по политике, государству, их взаимоотношению и взаимодействию с обществом (в особенности с обществом гражданским, когда оно возникло), но и история, социология, философия истории, господствующая в обществе религия, идеология и народная культура. В целом же мы согласны с мнением Аристотеля о том, что по своей значимости для сохранения целостности общества политика является и высшей наукой, и высшим искусством.

В выступлениях ораторов важен не столько показ своей эрудированности в вопросах общей истории, сколько в **истории своего народа**, своей страны, своего государства, наиболее распространенных в нем религий, народной культуры и мудрости (знание народных традиций, обычаев, пословиц, поговорок, преданий и сказаний). Своей компетентностью в области особенностей истории страны, ее культуры, социального и государственного устройства оратор вызывает у слушателей обобщающее ощущение – это свой, ему можно начать доверять.

И новейшие данные в **общей истории** полезны к использованию оратором. Всего за несколько десятилетий на рубеже прошлого и нынешнего столетия, когда история укрепилась и как самостоятельная прикладная наука, объем знаний о древности и средневековье в Европе и Средней Азии увеличился в разы. Новые данные заставили усомниться в концептуальных обобщениях теоретиков Просвещения. И благородные идеи свободы, равенства и братства всех людей стали восприниматься, после того как прояснилось, что даже элементарная правовая форма равенства нереализуема в полной степени, как митинговые лозунги.

Мы не желаем обижать великих мыслителей того времени, но указываем на то, что их представления о человечестве были ограничены знаниями того времени и идеологией евроцентризма, не потопляемого и по сей день. При взгляде на карту мира, при учете индустриальных, научных и информационных достижений и потенциалов отдельных регионов человечества, при учете того, что без притока не европейского населения Европа стареет и опустевает (Германия яркий тому пример), **евроцентризм** смешон и не случайно заменяется **американоцентризмом**. Но, как говорится, хрен редьки не слаще. И на это надо обращать внимание аудитории, большая часть которой не осведомлена в толковании этих часто употребляемых в СМИ слов.

Ныне эти определения замещаются другими, более неопределенными по содержанию терминами, которые дают широкий простор для разнообразных, порою взаимоисключающих, толкований, но ничего не объясняют: «глобализация», «вестернизация» и подобные, весьма модные в СМИ обороты [21]. Во всех указанных в этой ссылке трудах, проводилась не научная, а вполне пропагандистская идея, о том, что нарисованному в них «объективному процессу» современной мировой истории нет и не может быть альтернативы. Эту якобы безальтернативность не плохо оратору хотя бы косвенно упомянуть, указывая на то, что независимая страна не идет слепо по избранному глобалистами маршруту, имеет значительные возможности идти особым путем в соответствии со своими интересами и волей своего народа.

К тому же с 90-х годов прошлого века авторитетными учеными (Д.Родрик, С.Сассен, Дж. Уильямсон, А.Ратман, Дж.Бахавати, Р.Финдли) было показано, что то, что называют «глобализация», наблюдается в мире веками и не есть новое мировое явление последних десятилетий. А что же есть? А есть, говорит ряд других авторов, «европеизация мира», имея ввиду Западно-Европейский мир (ЕС, США, Англия, Канада, Австралия, Новая Зеландия) и полагая, что все остальное огромное человечество только и ждет такой «европеизации». Да, большинство стран этого человечества лучше траву будут есть, чем жить по нормам повседневности этой «европеизации» (мужчины у которых жены тоже мужчины; женщины, у которых «мужья» тоже женщины; появление людей с неопределенным полом («оно») или «меняющимся» полом; или компания христианских феминисток за то, чтобы и Бог не назывался не «Он» и не «Она», а гендерно нейтрально; мэры европейских столиц или министры крупнейших государств ЕС (Франция, Германия) показывающиеся на телеэкранах со своими мужьями-мужчинами... В мире люди сотнями миллионов умирают от голода, а тут такая «бесовщина», государственно поддерживаемая ЕС и всем Западом.

Оратору можно использовать эти данные при характеристике попыток всемирной «европеизации» или «вестернизации». А если оратор-представитель исламской, православной или католической церкви, то уместно упомянуть, что описанная выше «бесовщина» прямо нарушает наказания священных книг Корана и Библии.

### **Заключение.**

И сегодня в лекционных курсах, пособиях и учебниках России, Казахстана и других постсоветских Республик посверкивают термины «пост буржуазное общество», «пост капиталистическое общество», «пост предпринимательское общество», «пост цивилизационное общество», «пост историческое общество» и др. И все эти «пост-» претендуют на пояснение сути современного этапа всемирной истории. И это еще не все: «технотронное общество» Бжезинского, «общество знаний» Дракера, «информационное общество» Масуду, «программируемое общество» Турена и др. Знать о них оратору надо, но не для объяснений и не для демонстрации собственной эрудиции, а скорее для выборочной критики [22, с.10].

Не понимая, насколько различаются **истории, культура, менталитет** населения различных стран, могучая научная держава США всюду пожинала негативные результаты навязывания своего образа жизни: Вьетнам, Ближний Восток, Афганистан, Сирия, Ливия, Тунис всюду они сами или с помощью союзников по НАТО приносили вместо обещанных демократии и процветания развал, разброд и шатания. А, может быть, ученые-обществоведы в Америке толковые и правительство не прислушивается их умным советам. Думается, что и это часть, хотя и не главная, истины.

Нарастает опасение перед **дилетантизмом**, распространяющимся в политических кругах европеа- и америкоцентристов. Так они полагали, что в Афганистане, где не было функционирующего центрального правительства, отсутствовало правовое государство и средний класс, где подавляющая часть населения была безграмотной и знала только одну «идеологию» – ислам, можно внедрить силой западноевропейскую демократию. Другой пример дилетантизма правящей элиты Германии во время президентских выборов в России, когда за пост боролись Ельцин, Горбачев и знаменитый тогда генерал Лебедь и вся пресса в стране предсказала несомненную и сокрушительную победу Горбачева. Пришлось, поражаясь такой неосведомленности о настроении избирателей в России, написать письмо в Институт Востока (Гамбург) и предсказать, что Горбачев получит не более 2% голосов. Таких примеров можно было бы привести за последние 20 лет десятки. Обращение внимания аудитории на этот дилетантизм может помочь оратору привлечь слушателей на свою сторону.

Нередко оратор вызывает иронию у слушателей попыткой изобразить некое событие

судьбоносным, каковым оно на деле не является, а упоминание о нем скрывает банальное желание транслировать собственное понимание важности исторического отрезка в жизни своей страны. **Патриотизм** свой показывать оратору надо, но до известных пределов с тем, чтобы его не заподозрили в неискренности или тупости. Не повторением одних и тех же фраз, а демонстрацией своих знаний и понимания страны, ее народа и культуры, интересов страны, что говорит о патриотизме оратора.

Образованным людям известно, что подлинный смысл исторической эпохи познается не ее современниками, а их внуками. Они то и оценят своими светлыми и честными головами, что было судьбоносным, а что - заблуждением, лицемерием и пропагандой.

Список использованной литературы:

1. Шахновский В.И. Эмоции как объект исследования в лингвистике *Вопросы психолингвистики*. – 2009. – № 9.
2. Грекова В.Е. Психолингвистический подход к определению базовых эмоций. *Вестник московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика»*. – 2009, №1. – С.9.
3. Чудинов А.П. Политическая лингвистика. – Москва, 2008. – С. 3; Шахновский В.И. *Лингвистическая теория эмоций*. – Москва, 2008. – С.266.
4. *Sprache im Konflikt. Zur Rolle de Sprache in sozialen, politischen und militärischen Auseinandersetzungen*.-Berlin/New York 1995. Hrsg. Ruth Reiher. – S. 315; Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса. – Москва, 2004. – С.64- 65.
5. *Руссий язык за рубежом*. – 2012, № 1.– С.68-69.
6. Стернин И. А. *Практическая риторика*.- Москва, 2006. – С.156.
7. Ketner M./Apel K.-O. (Hrsg.) *Zur Anwendung der Diskursethik in Politik, Recht und Wissenschaft*. Frankfurt am Main 1992; *Enzyklopädie Philosophie*. In 2 Bänden. Hamburg 1999, Felix Meiner Verlag, Bd. 1. – S. 264 – 271.
8. Apel K.- O. *Auseinandersetzungen in Erprobungen transzendentalpragmatischen Ansatzes*. Frankfurt am Main 1998. – S.734, 740.
9. Burckhart H. *Diskursethik – Diskursanthropologie – Diskursethik*. Würzburg 1998. – S. 97.
10. Нам удалось присутствовать при знаменитом выступлении Ю. Хабермаса на философском факультете МГУ (1965 г.), где с ним дискутировал известный советский философ Т. Ойзерман. Оба владели немецким языком, но «язык философских понятий» у них отличался фундаментально. Поэтому дискурса из этой встречи и диалога не получилось. *Habermas Jürgen. Die Einbeziehung des Anderen*. Frankfurt am Main 1996.- S. 60.
11. Alexy R. *Recht, Vernunft, Diskurs*. Frankfurt am Main 1995. – S. 206.
12. Пушкин А. С. *Маленькие трагедии «Моцарт и Сальери»*. – Москва: Детская литература, – 1977. – С.35.
13. См.: Christoph Lumer. *Gerechtigkeit*. In: *Enzyklopädie Philosophie*. Haburg 1999, Felix Meiner Verlag, Band 1.– S. 464-470; Aristoteles. *Nikomachische Ethik, Buch V, Band 2-3, 1126 a-b, 1131 – 1136 a*; Barry B. *F Treatise on Social Justice. Vol. 2: Justice as Impartiality* (Oxford 1995). In: D. Bimbacher/N. Hoester. *Texte zur Ethik*. München 1984. – S. 218 – 221, 222 – 229 ; Hoffe O. *Politische Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main 1989. – S. 76, 80, 293, 295, 300 ; Lumer Cr. *Intergenerationelle Gerechtigkeit*. In: R. Mokrosch/A. Regenbogen (Hg.): *Was heißt Gerechtigkeit ? Donauwörth* 1999. – S. 75 ; Marx K. *Kritik des Gothauer Programms*. In: Marx K./F. Engels. *MEW, Band 19*. – S.11; Rawls J. *Ein Entscheidungsverfahren für die normative Ethik Grundsatz 2a* (1975). – S. 38f, 67f, 336f. In: D. Bimbacher/N. Hoester. *Texte zur Ethik*. München 1984.– S. 218 – 221, 222- 229; Trapp R. W. „Nichtklassischer“ Utilitarismus. Frankfurt am Main 1988.– S. 23-25; I. Kant. *GMS BA*. – S. 13, 15- 17, 52.
14. Цитирован по: «psychosozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67). – S. 97; De la Boetie, E. *Discours de la servitude volontaire on contr`un*. Genf 1987. – S. 34.
15. Там же; De la Boetie, E. *Discours de la servitude volontaire on contr`un*. Genf, 1987.-S. 54.
16. Grün G. *Menschen, Tiere, Wissenschaften. Territorialität, Aggression* In: «psychosozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67). –S. 98.
17. Huemer P., Schurz G. *Unterwerfung – über den destruktiven Gehorsam*. Wien 1990. – S. 139, 212, 227.
18. Schurz G. *Gehorsamsbereitschaft als Instinktrelikt*. In: Huemer/Schurz (Hrsg.). Wien 1990 *Über den destruktive Gehorsam*. – S. 339-348; Max Frisch. *Dienstbüchlein*. In: H.Meyer (Hrsg.). *Gesammelte Werke*. Frankfurt/M. 1976, Bd. VI.2. – S. 539, 548.
19. См. Adorno Th., und andere. *Die unmoralische Persönlichkeit*. Frankfurt am Main 1995; «psychosozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67). – S.103.
20. См. Apel K.O. *Diskurs und Verantwortung*. Frankfurt am Main 1988; Richter H.E. *Flüchten oder*

*Standhalten.Hamburg 1980, Reinbek Verlag. – S. 100 ff; Huemer/Schurz (Hrsg.). Wien 1990 Über den destruktive Gehorsam. – S. 27, 41.*

21. См. Дарлинг Ф. Вестернизация Азии. 1980; Г. фон Лауэ. Всемирная революция вестернизации, 1984; С. Латуш. Вестернизация мира, 1994.

22. См. Иноземцев В. Пришествие метафизической эпохи Независимая газета. – 2008, 22 Мая. – С.10.

#### References:

1. Shahnovskij V.I. Emocii kak ob'ekt issledovaniya v lingvistike Voprosy psiholingvistiki. – 2009. – № 9.

2. Grekova V.E. Psiholingvisticheskiy podhod k opredeleniyu bazovyh emocij. Vestnik moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya «Lingvistika». – 2009, №1.– С.9.

3. Chudinov A.P. Politicheskaya lingvistika. – Moskva, 2008. – С.3; Shahovskij V.I. Lingvisticheskaya teoriya emocij. – Moskva, 2008.– С.266.

4. Sprache im Konflikt. Zur Rolle de Sprache in sozialen, politischen und militärischen Auseinandersetzungen.-Berlin/New York 1995. Hrsg. Ruth Reiher. – S. 315; Shejgal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa. – Moskva, 2004.– С.64- 65.

5. Russij yazyk za rubezhom. – 2012, № 1.– С.68-69.

6. Sternin I.A. Prakticheskaya ritorika. – Moskva, 2006.– С.156.

7. Ketner M./Apel K.-O. (Hrsg.) Zur Anwendung der Diskursethik in Politik, Recht und Wissenschaft. Frankfurt am Main 1992; Enzyklopädie Philosophie. In 2 Bänden. Hamburg 1999, Felix Meiner Verlag, Bd. I.– S. 264– 271.

8. Apel K.– O. Auseinandersetzungen in Erprobungen transzendentalpragmatischen Ansatzes. Frankfurt am Main 1998. – S.734, 740.

9. Burckhart H. Diskursethik – Diskursanthropologie – Diskursethik. Würzburg 1998. – S. 97.

10. Nam udalos' prisutstvovat' pri znamenitom vystuplenii Yu. Habermasa na filosofskom fakul'tete MGU (1965 g.), gde s nim diskutiroval izvestnyj sovetskij filosof T.Ojzerman. Oba vladeli nemeckim yazykom, no «yazyk filosofskih ponyatij» u nih otlichalsya fundamental'no. Poetomu diskursa iz etoj vstrechi i dialoga ne poluchilos'. Habermas Jurgen. Die Einbeziehung des Anderen. Frankfurt am Main 1996.- S. 60.

11. Alexy R. Recht, Vernunft, Diskurs. Frankfurt am Main 1995. – S. 206.

12. Pushkin A. S. Malen'kie tragedii »Mocart i Sal'eri«. –Moskva: Detskaya literatura, – 1977.– С.35.

13. См.: Christoph Lumer. Gerechtigkeit. In: Enzyklopädie Philosophie. Haburg 1999, Felix Meiner Verlag, Band I.– S. 464-470; Aristoteles. Nikomachische Ethik, Buch V, Band 2-3, 1126 a-b, 1131 – 1136 a; Barry B. F Treatise on Social Justice. Vol. 2: Justice as Impartiality (Oxford 1995). In: D. Bimbacher/N. Hoester. Texte zur Ethik. München 1984.– S. 218 – 221, 222-229 ; Hoffe O.Politische Gerechtigkeit. Frankfurt am Main 1989.-S. 76, 80, 293, 295, 300 ; Lumer Cr. Intergenerationelle Gerechtigkeit. In: R. Mokrosch/A. Regenbogen (Hg.): Was heißt Gerechtigkeit ? Donauwörth 1999. – S.75; Marx K.Kritik des Gothauer Programms. In: Marx K./F. Engels. MEW, Band 19. – S. 11; Rawls J. Ein Entscheidungsverfahren für die normative Ethik Grundsatz 2a (1975). S. 38f, 67f, 336f. In: D. Bimbacher/N. Hoester. Texte zur Ethik. München 1984.- S. 218 – 221, 222- 229 ; Trapp R. W. „Nichtklassischer“ Utilitarismus. Frankfurt am Main 1988. – S. 23-25; I. Kant. GMS BA. – S. 13, 15-17, 52.

14. Citirovan po: «psychozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67). – S. 97;De la Boetie, E. Discours de la servitude volontaire on contr'un. Genf 1987. – S. 34.

15. Tam zhe; De la Boetie, E. Discours de la servitude volontaire on contr'un. Genf, 1987.-S. 54.

16. Grün G. Menschen, Tiere, Wissenschaften. Territorialität, Aggression In: «psychozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67).-S. 98.

17. Huemer P., Schurz G. Unterwerfung – über den destruktiven Gehorsam. Wien 1990. – S. 139, 212, 227.

18. Schurz G. Gehorsamsbereitschaft als Instinktrelikt. In: Huemer/Schurz (Hrsg.). Wien 1990 Über den destruktive Gehorsam. – S. 339-348; Max Frisch. Dienstbüchlein. In: H. Meyer (Hrsg.). Gesammelte Werke. Frankfurt/M. 1976, Bd. VI.2. – S. 539, 548.

19. См.: Adorno Th., und andere. Die unmoralische Persönlichkeit. Frankfurt am Main 1995; «psychozial“, 1997, Heft 1 (Nr. 67). – S. 103.

20. См.: Apel K.O. Diskurs und Verantwortung. Frankfurt am Main 1988; Richter H.E. Flüchten oder Standhalten.Hamburg 1980, Reinbek Verlag. – S. 100 ff;Huemer/Schurz (Hrsg.). Wien 1990 Über den destruktive Gehorsam. – S. 27, 41.

21. См.: Darling F. Vesternizaciya Azii. 1980; G. fon Laue. Vsemirnaya revolyuciya vesternizacii, 1984; S.Latush. Vesternizaciya mira, 1994.

22. См.: Inozemcev V. Prishestvie metafizicheskoy epohi Nezavisimaya gazeta. – 2008, 22 Maya.– С.10.

Омуралиев Н.А.\*

Национальная Академия Наук Кыргызской Республики, Бишкек

## КЫРГЫЗСКО-ТАДЖИКСКИЕ КОНФЛИКТЫ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

### Аннотация

В статье изучаются вопросы кыргызско-таджикских конфликтов, которые ещё не исследованы в социологической, политической науке. В статье более подробно проведён социологический анализ проблемы кыргызско-таджикских конфликтов и способы их решения. В статье отмечается, что в настоящее время зафиксировано около 70 спорных территорий, особенно в регионах Баткен (Кыргызстан) и Исфара (Таджикистан). За последние 10-15 лет на границах Кыргызстана и Таджикистана произошло более 150 конфликтов с пострадавшими и жертвами с двух сторон, и каждый год теперь не обходится без стычек на пограничных территориях. В марте 2022 года состоялась встреча делегаций Кыргызстана и Таджикистана по регулированию кыргызско-таджикских конфликтов.

Стороны рассмотрели ряд вопросов по пограничной безопасности. Пограничные представители двух государств дали оценку складывающейся обстановке на кыргызско-таджикской границе, отметив проблемы, связанные с несогласованными участками границы. По итогам встречи достигнута договоренность: принять неукоснительные меры по выполнению межправительственных соглашений и протоколов по взаимодействию и координации усилий, направленных на недопущение инцидентов на приграничных территориях двух стран. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

**Ключевые слова:** политика, государство, граница, конфликт, регион, население, территория, инцидент, информация, договор, делимитация, демаркация

Н.А. Омуралиев\*

Кыргыз Республикасынын Ұлттық Ғылым Академиясы, Бишкек

## ҚЫРҒЫЗ-ТӘЖІК ҚАҚТЫҒЫСТАРЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

### Аңдатпа

Мақалада социологиялық, саяси ғылымдарда әлі зерттелмеген қырғыз-тәжік қақтығыстарының мәселелері қарастырылады. Мақалада қырғыз-тәжік қақтығыстары мәселесіне және оларды шешу тәсілдеріне әлеуметтік талдау жасалды. Мақалада қазіргі уақытта 70-ке жуық даулы аумақтар, әсіресе Баткен (Қырғызстан) және Исфара (Тәжікстан) аймақтарында тіркелгені айтылған. Соңғы 10-15 жыл ішінде Қырғызстан мен Тәжікстан шекараларында екі тараптан да зардап шеккендер мен құрбандармен 150-ден астам қақтығыс болды, енді жыл сайын шекаралық аумақтарда қақтығыстарсыз аяқталмайды. 2022 жылғы наурызда Қырғызстан мен Тәжікстан делегацияларының қырғыз-тәжік қақтығыстарын реттеу жөніндегі кездесуі өтті.

Тараптар шекара қауіпсіздігі бойынша бірқатар мәселелерді қарастырды. Екі мемлекеттің шекара өкілдері қырғыз-тәжік шекарасындағы қалыптасқан жағдайға баға беріп, шекараның келісілмеген учаскелерімен байланысты проблемаларды атап өтті. Кездесу қорытындысы бойынша мынадай уағдаластыққа қол жеткізілді: екі елдің шекара маңындағы аумақтарында тосын оқиғаларға жол бермеуге бағытталған өзара іс-қимыл жасау және күш-жігерді үйлестіру жөніндегі үкіметаралық келісімдер мен хаттамаларды орындау жөнінде мүлтіксіз шаралар қабылдау. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

**Түйін сөздер:** саясат, мемлекет, шекара, жанжал, аймақ, халық, аумақ, оқиға, ақпарат, келісім, делимитация, демаркация

*N. Omuraliev\**

*National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Bishkek*

## **KYRGYZ-TAJIK CONFLICTS: SOCIOLOGICAL ANALYSIS**

### *Abstract*

The article examines the issues of Kyrgyz-Tajik conflicts that have not yet been studied in sociological and political science. The article provides a more detailed sociological analysis of the problem of Kyrgyz-Tajik conflicts and ways to solve them. The article notes that currently about 70 disputed territories have been recorded, especially in the regions of Batken (Kyrgyzstan) and Isfara (Tajikistan). Over the past 10-15 years, more than 150 conflicts have occurred on the borders of Kyrgyzstan and Tajikistan with victims and victims from both sides, and every year now there are clashes on the border territories. In March 2022, a meeting of the delegations of Kyrgyzstan and Tajikistan on the regulation of Kyrgyz-Tajik conflicts took place.

The parties discussed a number of issues on border security. Border representatives of the two states assessed the current situation on the Kyrgyz-Tajik border, noting the problems associated with uncoordinated sections of the border. Following the meeting, an agreement was reached: to take strict measures to implement intergovernmental agreements and protocols on interaction and coordination of efforts aimed at preventing incidents in the border territories of the two countries. At the same time, the article also pays attention to controversial issues.

**Keywords:** politics, state, border, conflict, region, population, territory, incident, information, contract, delimitation, demarcation

### **Введение.**

Протяженность государственной границы между Кыргызстаном и Таджикистаном составляет около 971 км. Переговоры по ее делимитации и демаркации то есть ее описания, нанесения на карту, а также ее проведения и разграничения на конкретной местности делятся с 2002 года. До настоящего времени определили и взаимно признали двумя государствами приблизительно 519 км совместной границы, другие 452 км границы, что практически составляет почти половину, до сих пор считаются спорными.

Делимитация и демаркация границы очень сложный и неоднозначный процесс, это не только вопрос определения и обозначения государственной границы на карте между двумя странами.

Это вопрос, связанный с жизнедеятельностью местного населения, использованием природных ресурсов, инфраструктуры, учета интересов местных органов власти, да и просто жизненных потребностей проживающего там населения. При решении пограничных вопросов необходимо учитывать интересы и проблемы всех вовлеченных сторон, которые проживают в таких густонаселенных регионах как Ферганская долина, где всегда были в дефиците такие ресурсы как: земля, вода, пастбища и многое другое. Напряженность в связи с нехваткой этих ресурсов может продолжаться и даже после делимитации и демаркации границ между двумя странами.

Именно неурегулированность этих вопросов было причиной неоднократных конфликтов среди местного населения, на защиту которых неизменно приходили военнослужащие двух стран, в том числе с применением летального легкого и даже тяжелого оружия.

Следует отметить, что вопросы кыргызско-таджикских конфликтов ещё и неизучены в социологической, политической, исторической, правовой науке. Мы в статье рассмотрим только некоторые социологические вопросы кыргызско-таджикских конфликтов.

**Цель статьи** – систематизация научно-социологической и эмпирической базы, выявление причин кыргызско-таджикских конфликтов и пути их решения.

**Основные задачи**, вытекающие из цели исследования: характеристика специфики кыргызско-таджикских конфликтов; социологическое обобщение источниковой базы кыргызско-таджикских конфликтов; социологическое осмысление реалий кыргызско-таджикских отношений и конфликтов; раскрытие мотивов негативных явлений в кыргызско-таджикских отношениях, обозначение тенденций формирования взаимовыгодных интересов Кыргызстана и Таджикистана и поиски мирного регулирования кыргызско-таджикских конфликтов.



Источником исследования составил анализ социологических, политических, правовых, исторических исследований, различных документальных материалов; тексты правовых актов Кыргызстана, Таджикистана и СССР; речи Президентов Кыргызстана, Таджикистана; материалы периодической печати, данные бесед и наблюдения.

### **Результаты и обсуждение исследования.**

Водно-земельные конфликты в Ферганской долине между местным населением различной этнической принадлежности тянутся уже длительное время, уходя корнями в глубины истории. Доступными для анализа социологического являются конфликты зафиксированные уже советской властью.

Так первые конфликты между местным населением Кыргызстана и Таджикистана были еще до Великой Отечественной войны в 1936 и 1938 годах и были связаны со становлением тогда Киргизской Советской Социалистической Республики и Таджикской Советской Социалистической Республики (точнее установлением между ними номинальных административных границ внутри единого СССР). Потом упоминаются конфликты 1969 и 1975 годов, связанные с хозяйственной деятельностью колхозов и совхозов двух стран.

В 60-е годы в связи с расширением деятельности колхоза «Правда» сельского совета Ворух (Таджикистан) и жителей села Аксай (Кыргызстан) зафиксированы локальные конфликты. И только в декабре 1974 года произошел крупный конфликт, в который вмешалась Генеральная прокуратура СССР, в конце-концов часть спорной территории где-то около 300 гектаров отошла в распоряжении жителей Баткенского района Кыргызстана и на этом конфликт был исчерпан. Тогда погибло 2 человека и около 24 людей было ранено.

Более поздние конфликты 1989 года произошли в местностях Аксай, Уч-Добо (Кыргызстан) и Ворух, Ходжа Ало (Таджикистан) на закате советского времени с использованием подручных средств: камней, палок и других сельскохозяйственных и реже огнестрельных орудий, так называемые «кетменные» войны.

Причиной конфликта послужило нарушение режима водопользования речки Исфаринка. Согласно водоразделу проведенного Министерством водного хозяйства СССР, Кыргызская Республика имела право с 1 апреля по 1 июня ежедневно забирать 2% дебита этой речки. После неоднократных нарушений режима водопользования с обеих сторон таджикская сторона перекрыла русло канала Масчои и стала требовать соблюдения режима водопользования и возвращения незаконно отобранных ранее земель, прилегающих к таджикскому селу.

Конфликт долго не разрешался, почти на полтора месяца не предпринимались никаких действий со стороны руководства двух республик и СССР. Лишь после того как июне 1989 года в столкновении сошлись жители кыргызского села Самаркандек и села Аксай (Кыргызстан) с одной стороны и села Ворух и Ходжа Ало (Таджикистан) с другой стороны, вмешались группы спецназа из Пермской области России, которые прилетели на вертолетах из Ферганы, где они находились в служебной командировке в связи с Ферганскими событиями между узбеками и турками-месхетинцами.

В общей сложности 13 и 14 июля 1989 года несколько человек были убиты, более 20 человек получили огнестрельные ранения. На территории конфликта был объявлен комендантский час.

Как показывает социологический анализ, что в последствие, в течение 1992-1997 года наблюдалось затишье, в связи с гражданской войной в Таджикистане, попросту таджикам было не до споров из-за кусочков земли. Кыргызстан в то время активно помогал братскому таджикскому народу и стал тогда инициатором таджикского примирения, именно в Бишкеке состоялось примирение оппозиции и властей.

Далее были годы активной блокады со стороны Узбекистана, Таджикистана и практически таджики только через территорию Кыргызстана имели возможность попасть на территорию России и далее. В это тяжелое для таджиков время никаких пограничных конфликтов не было, поскольку Кыргызстан был транспортным коридором для таджиков, и они предпочитали не ссориться с кыргызами из-за таких пустяков.

После окончания транспортной блокады со стороны Узбекистана, начиная с 2014 года на киргизско-таджикской границе произошло более 10-15 серьезных столкновений. При этом пять приграничных инцидентов пришлось на 2014 год.

Так, 11 января 2014 года на кыргызско-таджикской границе произошел вооруженный конфликт. В головной водораспределитель возле села Ак-Сай прибыл спецназ Погранвойск Таджикистана. Его командир потребовал, чтобы кыргызская сторона прекратила строительство автодороги Ак-Сай -Кок-Таш. Таджикская сторона применила минометы и гранатометы.

В настоящее время зафиксировано около 70 спорных территорий, особенно в регионах Баткен (Кыргызстан) и Исфара, включая анклав Ворух (Таджикистан). По данным социологического исследования за последние 10-15 лет на границах Кыргызстана и Таджикистана произошло более 150 конфликтов с пострадавшими и жертвами с двух сторон, и каждый год теперь не обходится без стычек на пограничных территориях.

В 2016-2018 годах был период более или менее относительного затишья, несмотря на возникающие в разных местах конфликты, кыргызы и таджики воздерживались от вооруженного развития событий. Более серьезные столкновения с применением огнестрельного оружия возобновились с 2019 года.

Так, 13 марта 2019 года в районе приграничного кыргызского села Аксай и соответственно таджикского поселка Мехнатабад вспыхнул конфликт в виду строительства кыргызскими автодорожными службами объездной автодороги. По версии таджикской стороны объездная кыргызская автодорога была расположена на спорной территории. В результате конфликта погибли двое граждан Таджикистана, более 30 получили ранения. С кыргызской стороны было ранено три человека.

22 июля 2019 года в районе кыргызского села Аксай вновь вспыхнул конфликт между кыргызами и жителями анклава Ворух (Таджикистан). По версии кыргызской стороны причиной стала установка флагштока с государственным флагом Таджикистана на спорной территории перед въездом в анклав Ворух, что естественно вызвало недовольство в кыргызском Аксае. В свою очередь таджикская сторона считала, что конфликт начался раньше с момента установления стелы с надписью "Аксай" на спорной территории прилегающей к анклаву Ворух. Во время конфликта были применены огнестрельное охотничье оружие и подручные средства: камни и палки. В результате один гражданин Таджикистана был убит и более 30 человек с обеих конфликтующих сторон получили ранения, в том числе пограничники и сотрудники милиции.

16 сентября 2019 года в Лейлекском районе Баткенской области Кыргызской Республики на спорном участке границы произошла перестрелка между пограничниками двух стран, в результате которой погиб один кыргызский пограничник и 13 человек местных жителей получили ранения. С другой стороны погибло три человека и десять было ранено. По версии кыргызской стороны, причиной конфликта стало строительство таджиками «объекта на спорном участке границы».

8 мая 2020 года в местности Кумазор Исфаринского района Согдийской области Таджикистана на границе произошел земельный спор переросший в конфликт, в итоге которого двое граждан Таджикистана получили огнестрельные ранения. Согласно версии кыргызской стороны, огонь открыли пограничники Таджикистана по кыргызским пограничникам и мирным жителям. Согласно версии пресс-службы погранвойск Госкомитета национальной безопасности Таджикистана, зачинщиками конфликта стали граждане Кыргызской Республики, а кыргызские пограничники открыли огонь по мирным гражданам Таджикистана. Так или иначе, 9 мая МИД двух стран обменялись нотами протеста в связи с инцидентом на границе.

Таким образом, мы с точки зрения социолога видим неуклонное нарастание напряженности между двумя братскими странами, которое 28 апреля 2021 года вылилось в открытый конфликт между местными жителями двух стран в районе водораспределительного пункта «Головной», в верховьях реки Исфара вблизи таджикского села Ходжа Ало и кыргызского села Кёк-Таш, принадлежность которого оспаривают обе стороны. 28 апреля 2021 года представители таджикской стороны попытались установить на столбе ЛЭП возле водозабора камеры видеонаблюдения, позволяющие отслеживать распределение воды. Представители кыргызской стороны возмутились и кыргызские пограничники попытались снять камеру видеонаблюдения. После этого таджикские и кыргызские местные жители стали забрасывать друг друга камнями.

28 апреля пограничное ведомство Таджикистана сообщило, что, Кыргызская Республика в одностороннем порядке захватило данное сооружение и использует возможности бойцов специального назначения, переодетых в гражданскую форму против мирного таджикского населения приграничных районов. В этот же день МИД Таджикистана вручил ноту протеста послу Кыргызстана

в связи с избиванием двух несовершеннолетних граждан пограничниками Кыргызстана, информация об избивании активно распространялась в таджикском сегменте интернета, однако позднее пограничники Таджикистана признали, что информация о задержании таджикских школьников не соответствует действительности, но дезинформация была уже выпущена и изрядно взбудоражило местных жителей из Таджикистана.

Ранним утром 29 апреля жители таджикского села Сомониён (Майский) начали бросать камни в кыргызстанские машины, проезжающие по дороге Ош-Исфана, некоторые машины граждан Кыргызстана были обстреляны из охотничьих ружей. Также со стороны Таджикистана была обстреляна кыргызская воинская часть в селе Кёк-Таш. Одновременно жители Таджикистана заблокировали автодорогу, которая соединяет два района Кыргызстана, в ответ кыргызская сторона заблокировала дорогу в таджикский анклав Ворух. Маховик межэтнического конфликта стал закручиваться все быстрее и сильнее.

По свидетельству кыргызской стороны, около 17:00 29 апреля 2021 года Вооруженные силы Таджикистана открыли минометный огонь по кыргызским пограничным заставам «Капчыгай», «Мин-Булак», «Достук», а также пограничным постам «Кожогар» и «Булак-Баши». В результате этого обстрела из миномётов загорелось здание кыргызской пограничной заставы «Достук». В свою очередь, отряд специального назначения «Бору» пограничной службы Кыргызстана захватили таджикскую пограничную заставу «Ходжа Ало». Пограничное ведомство Таджикистана заявило, что данная информация является фейком и носит характер провокации. Вооруженный конфликт также распространился на Лейлекский район Баткенской области Кыргызстана, где в приграничных кыргызских селах Арка и Максат пограничники двух стран начали интенсивную перестрелку.

Таким образом, социологический анализ показывает, что в конфликте приняли участие Вооружённые силы Таджикистана, Государственный комитет национальной безопасности Республики Таджикистан и ОМОН МВД Таджикистана. Со стороны Кыргызстана противостояла только Государственная пограничная служба Государственного Комитета Национальной Безопасности Кыргызской Республики, что впоследствии явилось упреком в адрес Вооруженных сил Кыргызстана.

В Кыргызстане на 2 мая 2021 года в результате конфликта погибли 36 человек, в том числе 3 военнослужащих и ранено 190 человека. Среди погибших были и дети. Преимущественно большинство погибших и раненых являлись гражданскими лицами и погибли на площадке водозабора «Головной» в результате минометного обстрела. Более 58 тысяч человек эвакуированы из зоны конфликта.

По информации кыргызской стороны на 2 мая 2021 года, всего по Баткенской области были сожжены более 100 объектов, из них 78 жилых домов, 2 школы, 1 ФАП, 1 детский сад, 1 здание ОВД, 3 погранзаставы, 10 АЗС, 8 магазинов. Также сгорели 17 жилых домов в кыргызском селе Кёк-Терек, пострадали и другие сёла, были сожжены автозаправочные станции, разграблены магазины. Из зоны конфликта было эвакуировано более 13 тысяч кыргызских граждан, их разместили в зданиях школ города Баткена [1].

В свою очередь, СМИ Таджикистана сообщили о 19 погибших, в том числе 10 военнослужащих и 87 раненых.

30 апреля взаимные обстрелы продолжились.

1 мая 2021 года кыргызские власти заявили о передвижении военной техники со стороны Таджикистана в район границы между государствами и объявили об обстреле своей территории. Власти Таджикистана это опровергали.

Президент Кыргызской Республики Садыр Жапаров объявил общенациональный траур 1-2 мая 2021 года по погибшим во время конфликта, в стране приспустили государственные флаги. В Бишкеке состоялся митинг, участники которого потребовали выдать им оружие для защиты границы Кыргызстана.

1 мая 2021 года делегации во главе с председателями государственных комитетов национальной безопасности Таджикистана и Кыргызстана Саймунина Ятимова и Камчыбека Ташиева обменялись мнениями по вопросу делимитации и демаркации кыргызско-таджикской границы. Топографическим рабочим группам было поручено в ближайшее время приступить к описанию государственной границы на оставшихся участках. Была достигнута договорённость о немедленном возвращении военной техники на места их постоянной дислокации.

В июне 2021 года президент Садыр Жапаров совершил визит в Таджикистан, где провел двусторонние переговоры в расширенном формате с Эмомали Рахмоном.

Основной вопрос двусторонних отношений связан с делимитацией, демаркацией линии государственной границы. «Многолетняя подвешенность этого вопроса убеждает в необходимости скорейшего нахождения взаимоприемлемого для обеих сторон решения», – сказал Эмомали Рахмон.

Садыр Жапаров 23 октября провел пресс-конференцию, где сообщил, что Таджикистан требует от Кыргызстана 210 тыс. гектаров земли по картам 1924 года. По словам Жапарова, в ответ Кыргызстан потребовал вернуть Мургабский район (3 млн га), населенный кыргызами [2].

Ситуация на кыргызско-таджикском участке государственной границы обострилась вечером 27 января 2022 года. Таджикские военнослужащие блокировали участок дороги Ош – Баткен – Исфана в местности Төрт-Көчө. После проведенных переговоров, проезд был восстановлен. Но спустя примерно 10 минут началась стрельба. Таджикская сторона применяла гранатометы и минометы.

Во время конфликта на границе пострадали 12 военнослужащих Кыргызстана, они получили осколочные ранения. Их состояние оценивается как средней тяжести. Таджикская сторона же объявила о двух погибших во время конфликта.

Глава села (айыл башчы) Кок-Таш Разия Осорова сообщила, что во время вчерашнего конфликта ни один житель не покинул село. «Ни один гражданин Кыргызстана не ходил туда и не перекрывал ничего. Примерно в 17:00 дорогу открыли, а спустя время вновь закрыли. Отключили электроснабжение, мы предчувствовали, что вот-вот начнется стрельба. Пока собрались, открыли стрельбу. Стрельба велась с 18:00 и до 03:30. Никто не выходил, ночью сельчан стали вывозить на микроавтобусах. Эмомали Рахмон – президент Таджикистана пытается такими действиями запугать жителей села Кок-Таш. Но ни один житель не боится, мы привыкли, в нашей крови течет кровь Манаса. Мы никогда не будем бояться. Вчера мы были здесь до конца, несмотря на то, что велась стрельба. В планах у Эмомамил Рахмона вымотать жителей села Кок-Таш, чтобы мы покинули эту территорию и убежали. Но мы не будем убегать», – сказала Осорова[3].

По данным Пограничной службы ГКНБ КР, основные перестрелки между войск Кыргызстана и Таджикистана произошли в местностях Төрт-Көчө, Чыр-Добо, Кочо-Бою и Дахма.

Төрт-Көчө – участок на кыргызско-таджикской границе, который находится на трассе Баткен – Исфана в селе Кок-Таш. Как сообщал президент Садыр Жапаров, согласно протоколу от 2009 года Кыргызстан «якобы» взял в аренду на 49 лет Төрт-Көчө. В протоколе стоит подпись секретарей Совета Безопасности Кыргызстана и Таджикистана. Тогда данный пост занимал Адахан Мадумаров, которого Садыр Жапаров обвинил в государственной измене и превышении своих служебных полномочий, поскольку он не имел права подписывать такого рода уровня документы.

Президент С.Жапаров заявил, что протокол недействительный. Он призвал снова рассмотреть вопрос по Төрт-Көчө.

Новый конфликт произошел спустя практически 2 месяца, так Пограничная служба ГКНБ Кыргызстана, что сообщила 10 марта 2022 года на кыргызско-таджикской границе произошла перестрелка между пограничниками Кыргызстана и Таджикистана.

Утром 10 марта 2022 года на неопisanном участке границы в местности Тескей Баткенского района Баткенской области пограничники Таджикистана, изменив ранее используемый маршрут движения, вышли на новый рубеж охраны границы и потребовали от пограничников Кыргызстана покинуть данный участок.

На место к таджикским пограничникам прибыло подкрепление. Используя численное превосходство, они попытались выйти на новый рубеж.

Но кыргызские пограничники не позволили военнослужащим Таджикистана реализовать свои намерения. В итоге началась перестрелка, длившаяся около 10 минут. В результате перестрелки раненных и пострадавших с кыргызской стороны нет.

Затем незамедлительно состоялся телефонный разговор пограничных представителей сторон, по результатам которого были приняты решения об отводе пограничных нарядов от места инцидента до прибытия пограничных представителей и недопущение стягивания на участок других дополнительных сил и средств.

Местность Тескей является неопианным участком госграницы, но фактически используется гражданами Кыргызстана. Пограничные подразделения, дислоцированные в Баткенской области, переведены на усиленный вариант несения службы.

Состоялась встреча на контрольно-пропускном пункте «Гулистон» Исфаринского района Согдийской области Таджикистана. С кыргызской стороны – КПП «Кызыл-Бель – автодорожный» Баткенской области.

В составе кыргызской делегации – полномочный представитель президента в Баткенской области Абдикарим Алимбаев, директор Пограничной службы – первый заместитель председателя ГКНБ Уларбек Шаршеев, заместитель министра внутренних дел Нурбек Абдиев, акимы Баткенского и Лейлекского района.

В состав таджикской делегации вошли председатель Согдийской области Раджаббой Ахмадзода, руководитель Пограничной службы Раджабали Рахмонали, руководители местных органов власти и представители силовых структур [4].

Стороны рассмотрели ряд вопросов по пограничной безопасности, но особое внимание уделено увеличению количества пограничных инцидентов на совместно охраняемой границе. Пограничные представители двух государств дали оценку складывающейся обстановке на кыргызско-таджикской границе, отметив проблемы, связанные с несогласованными участками границы.

По итогам встречи достигнуты следующие договоренности:

- принять неукоснительные меры по выполнению межправительственных соглашений и протоколов по взаимодействию и координации усилий, направленных на недопущение инцидентов на приграничных территориях двух стран;

- пограничные представители двух республик должны провести разъяснительную работу среди военнослужащих, особо подчеркивая, что при возникновении пограничных инцидентов военнослужащие не должны поддаваться на провокации, обязаны решительно пресекать деструктивные действия лиц, способствующих обострению обстановки на границе;

- в целях упреждения и предупреждения конфликтных ситуаций пограничные представители сторон должны осуществлять постоянный обмен информацией о складывающейся обстановке;

- военнослужащим двух стран запрещено применять оружие, кроме случаев, предусмотренных требованиями законодательных актов обеих сторон;

- все военнослужащие обязаны неукоснительно выполнять требования линии поведения пограничников на кыргызско-таджикской границе;

- решено, что вопросы хозяйственной деятельности жителей приграничных территорий двух республик будут рассмотрены на уровне руководителей областей.

Руководители пограничных ведомств Кыргызстана и Таджикистана договорились усилить взаимодействие и создавать благоприятные условия для развития добрососедских отношений.

### **Заключение.**

В целом, как показывает научно-социологический анализ, что основными факторами возникновения разногласий и споров между конфликтующими сторонами явились вопросы, связанные с документами, точнее картами размежевания границ между Кыргызстаном и Таджикистаном, вкуче с земельными, водными ресурсами и пастбищами.

В октябре 1924 года в результате национально-территориального размежевания Средней Азии, на территории современного Таджикистана была образована Таджикская Автономная Социалистическая Советская Республика (Таджикская АССР) в составе Узбекской Советской Социалистической Республики (Узбекской ССР). Столицей АССР таджикского народа стал город Душанбе, образовавшийся в результате слияния трёх селений (Сари-Осиё, Шохмансур и Душанбе). Ряд представителей таджикской интеллигенции и партийных деятелей Таджикской АССР на протяжении нескольких лет ходатайствовали о преобразовании таджикской автономии в полноценную союзную советскую социалистическую республику, самостоятельную от Узбекской ССР, и 16 октября 1929 года из Таджикской АССР была образована самостоятельная Таджикская Советская Социалистическая Республика (Таджикская ССР), которая 5 декабря того же года вошла в состав СССР на правах союзной республики.

Также 14 октября 1924 была образована Кара-Киргизская АО в составе РСФСР, 25 мая 1925 Киргизская АО также в составе РСФСР, 1 февраля 1926 Киргизская АССР в составе РСФСР и 5 декабря 1936 Киргизская ССР в составе СССР.

Практически становление Таджикистана и Кыргызстана шло параллельно друг другу, разница в том, что Таджикистан формировался в составе Узбекистана, а Кыргызстан в составе Российской Федерации.

Фактически территориальные разногласия возникли в то время между Узбекской ССР и Российской Федерацией. Поэтому с приобретением независимости, страны не могут определиться по какому документу необходимо проводить государственные границы, так как существует несколько документов, на которые ссылается каждая сторона, чтобы защитить или опровергнуть местные, а также государственные интересы. До настоящего момента таджикская сторона при делимитации и демаркации границ придерживается карт и документов, написанных в 1924-1926, 1989 гг.; в свою очередь, кыргызская сторона предлагает карты и документы 1956-1958, 1990-х гг., поскольку карта 1924-1926 гг. была написана во время размежевания Средней Азии, когда между странами начали возникать первые национальные границы и очень сложно установить субъектность самих Кыргызстана и Таджикистана.

В 1955-1957 годы под руководством специальной совместной паритетной комиссии были проведены вторые работы по делимитации и демаркации. Таджикская сторона не принимает документ 1957 года, утверждая, что эта карта была односторонней, так как она прошла ратификацию только со стороны Совета министров и Верховного Совета Киргизской ССР, а со стороны Таджикистана это не было проделано. Существование нескольких карт усугубляет попытки решить вопрос по делимитации и демаркации между странами.

Другой проблемой стал **доступ к земельным ресурсам**: Кыргызские и таджикские поселения, близко расположенные к спорным территориям, создают социальное напряжение между жителями двух стран, основными конфликтными территориями региона являются села: Ак-Сай, Ворух, Кок-Таш, Орто-Боз, Сомонион, Лянгар, Кара-Бак, Максат и Достук.

Еще одним источником конфликта и частично инструментами манипуляции становятся межгосударственные автомобильные дороги, которые по несколько раз проходят через соседние границы. Данные дороги часто перекрываются, чтобы показать свои недовольства и протесты друг другу. Со стороны кыргызских жителей – это перекрытие таджикской трассы Ворух-Исфара, которая пересекает кыргызские территории три раза: через села Кок-Терек, Таш-Тумшук и Ак-Сай. Такая же ситуация на трассе Баткен-Исфана, где автомобильная дорога пересекает таджикские границы в нескольких участках.

Традиционными являются **водные проблемы**: Две страны между собой делят свыше 40 водных каналов, которые также зачастую перекрываются местными жителями с обеих сторон, что приводит к стычкам или перекрытиям других каналов. Выделяют несколько каналов и водохранилищ, вокруг которых возникают конфликты и стычки: Тортульское водохранилище расположенное на территории Кыргызстана, из которого берут начало канал Ак-Татыр (Мачай), Большой Ферганский канал и Гидроузел Рават. Источником конфликтов также является главная трансграничная река Исфаринка, которую протекает через три страны Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан.

Достаточно новым, с момента достижения независимости стран Центральной Азии являются **пастбища**: для Кыргызстана проблема с пастбищами практически не стоит, а вот у Таджикистана с этим проблемы. В советское время эти проблемы решались на межхозяйственной основе, на уровне колхозов и совхозов – таджики нередко пасли свой скот на кыргызских пастбищах или же отдавали его на выпас кыргызским чабанам, а взамен оплачивали их услугу. В настоящее время нелегальный выпас скота создает трения не только между жителями двух стран, но и приводит к боевым перестрелкам между пограничными службами.

Новой проблемой также является укрепление и милитаризация национальных границ, что приводит к новым проблемам, если раньше причинами конфликтов была нехватка природных ресурсов, то сейчас источниками конфликтов являются пограничные службы, правоохранительные органы и местная власть. Местные жители зачастую жалуются на использование полномочий силовиков в корыстных целях, что пограничники под предлогом проверки документов и паспорта вымогают деньги у граждан. Такие же случаи вымогательства происходят на трансграничных дорогах со стороны государственных автомобильных инспекций (ГАИ).

В настоящее время акценты в трансграничной преступности смещаются со скотокрадства, хулиганства и кражи имущества на контрабанду и проблему наркотрафика, проникающего из Афганистана, одного из мировых лидеров по производству нелегальных наркотических веществ.

Предполагают, что международные организованные преступные группировки (ОПГ), занимающиеся наркобизнесом, куда входят кыргызские и таджикские граждане специально устраивают беспорядки вблизи пограничных территорий, чтобы воспользоваться суетой и незаметно провести наркотики через границы.

Однако данные конфликты вызывают напряжение между кыргызами и таджиками вплоть до массовых драк среди мигрантов из Кыргызстана и Таджикистана, так СМИ описали случай 8 марта 2022 года в Амурской области, где в столовой завода «ВелесСтройМонтаж» произошла массовая драка рабочих двух стран, СМИ сообщали, что во время обеденного перерыва таджики заметили, что их порции меньше, чем у коллег из Кыргызстана, получается конфликт произошел из-за размера порций [5].

В целом, в настоящее время существуют такие вот причины пограничных конфликтов между Кыргызстаном и Таджикистаном, главная из которых существование спорных участков на границе и неоконченный процесс делимитации и демаркации границы. Поэтому необходимы глубокие социологические, политические изучения этих вопросов и в результате исследования дать практические рекомендации правильного решения спорных вопросов.

*Список использованной литературы:*

1. Ситуация на границе. По последним данным, разрушено и сожжено 120 жилых домов. [Электронный ресурс: <https://kbcity.kg/>].
2. История конфликтов на кыргызско-таджикской границе [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://kg.akipress.org/news:1759234?from=portal&place=last&b=2>. (Дата обращения: 28.01.2022)
3. «У Эмомали Рахмона план вымотать жителей села Кок-Таш»: Айыл баичы Осорова о ситуации на границе [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://www.turmush.kg/ru/news:1759224?from=portal&place=last&b=4>. (Дата обращения: 28.01.2022)
4. Инциденты на границе. Военнослужащим двух стран запретили применять оружие [Электронный ресурс]/[https://24.kg/obschestvo/227258\\_intsidentyi\\_nagranitse\\_voennoslujaschim\\_dvuh\\_stran\\_zapretili\\_primenyat\\_orujie/](https://24.kg/obschestvo/227258_intsidentyi_nagranitse_voennoslujaschim_dvuh_stran_zapretili_primenyat_orujie/) (Дата обращения: 12.03.2022)
5. Массовая драка рабочих из Кыргызстана и Таджикистана в России. Новые подробности [Электронный ресурс] режим доступа: <https://svodka.akipress.org/news:1767992/?from=kgnews&place=mainnowread>. (Дата обращения: 11.03.2022)

*References:*

1. *Situaciya na granice. Po poslednim dannym, razrusheno i sozhzheno 120 zhilyh domov. [Elektronnyj resurs: <https://kbcity.kg/>]*
2. *Istoriya konfliktov na kyrgyzsko-tadzhikskoj granice [Elektronnyj resurs] – rezhim dostupa: <https://kg.akipress.org/news:1759234?from=portal&place=last&b=2>. (Data obrashcheniya: 28.01.2022)*
3. *«U Emomali Rahmona plan vymotat' zhitelej sela Kok-Tash»: Ajyl bashchy Osorova o situacii na granice [Elektronnyj resurs] / rezhim dostupa: <https://www.turmush.kg/ru/news:1759224?from=portal&place=last&b=4>. (Data obrashcheniya: 28.01.2022)*
4. *Incidenty na granice. Voennosluzhashchim dvuh stran zapretili primenyat' oruzhie [Elektronnyj resurs] [https://24.kg/obschestvo/227258\\_intsidentyi\\_nagranitse\\_voennoslujaschim\\_dvuh\\_stran\\_zapretili\\_primenyat\\_orujie/](https://24.kg/obschestvo/227258_intsidentyi_nagranitse_voennoslujaschim_dvuh_stran_zapretili_primenyat_orujie/) (Data obrashcheniya: 12.03.2022)*
5. *Massovaya draka rabochih iz Kyrgyzstana i Tadzhikistana v Rossii. Novye podrobnosti [Elektronnyj resurs] rezhim dostupa: / <https://svodka.akipress.org/news:1767992/?from=kgnews&place=mainnowread>. (Data obrashcheniya: 11.03.2022)*

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ  
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ  
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ  
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ  
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS  
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

МРНТИ 11.01.61

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.07>

Абсаттаров Р.Б.,<sup>1\*</sup> Рау И.А.<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Казахский национальный педагогический университет имени Абая  
г. Алматы, Казахстан

<sup>2</sup>Академия ведущих кадров Бундесвера  
г. Гамбург, Германия

**ЧЕЛОВЕК И ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ: СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ**

*Аннотация*

В статье рассматриваются социальные аспекты человека и человечности, которые еще не достаточно изучены в социолого-политической науке. В статье подробно рассматриваются вопросы – общее в определении человека, альтруизм как основополагающая ценность человека, человек и животное, человек и человекоподобность, о «лишних» людях, численность человечества, о будущем человечестве. В статье отмечается, что человек-порождение культуры с тех пор, как последняя появилась, имеет способность переходить из культуры в культуру. На ранних этапах развития ребенка – это культура локальная, на более поздних – региональная или глобальная. В то же время человек – продукт биологической эволюции, которой подвержены все органы его тела, в том числе и его головной мозг. Человечность не передается биологическим путем от биологических папы и мамы. Она дается вместе с душой, ее потенциями свободы и творчества. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

**Ключевые слова:** человек, человечность, альтруизм, химеры, деятельность, духовность, знание, информация, культура, поведение, тела, речь, человечество, ценность.

Р.Б. Абсаттаров<sup>1\*</sup>, И.А. Рау<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,  
Алматы қ., Қазақстан.

<sup>2</sup>Бундеспердің жетекші кадрлар академиясы, Гамбург қ., Германия

**АДАМ ЖӘНЕ АДАМГЕРШІЛІК: ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТІЛЕР**

*Аңдатпа*

Мақалада әлеуметтану мен саясаттануда әлі жеткілікті зерттелмеген адам мен адамзаттың әлеуметтік аспектілері қарастырылады. Мақалада толығымен қарастырылатын мәселелер – жалпы адам тұлғаның анықтамасы, іргелі құндылығы ретіндегі альтруизм, адам мен жануардың, адам және адамға ұқсастылығы, «артық» адамдар, адамзаттың өлшемі, адамзаттың болашағы туралы. Мақалада мәдениеттің өнімі болып табылатын адамның соңғысы пайда болғаннан бері мәдениеттен мәдениетке ауысу мүмкіндігі бар екендігі атап өтілген. Бала дамуының алғашқы кезеңдерінде бұл мәдениет жергілікті, кейінгі кезеңдерінде аймақтық немесе ғаламдық сипатта болады. Сонымен бірге адам – оның денесінің барлық мүшелерін, оның ішінде миын растайтын биологиялық эволюцияның өнімі. Адамзаттық-адамгершілік биологиялық жолмен биологиялық әке мен анадан берілмейді. Ол жанмен, оның еркіндік пен шығармашылық мүмкіндіктерімен бірге беріледі. Сонымен қатар мақалада даулы мәселелерге де көңіл бөлінген.

**Түйін сөздер:** адам, адамзат, альтруизм, химералар, белсенділік, руханилық, білім, ақпарат, мәдениет, мінез-құлық, дене, сөйлеу, адамгершілік, құндылық.



R. Absattarov,<sup>1\*</sup> I. Rau<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

<sup>2</sup> Academy of Leading Personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany

## HUMAN AND HUMANITY: SOCIAL ASPECTS

### Annotation

The article deals with the social aspects of human and humanity, which have not yet been sufficiently studied in sociological and political science. The article in more detail discusses the issues - general in the definition of a person, altruism as a fundamental value of a person, a human and an animal, a human and human-likeness, about "extra" people, the number of mankind, about the future of mankind. The article notes that a person who is a product of culture, since the latter appeared, has the ability to move from culture to culture. In the early stages of a child's development, this is a local culture; in later stages, it is regional or global. At the same time, human is a product of biological evolution, which confirms all the organs of his body, including his brain. Humanity is not biologically transmitted from biological fathers and mothers. It is given along with the soul, its potentialities of freedom and creativity. Also, the article pays attention to debatable issues.

**Keywords:** human, humanity, altruism, chimeras, activity, spirituality, knowledge, information, culture, behavior, body, speech, humanity, value.

### Сокращения

НФЭ — Новая Философская Энциклопедия в 4 томах. — Москва, 2010.

РЭС — Российский Энциклопедический словарь в 2 томах. — Москва, 2000.

HLP — Herders Lexikon der Psychologie in 3 Bänden. Freiburg 2007.

Eph. — Enzyklopädie Philosophie in 2 Bänden. Hamburg 1999. Meiner Verlag.

DZL — Die Zeit Lexikon in 20 Bänden. Hamburg 2005 und weiter. Zeitverlag.

LDA — Lexikon der Antike. Leipzig 1987.

### Эпиграф

*Неожиданна и непредсказуема человеческая природа. Человек заведомо больше, страннее, чем полагает о себе. Он и как субъект-объект культуры и как субъект-объект природы ... в одно и то же время привязан к природе и свободен, природождён и сотворён, изначален и искусственен."*

*Хельмут Плеснер*

### Введение.

Человек – живое существо, с высокоразвитым головным мозгом, млекопитающее из отряда приматов, обладающее речью, мышлением, способностью создавать орудия труда, цивилизацию и культуру. На Земле человек своей способностью создавать понятия и мыслить абстрактно составляет абсолютное исключение [1]. В конце 2021 г. в англо и немецкоязычном культурном пространстве, началась идеологически и политически обусловленная дискуссия о существовании рас людей. В Германии под предводительством бывшего канцлера (Kanzlerin) А.Меркель было даже принято решение не использовать в Конституции слово «раса», т. к. оно плохо, мол, влияет на единство и сплоченность общества. Мы считаем, что это одна из «супердемократических» истерик. Фактически расы существуют и продолжают в обозримом будущем существовать. И это хорошо – естественное разнообразие в перспективе всегда содержит больше потенциалов успешного будущего по сравнению с однообразием.

Наличие рас подтверждают вполне заметные даже неученому человеку (в отличие от Меркель) человеку: цвет кожи, волос и глаз, определенные формы тела, головы и лица, различные параметры регуляции тепла тела и многое другое. Вполне различимы европеоиды, монголоиды, негроиды и др. расы; и каждая из них не хуже и не лучше других – они разные, и в этом разнообразии богатство человечества.

С глубокой древности и до наших дней мыслители указывают на разум, духовность и способность личности к абсолютной автономии (свободе) в принятии решений и действий относительно самой себя независимо от обстоятельств. Вплоть до самоуничтожения. Человек как личность есть единственное явление свободы в известном ныне мире (исключение – гипотеза Бога). Положение о свободе как основополагающем принципе выделения человека, ставшего личностью,

особенно подчеркивал экзистенциалист Ж.Сартр. Без тезиса о свободе выделение людей в мире животных как особых существ не имеет фундаментальных оснований.

Основательную работу в попытках интеграции данных частных наук с философией предприняли П.Тейяр де Шарден (P. Teilhard de Chardin) в своей теории эволюции и М.Шелер (M.Scheler) в своем учении о соотношении инстинктов и духовности [2].

Упомянуть надо в связи с этим и концепцию А. Гелена о человеке как существе с «недостатками» (Mangelwesen). Позже мы этот подход рассмотрим подробнее. Спасают человека изобретательность, техника, хитроумные системы общежития и чисто человеческое создание – мораль. На деле же все способности животного у человеческого организма сохранились, на время, уйдя в «подполье», проявляясь временами у редких людей в экстремальных обстоятельствах (эйдетическая память, возможная при определенном тренаже для каждого, неограниченность спортивных достижений и т. д.).

В человеческом организме больше энергии, чем требуется для физического выживания в повседневности. Давно уже стоит вопрос: где предел скорости человека, его прыгучести, его силе и т. д. Здравый рассудок говорит нам, что такой предел должен быть. А спортивная практика ежегодно говорит, что нет такого предела. Более того, человечество ожидает, что такого предела и не будет! То же с мозгом человека и его интеллектуальными способностями: ежедневная практика подавляющего большинства людей указывает на то, что не нужно человеку такой мозговой мощности. В то же время деятельность выдающихся интеллектуалов и художественных гениев показывает, что и в этом отношении у человека нет предела. Лишь морально-нравственные константы, при всей их вариабельности, оказываются стабильными: не уменьшаются и не увеличиваются. Таинственен он, человек. В мировых религиях человек понимается как конечная и высшая цель творения. Такое понимание есть для верующих один из аргументов предотвращения уничтожения человечества или его самоуничтожения как величайшего греха перед Творцом.

Из всего выше сказанного следует отметить, что социальные аспекты человека и человечности еще не изучены в социологической науке на стыке различных научных дисциплин. Мы в статье рассмотрим только некоторые аспекты указанных проблем.

**Цели и задачи исследования.** Целью статьи является социальный анализ проблемы человека и человечности. Для реализации поставленной цели определены следующие задачи: изучить общее в определении человека; проанализировать альтруизм как основополагающую ценность человека; раскрыть и уточнить вопросы человечности; исследовать будущее человечества и другие.

**Методология и источники исследования.** Теоретические и методологические основы статьи составляют фундаментальные положения социологии, философии, политологии, психологии, достижения мировой научной мысли по проблемам человека и человечности, человечества. В статье использованы опубликованные социологические, философские, политологические труды; отдельные исторические, экономические, психологические, биологические, культурологические работы, имеющие отношение к теме исследования, а также материалы периодической печати, справочники, данные бесед, наблюдений, статистические сборники.

## **Результаты и обсуждение исследования**

### **1. Общее определение человека**

В середине XX века российский историк Борис Поршнева создал оригинальную модель антропогенеза, в основу которой была положена присущая человеку способность к эмпатии и имитации. Поршнева размышлял, как ранее его и Аристотель, и Гелен, о роли речи в развитии человека. В то же время Поршнева обнаружил, что технический прогресс (совершенствование орудий труда и технологии) начался вовсе не с момента происхождения человека, а существенно позже, чем он себя противопоставил взглядам Фридриха Энгельса в этой области. Он же заметил, что с некоторого момента существования человека, темпы технического прогресса, разнообразие орудий труда и способов их применения нарастали лавинообразно. Поршнева объяснял эту техническую революцию становлением членораздельной речи. Речь помогла более точно описывать, запоминать и передавать потомкам необходимые технические знания, совместно и слаженно работать с предметами. Даже полные неумехи могли теперь получить необходимые инструкции, а после вполне достоверно описать процесс изготовления орудия и методы его использования. Но что же было в тот долгий период, пока речи ещё не было, а человек биологически уже сформировался?

По мнению Поршнева, человек изначально не был хищником, а всеядным падальщиком, и, кстати, это мнение в последние годы всё более подтверждается. Предположительно именно в этот период на основе имитативных способностей у людей особое значение приобрело развитие механизмов эмпатии, главной, жизнеспасаемой задачей которой, была защита от беспощадных хищников. Да и сегодня главная задача эмпатии современного человека – мгновенно распознать зло, замаскированное культурой, манерой, вежливостью, политкорректностью и т.д. Зла и хищников меньше не стало.

Иную картину становления человека даёт современный немецкий философ Ирганг Бернхард (Irrgang Bernhard, профессор Технического университета, Дрезден) в своих книгах "Постгуманное бытие человека" и "Человек технический (инструментальный)". Из многих определений человека ("Homo erectus", "Homo Faber", "Homo ludens", "Homo novus", "Homo oeconomicus", "Homo sapiens" и др.) он выбирает "Homo Faber" и указывает на то, что членораздельная речь возникла позже по сравнению с орудийной, технической его деятельностью. На основе деятельности по изготовлению искусственных органов возникла и новая, по сравнению со всеми природно-животными, система общения и передачи информации – человеческий язык. Рассудочные способности совершенствовались на основе создания орудий труда, сознание, знание и разумность – на основе языковой "деятельности". Рассудочные способности, имеющиеся у многих высокоразвитых животных и выражающиеся в способности ориентироваться в совершенно новой ситуации с первого её предъявления, Б.Ирганг называет интеллигентностью (Intelligenz). Разум, разумность человека Ирганг отождествляет с преобразованием информации в знание, которое имеет всегда самосознательный, личностный характер [3].

Природу человека, бессознательных, подсознательных и сверхсознательных пластов её, можно сравнить с толщей мирового океана (более 11 км.) в районе Марианской впадины. Сознание и самосознание подобны по своему информационному содержанию мыльной плёнке на поверхности этого океана. Попытки же изменить эту природу человека сравнимы с гребками весла надувной лодки, плывущей по поверхности океана.

Невозможно ответить на вопрос о сущности мышления без ответа на вопрос, что такое человек. Человека определяют через язык, сознание, самосознание, мышление, религиозную веру, труд и многое другое. Он в центре философских исследований и не только в течении последних столетий. Человек – проблема, вне решения которой лишаются ясной постановки, порою – осмысленности, все другие философские вопросы.

Но так же невозможно ответить на вопрос о сущности искусства и эстетического освоения действительности без ответа на вопрос, что такое человек. Некоторые исследователи (например Михайлис Пападакис /Салоники/) задаются даже вопросом, не является ли искусство особой формой познания, понимания и "репрезентацией особого способа понимания" и освоения мира только человеком. Является ли искусство лишь привилегированным знаком отличия homo sapiens от других видов homo и человекообразных или же оно является главным инструментом, позволившим заложить основы всей человеческой культуры.

Многие пытаются описать понятие "человек" через другое – "человечность", хотя последнее имеет явный морально-нравственный смысл. Говорят же: Он – бесчеловечный (т.е. лишённый человеколюбия, милосердия, безжалостный в обращении с другими людьми) человек! Человечностью обладает духовно-телесное существо, имеющее неотъемлемые ответственность и право человека и человеческой личности, происходящее биологически от других людей и сосуществующее с ними. Человечность "взрослая" осуществляет себя в мышлении, воле, образовании, морали и нравственности, культуре, вере, деятельности, поведении, самооценке. У Мишеля Фуко главной чертой "человечности" является осмысленность языка, речевого общения, искусство оставаться с „самотождественным“, самим собою. Это искусство реализуется первоначально речевой активностью и действиями в разнообразнейших формах.

В западной философии одно из первых определений человека дал Платон, назвав его двуногим без перьев. Тогда философ-киник Диоген Синопский, оципав петуха, поставил под сомнение подобное определение. Сегодня о биологической природе человека больше интересного и тревожного говорит генетика, которая по популярности превзошла и физику, и космологию, и философию. Но и последней есть что сказать, тем более, что она говорит не только и не столько о природном в человеке. Генетика способна помочь в создании новых, невиданных доселе человеческих тел с неслыханными телесными способностями. Сегодня, будь это разрешено законом, такое "создание"

стоит чрезвычайно дорого, но через пару десятков лет цена такого вмешательства будет стоить не более укола от вируса гриппа или «короны».

Парламент ЕС объявил не только генетическое вмешательство в становление человеческого тела, но и клонирование уже наличного как "неэтичное", "морально отталкивающее" действие "преступление против достоинства персоны и тяжёлое нарушение основополагающих прав человека, которое ни при каких обстоятельствах не может быть оправдано или допущено..." Почему такая категоричность и непримиримость, если речь идёт только о теле людей, а не о их личностях? Верхним чутьём авторы резолюции Европарламента усвоили уже те взаимосвязи между телом человека, его индивидуальностью, личностью и его принятием как персоны, которые мы далее в более или менее подробном виде предоставим пытливому читателю. Впрочем, вмешательство такое должно быть разрешено, но в каждом отдельном случае специально; фактически же оно делается уже давно, безо всяких разрешений, и будет делаться.

Новейшая история понимания человека – начиная по крайней мере с Карла Гинзбурга с его "уликоватой парадигмой" – это история понимания того, как важно малозаметное, незаметное или "улики". В этой работе мы будем назойливо обращать внимание читателя на многие мелкие и незаметные явления, "уличающие" человека, в том числе и нас с вами. Слишком часто по видимости несущественные детали оказываются, когда мы их начинаем внимательно рассматривать, как раз тем, что начинает рассеивать туман неясностей, а совокупность таких рассмотренных деталей проясняет внезапно всю картину. Мы рассматриваем предметы через уже имеющееся представление о их "сущности" и исходя из этого говорим о "существенном" и "несущественном". Но помнить надо, что "сущностей" у каждого объекта множество и не стоит поэтому слишком надеяться на надёжность теоретического деления на существенное и несущественное – оно всегда в теоретических размышлениях оказывается со временем относительным. Конкретно и плодоносно такое деление лишь в практическом действии.

А восприятие наше структурировано идеей "прототипа": принадлежность явления к тому или иному классу определяется его сходством с прототипом своего рода, лучшим или типическим образцом своего класса.

Человек и его предки – древние и необычайно сложные существа. В науке XIX столетия считалось, что человек возник приблизительно 500 тысяч лет назад. Но открытия антропологов XX века отодвинули эту дату сначала на полмиллиона, а затем и на миллион лет назад. К концу XX столетия, на базе новейших данных, учёные ещё и ещё раз пересматривали время появления предков человека и его самого. Сегодня речь идёт уже о трёх-четырёх, а иногда «и о семи миллионах лет» (Колчигин С.Ю.) существования человекоподобного существа на Земле. Но и это, вероятнее всего, не последняя поправка в сторону увеличения времени появления человекоподобных, по крайней мере, существ на Земле.

Примерно 8-5 миллионов лет назад обезьяны разделились на обезьян человекоподобных (шимпанзе, гориллы и др.) и гоминидов (австралопитеки и др.), которые пошли своим путем [4, С. 399]. И лишь примерно за 140000 лет до наших дней на территории нынешней Европы появился *близкий родственник человека* – неандерталец (один из отрядов *Homo erectus*), просуществовавший здесь и на территории Ближнего Востока примерно 100 000 лет. Его одно время рассматривали кандидатом в предки человека современного. Но под давлением всё большего количества фактов, появилась концепция "Out of Africa". Она утверждает, что примерно 100 000 лет назад в Африке появились современные люди и стали быстро распространяться по всему миру и вытеснять *Homo erectus*, его отдельные отряды. Полностью исчез и неандерталец [5].

Человек *в виде*, в котором мы его знаем сегодня, появился на Земле примерно миллион лет назад. Однако, как утверждает антропологическая биология (биология человека), до этого появления шёл процесс очеловечивания ("Hominisationsphase") длительностью не менее 400.000 (!) поколений. В то же время генетики ныне предполагают, что все нынешние народы произошли от одной популяции, проживавшей около 100-150 тысяч лет назад. Примечательно, что разделение людей на четыре большие расы (европиоидов, монголоидов, негроидов и австралоидов) произошло сравнительно недавно – около 20.000 лет назад, что во многом загадочно. Можно говорить об относительной молодости людей нынешнего вида, но не человеческих существ на Земле вообще. Полон неопределённостей, если не тайн и характер количественного нарастания людей на планете. Так в 1995 году немецкие и английские учёные предсказывали, что к 2025 году на Земле появится 7,9

миллиардов людей. Но 7-ой миллиардный человек появился уже в 2011 году [6, С. 52-53].

Есть много сторонников утверждения Протагора „Человек есть мера всех вещей, существующих, что они существуют и несуществующих, что они не существуют“ [7]. Не слишком ли завышено это представление о нас, грешных? Пожалуй нет. Дело в том, что не актуально существующий человек, а потенциальный, еще могущий быть – адресат этого выражения. Реальный же человек, вся „философия“ которого, в большинстве случаев, основана на удовлетворении желудка и гениталий, не может быть таким эталоном, такой мерой. Равно как и его язык. Поэтому то Гуссерль Э. (1859-1939) и возмущался: „Человек есть мера всех вещей! Так могут думать только в сумасшедшем доме.“

То, что мы о существе "человек" знаем, включая социально-психологические аспекты – лишь малая часть этого загадочного существа. Человек по природе своей – универсальное существо, неотожествляемое ни с какой, заданной заранее программой. Это уникально пластичное живое существо, потенциально автономное от предначертанных схем, будь то анатомия его тела, нейродинамические структуры, инстинкты или "культурные стереотипы" (Л.К. Науменко). Необходимо пытаться избавиться от ложной рационалистической романтики в вопросе человеческой природы, с одной стороны, и склонности видеть в человеке в первую очередь заложника собственного тела ("машина желания" по Делезу), с другой. Человек – порождение культуры с тех пор, как последняя появилась, имеет способность переходить из культуры в культуру. На ранних этапах развития ребёнка это культура локальная, на более поздних – региональная или глобальная. В тоже время человек – продукт биологической эволюции, которой подвержены все органы его тела, в том числе и его головной мозг. Как при изменяющемся мозге можно мыслить одинаково – загадка, разгадка которой в предположении, что мыслит не мозг.

Человек живёт в силу „тех же самых причин, почему живёт дерево, камень, собака“, утверждал Фуко. Это сравнение человека с собакой не ведёт у Фуко к отрицанию важнейшего атрибута человеческой личности, искусства „быть верным себе“. У Фуко – это искусство превращается в дар, обладание которым равносильно праву называться человеком. Понимание Фуко человека резко отличается от такового в христианстве в целом и в католичестве, в частности. Человечность, согласно христианству, даётся Богом, а не геном. Человечность не передаётся биологическим путём от биологических папы и мамы. Она даётся вместе с душой, её потенциальными свободами и творчеством. Поэтому нельзя экспериментировать с телом человека с момента его зарождения ибо с этого момента ему даётся и душа, появляется неразрывная целостность человеческого тела и души.

Загадочно и то, что, судя по всему, человек как интеллектуально-духовное существо: не нов, а всегда один и тот же, благодаря чему мы в состоянии понять и Конфуция, и Аристотеля, Канта, и казахского мыслителя Шакирима Кудайбердиева. Правда, попытки сравнить интеллектуальные способности всех жителей древних Афин с их отчасти мифологическим мышлением и современных американцев, живущих в условиях техногенной цивилизации, были бы не в пользу древних греков. Но и здесь, помня о парадоксальных результатах тестов IQ, надо быть осторожным: очевидно, что если бы американские индейцы составили бы свой тест, исходя из собственных знаний природы и культурных представлений, то европейский интеллект получил бы довольно низкий балл. Огромную роль в этом понимании и в "переходах" элементов одной культуры в другую играют переводчики.

Бесспорно новое в человеке – новые способы осмысления себя хотя и осмысляется одно и то же. Так же бесспорны сплетённость и взаимодействие культурных и биологических факторов в человеке, так сказать мемов (Meme) и генов (Gene). И решающую роль в жизни каждого человека играют попеременно то первые, то вторые в зависимости от возраста и обстоятельств [8, С. 407].

Среди многих определений человека нас умилило такое: "Человек – существо любящее." Мы то полагаем что любовь (это, как говаривал Г.В. Гегель, когда один человек выступает для другого как *высшая ценность*) на Земле – редкая гостья, и большинство людей умирает, так и не встретившись с ней. Другой автор утверждает, что сущность человека – в его умении общаться с другими, в его "искренней самоотверженной готовности к жизни во имя людей и всего бытия". Ну а если человек аутист, не умеет и не любит общаться с другими (ведь общение – это межличностный контакт с глазу на глаз, *unter vier Augen, between ourselves, tete a tete*), то что, он лишён человеческой сущности? А если этот аутист, как и большинство людей, к тому же ещё и не готов к жизни во имя "всего бытия"? Третий автор мистически настаивает на том, что в человеке "есть всё". Перед этим автором надо преклониться: он должно быть, судя по этому категорическому утверждению, знает "всё" и кое-что сверх этого.

Более широко ставил проблему человека в мире Н. Бердяев: "Человек не только от мира сего, но и

от мира иного, не только от необходимости, но и от свободы, не только от природы, но и от Бога" [9, с.62]. Да и у Эрнста Кассирера человек живёт не просто в более широкой реальности – он живёт как бы в новом измерении реальности – в символическом. Человек, по Кассиреру, не столько *animal rationale* сколько *animal symbolicum*. Правильно мыслит Эрнст, в верном направлении.

Наши характеристики человека в сильнейшей степени определяются нашими представлениями о его происхождении: если он – творение божие, то "наплывают" одни характеристики, если он – продукт природы, то – другие, а если он – содержание эксперимента, поставленного другим разумом, то, опять же – другие [10, С. 41].

Что же касается внешних характеристик человеческого тела и его пропорций, то они у разных народов и культур весьма различные, а большинство европейцев ориентируется на "Канон пропорций" Леонардо да Винчи (Leonardo di ser Piero da Vinci) – всемирно известный рисунок, создававшийся как иллюстрация для книги, посвящённой трудам знаменитого архитектора Марка Витрувия (Marcus Vitruvius Pollio). Последний детально описывал идеальные пропорции человеческого тела. К тому же сравнение размеров и пропорций этих римлян времен Витрувия с нынешними итальянцами явно свидетельствуют о том, что законы эволюционной биологии продолжают действовать и в человеке.

Значимостью внешних особенностей тела человека для его общей характеристики занимается канадский профессор украинского происхождения Питер Хурд. Приводим некоторые результаты его исследований на первом родном (украинском) его языке: "Чим коротший вказівний палець порівняно з підмізинним, тим більша схильність до агресії. ... До речі, у жінок зв'язку між агресією і довжиною пальців не виявлено. У дуже агресивних чоловіків вказівний палець може бути на 5% коротшим, ніж у сумирних...". Эти исследования Хурд вёл по заказу НХЛ (Национальной Хоккейной Лиги). Отметим, что и житейская практика говорит нам о том, что человек с короткими и толстыми пальцами отличается, как правило, по характеру от человека с длинными изящными пальцами.

Упомянутую выше эйдетическую память невозможно истолковать без расшифровки понятий «самосознание» и «сознание». Самосознание – осознание субъектом всего самого себя, в том числе и своего Я [11, с. 488]. Сознание – состояние психической жизни индивида, выражающееся в субъективной переживаемости событий внешнего мира и самого индивида [12, с.589]. Субъект – носитель деятельности, сознания и познания [13, с.659]. Что же получится? Самосознание есть осознание себя субъектом. Сознание – состояние психической жизни индивида. Субъект – носитель деятельности.

Понятие психики в НФЭ отсутствует. Получается не очень складно: в первом положении говорится о субъекте; во втором – об индивиде, а в третьем – часто именно субъект, а не индивид, является носителем деятельности.

Мы хотели бы напомнить уважаемому читателю, что любой субъект является и индивидом, т.е. биологически неповторимым существом. Но не любой индивид является субъектом, а субъектность предполагает обладание психикой высокого уровня. Поэтому вернемся к ней, незаслуженно обойденной в НФЭ. В РЭС она определяется как «совокупность душевных (бессознательных и сознательных) процессов и явлений, специфический аспект жизнедеятельности животных и человека» [14, с. 1269]. Примечательно в этом определении, что упоминается душа («душевное») по отношению не только к человеку, но и к животным. Здесь использовано понятие «жизнедеятельность». Неясно только, что имеется ввиду – поведение или деятельность: поведение присуще всем живым индивидам, а деятельность только субъектам, имеющим субъективность с собственной автономной волей и решившим так действовать. Подавляющее большинство живых существ на Земле не действуют, а ведут себя, имеют определенное поведение.

Много убедительнее для нас определение психики в другом российском источнике: «Совокупность процессов и явлений, связанных с высшей нервной деятельностью человека и животных» [15, С.652-653]. Подробное рассмотрение истории понимания психики в европейской культурной традиции от античности до современности мы найдем в обширной статье «История психологии» [16, С. 734-751]. Общий вывод – психология исследует духовность человека и что последнюю надо отличать от физиологических процессов, лежащих в ее основании. Такие процессы протекают и в организмах многих животных, не являющихся признаком духовности.

Духовность – это мир ценностей. В мире животных есть зачатки языка, рассудка, целесообразного поведения, ощущения полезного или вредного, приятного или неприятного, но нет ценностей.

## 2. Альтруизм – основополагающая ценность человека

Современ О.Конта (Compte/1798-1857/) альтруизм понимался как бескорыстное, сознательное отношение благожелательства одного человека другому. Альтруизм следует отличать от более узкого религиозного принципа «любовь к ближнему» и от сострадания. Последнее пассивно, альтруизм активен.

После Конта появилось множество толкований альтруизма, из которых мы упомянем только некоторые.

1. Это нравственное поведение доброжелательства и сознательная моральная установка по отношению ко всем людям. Мы желаем другим добра и делаем его во имя самого добра. Альтруизм есть добродетель, родственная справедливости и дружбе (Аристотель). Некоторые мыслители того времени понимали альтруизм как заботу о подрастающем поколении, о всех детях (поздняя Стоя).

2. В философии морали 18 века господствовало убеждение, что эгоизм вовсе не единственная или решающая мотивация действий человека. Многие английские мыслители того времени полагали, что эгоизму противостоит моральная сентиментальность (*moral sentiment*). Она способствует симпатии и сочувствию к людям. Эгоизм и сентиментальность могут сменять друга друга в зависимости от господствующих обстоятельств (Шефтсбери, Батлер и Юм).

3. Сочувствие понималось у французского мыслителя Ж.Ж. Руссо (*Russeaus /1712-1778/*) как от природы данная человеку добродетель (*amour de soi*), возникающая одновременно с эгоизмом.

4. Похожее на эгоизм людей поведение в мире животных наблюдается всюду. Это основной, действующий автоматически, инстинкт сохранения жизни собственного организма. У социальных животных, т. е. тех, которые могут выжить только как члены группы, возникает другой инстинкт: «не вреди другим», помогай им, поскольку это в твоих силах, возможностях (*lat. Neminem laede; imo omnes, quantum potes, juva*) /Артур Шопенгауэр/.

5. В отличие от природно-инстинктивного «альтруизма», явственно проявляющемся в группах, «семьях» животных, развитие человеческого общества, в особенности, его цивилизационной стороны ведет к фатальному разрыву между требованиями сердца человеческого и его рассудка, задача которого не чувствовать, а рассчитывать. Здесь лежат корни доминирования эгоизма. И лишь создаваемые и совершенствующиеся общественные институты (церковь, право, демократическое устройство общества и государства и др.) могут охранять интересы всех людей и уравнивать постепенно эгоизм и альтруизм (Огюст Конт).

6. Утилитаризм, выставляющий на первый план собственную пользу каждого, указывает в то же время на то, что для гарантированного достижения ее она должна способствовать поддержке и пользе общей (*social feelings*) /Иеремия Бентам, Джон Стюарт Милль/.

7. Каждый может в ситуации свободного рынка наилучшим образом отражать интересы других, когда он в рамках принятых правил следует своим интересам. В такой ситуации эгоизм не исчезает и в то же время способствует реализации интересов всех, действующих как упомянутый продуктивный эгоист (Герберт Спенсер).

8. Альтруизм – это лишь извращенная еврейско-христианским мировоззрением форма эгоизма, важнейшая цель которого в этой форме – спасение своей единственной и бессмертной души. Возвышенные личности прямо признают правоту и неискоренимость эгоизма. Использование других для достижения своих целей – извечный закон активных людей (Фридрих Ницше).

9. Альтруизм и эгоизм в восприятии большинства населения заметно обесценились и не воспринимаются всерьез, как это еще было в прошлом. Главная причина этого, ставшая всеобщей ориентация на рыночные отношения (*Marketing-Orientierung*). При господстве таких отношений альтруизм и эгоизм воспринимаются большинством как нормальные и адекватные при этих обстоятельствах формы устройства своей жизни (Эрих Фромм).

10. Альтруизм есть всеобщее условие существования морали. Его не следует рассматривать как чувство, но как способность признавать других людей личностями и себя понимать как личность равную другим. Учитывать интересы других, поддерживать их в их интересах вы не сможете, не соблюдая интересы свои: нищий не может помочь нищему, это может человек состоятельный, которому есть чем делиться. И, конечно же, этот состоятельный человек не должен быть лишен сочувствия и эмпатии по отношению к не столь удачным согражданам (А.Нагель).

11. Современная социобиология пытается объяснить альтруизм как явление, характеризующее не только сообщества людей, но и сообщества животных. Нередко представители этого научного направления отождествляют альтруизм с моралью и конструируют теории природного происхож-

дения морали. Такой подход позволяет, мол, релятивировать дуализм между альтруизмом и эгоизмом. В качестве подтверждающих примеров, приводят, в частности сигналы тревоги для всей группы, подаваемых животными – наблюдателями с риском для своей жизни (Р.Д. Александр, Р. Равкинс, Е.О. Вильсон /R.D. Alexander, R.Dawkins, E.O. Wilson/). Представители этого подхода обходят стороной тот факт, что животное-наблюдатель выражает своим криком свое эмоциональное состояние, а не желание кому-то дать информацию. Такой крик они дали бы и в одиночества. Отметим, что далеко не все специалисты в Англии придерживаются тезиса о возникновении нравственности и даже морали уже в животном мире. Примером этого является капитальная работа антрополога, профессора Оксфорда Рихарда Врангхама (Richard Wrangham) [17, С.350]. Автор исследует природу агрессивности у животных по сравнению с агрессивностью у человека и роль преодоления агрессивности в становлении морали и миролюбия у большинства людей. Многие его тезисы вызвали продолжающиеся дискуссии среди антропологов не только Англии, но всего мирового сообщества специалистов (например, признаки схожести человека, его поведения с таковыми у домашних животных и др.).

### **3. Человек и животное**

Каждый человек – порождение культуры и самоактивности и в этом смысле нет некультурных людей. Некультурны животные и поэтому их мир "беден, тесен, ограничен" (Кочетков В.). О бедности живого вообще рассуждал Мартин Хайдеггер. Он говорил, что животное бедно миром, так как его мир – это лишь окружающая его среда (Umwelt). Ему противостоит человек, обладающий потенциально всем богатством бесконечного мира. Этим отличается человеческое бытие (Dasein), от звериного непосредственного окружения (Umwelt). Кроме этого человек знает свою ограниченность и неизбежность смерти.

Важнейшее отличие человека от животного и вообще от всего остального мира живого дано в Библии (Старый Завет) где речь идёт о потере человеком невинности вследствие происков коварного змея. Змей этот уместил Еву уверением, что теперь они с Адамом будут как боги, которые знают, что есть зло и что есть добро. Но такое божественное знание равносильно всезнанию. Знание "вытолкнуло" человека из непосредственного единства с миром, как оно присуще животным, отчуждило его от остального мира, поставило его рядом с ним как второй мир.

Иначе у Макса Шелера, который видит отличие человека от животных и растений в том, что человек обладает способностью к самосознанию, способностью делать для себя предметом свои психические состояния и посредством этой способности обладать своим телом, не отождествлять себя с ним. Сходна позиция Хельмута Плеснера: человек должен ещё только сделать себя таким, каков он уже есть [18, с. 268]. Общее у него с Хайдеггером понимание сущностного отличия отношений с миром животного и человека: животное привязано к среде обитания, человек выходит из этой среды и открыт всему бытию [19, с.139, 190].

Продолжателем дела Макса Шелера и Хельмута Плеснера выступил Арнольд Гелен (Arnold Gehlen). Как и Макс Шелер, Гелен считал бесспорным особое положение человека в мире. Эта особенность не должна, однако, привязываться к некоему божественному началу в человеке. Если рассматривать отдельного человека по сравнению с высшими животными индивидами, то выясняется, что он как животное слаб, недостаточен, что он – "Mängelwesen" ("Недостаточное существо"): он гол, не имеет, как другие животные, приспособленности к определённой окружающей среде; его инстинкты крайне слабы по сравнению с такими у животных и т.д. Чтобы выжить человек создаёт свою вторую человеческую природу – культуру. С помощью орудий труда и оружия он создаёт себе ограниченные "зоны защиты" ("Schutzräume") внутри мира, в целом враждебном человеку и оказывающим на него непрерывное, грозящее гибелью давление. В этой ситуации человек перенапряжён и должен как-то освободиться от этого давления ("sich vom Daseinsdruck entlasten") попытаться как то снять его. И принцип снятия ("Entlastung") становится основным законом антропологии Гелена. Преодоление внешних опасностей – не единственная проблема для человека. Он, как бедное инстинктами и поэтому "открытое миру" и "легко возбудимое существо" нуждается в освобождении от давления громадного потока сигналов извне ("von der Fülle der einströmenden Signale entlasten"). Способность к символизации и язык освобождают человека от давления "здесь" и "теперь" от необходимости немедленной реакции на случайно наличное ("Entlastung vom Druck des Hier und Jetzt, von der Reaktion auf das zufällig Vorhandene"). Язык освобождает от "назойливости"



("Zudringlichkeit") внешнего мира. Вещи переводятся в знаки и операционные пространства человека структурируются символически. Ближние и дальние части мира становятся "цитируемыми" ("zitierbar"): человек таким образом располагает возможностью познавать вещи, никогда их не видев и не слышав, испытывать их символически, прежде чем мы их действительно возьмём в руки. Без этого освобождения ("Entlastung") не было бы ни свободы, ни науки, ни теоретического мышления.

Антропология Гелена стала популярной прежде всего из-за понятия "Mängelwesen" ("Недостаточное существо"), которое он, по собственному признанию перенял от Иоганна Гердера (Herder). Определение запоминающееся, но точнее было бы говорить о Homo compensator (Человек замещающий) или ещё проще о "Handlungswesen" ("Действующее существо"). И здесь надо напомнить, что сам Гелен подчёркивал способность человека всюду "удобно" ("gemütlich") устраиваться: во льду, в снегах, в знойной пустыне, в горах, на воде и т.д. К этому не способно ни одно, даже самое совершенное, животное (мы исключаем микробы и вирусы, которые в живучести не уступают, пожалуй, человеку). Такое живое существо мало похоже на "недостаточное". Прав Гелен в том, что большинство животных ведут себя в рамках схемы "возбуждение – реакция", т.е. не действуют, а ведут себя соответственно инстинктам ("sie handeln nicht"). А человек "действует" на основе символической, орудийной и языковой активности. В последние годы своей жизни Гелен, под влиянием открытий Зигмунда Фрейда и Конрада Лоренца переоценил значимость инстинктов жизни людей, в частности агрессивности, в поведении человека, которое часто не контролируется его самосознанием. Примечательно прагматическая трактовка Геленом сознания человека: это "фаза действия" ("Phase der Handlung"). Декартовский дуализм между телом и душой, тем самым преодолен, считал он.

Преодоление "недостаточности" отдельного человеческого существа должно быть дополнено преодолением недостаточности сообщества людей, общества. Эта недостаточность преодолевается созданием институций ("gesellschaftliche Institutionen"), пытающихся надёжно направлять поведение человека. К ним относятся религия (в более широком плане определяемая Геленом как "обязующие мировоззрения" ("verpflichtende Weltanschauungen"), право и искусство, мораль и нравственность. В работе "Первобытный человек и поздняя культура" ("Urmensch und Spätkultur", 1956) учение Гелена о стабилизирующей и освобождающей силе институций стало ядром его социальной философии. В одной из своих последних работ "Мораль и сверхмораль" ("Moral und Hypermoral", 1969) он подчёркивает, что для индивида важно наличие возможности пользования ("konsumieren") институциями для достойного строительства своей жизни.

Гуманизм, по мысли Хайдеггера, идёт недостаточно далеко по пути утверждения достоинства человека и его превосходства над всем живым, поскольку человек гуманизма – это всё ещё животное, только такое, к которому в качестве атрибута добавляется что-то ещё, например разум (animal rationale). А человек, по Хайдеггеру, принадлежит не порядку жизни, а порядку самого бытия, и в этом его безусловное онтологическое преимущество перед животным [20, с.192-220]. В пику к Хайдеггеру можно заметить, что животные – весьма экологичные существа: не мусорят и не пачкают, а если пачкают, то природа быстро всё удаляет. Человек же тонет в горах мусора, а при уничтожении последнего наносит непоправимый вред если не всему бытию, то природе земли. Некоторые "циники" утверждают, что человек произошёл от обезьян. Это ужасное утверждение, обидное и для обезьян. Мы не станем утверждать божественное происхождение наших древнейших предков (чего не видели, того не знаем), но полагаем, что они были более похожи на нас, а не на обезьян. К тому же недопустимо делать такие "обезьяньи" выводы, основываясь на внешнем, главным образом, сходстве! Да, живём мелкими стадными группами, много по-пустому шумим, ищем друг у друга блох (слабости, недостатки и ошибки), но мы-то ещё умеем хитрить, лицемерить, врать, глядя прямо в глаза, и др. [21, С. 528; С. 62-85].

Справедливости ради надо отметить, что в своих рассуждениях Хайдеггер не одинок: за ним стоит длительная философская традиция проведения различия между человеком и животным [22, с.171-198]. В XX веке эта традиция неожиданно обнаружила для себя такого малоприятного двойника (политического, правда), как практика насильственного разделения людей и нелюдей (расизм биологический и социальный). В связи с этим Хайдеггер говорит о "воинствующем гуманизме" ("militanten Humanismus") и "антропоцентрическом насилии" ("antropozentrische Gewalt"). Этот гуманизм и это насилие – воплощения человеческой субъективности, которая во имя "блага людей" (на деле для отдельных групп или рас, государств и др.) готова на любые действия, в том числе и

чудовищно-преступные. И.Хайдеггер отсылает читателя в своей работе "О гуманизме" ("Über den Humanismus") к большевизму, фашизму и, почему-то, к "американизму" (уничтожение индейцев) [23]. Всем этим довольно политизированным размышлениям противостоит простая позиция Альберта Камю. Он не исходит из того, что в человеке есть что-то вроде человеколюбия, что может быть определено как морально возвышенное и для всех людей желательное. Классический гуманизм утверждает, что параллельно с этим хорошим в человеке имеется и животное начало, определяемое людьми как плохое в человеке. Но на деле, говорит Камю, животное в человеке есть главное в нём, фундамент жизненности его. Гуманность человека искусственна, она – мимикрия, маска, защищающая его не только от других людей, но и от самого себя: ну не хочется ему признавать, что он – и животное тоже [24].

Адорно и Хоркхаймер, рассуждая в "Диалектике Просвещения" об отсутствии понятийного и концептуального мышления у животного, отмечают, что как раз в силу этого отсутствия оно (животное) испытывает сильнейшее страдание и не умеет противиться судьбе. Их размышление на эту тему (безусловно, направленное против знаменитого утверждения Декарта о том, что животное "не страдает") перекликается с подобными размышлениями Андрея Платонова во многих его рассказах и повестях. Лишённое утешения, животное знает самую сильную тоску; нехватка у него осознания счастья не освобождает его, однако, от печали и горя. „Чтобы избежать назойливой пустоты существования, нужна способность к сопротивлению, для которой необходим язык" [25, р.732]. Убедительно пишут эти философы: подумать можно, что они когда-то животными были. У животных Адорно и Хоркхаймера "никакое знание не позволяет остановить судьбу" [26, р.732].

Страдание живых существ не знает успокоения и пребывает в невыносимой длительности потому, что они не знают диалектики разума с присущим ей дикурсивным прерыванием. Не удивительно, что животные этой диалектики не знают: она и для нас довольно туманное образование.

У Андрея Платонова закон животной жизни вписан в жестокую по меркам человека диалектику природы. Трагизм этой диалектики базируется на жестокости самой жизни, на прочной сцепке ее со смертью, на неизбежности поедания одних другими. Отсылаем доброжелательного и любопытного читателя к повести Платонова "Джан". Для Франца Кафки люди навсегда обозначены виной и суперэго, свойствами, навсегда перечёркивающими возможность утопий.

Наш подход к гуманизму (к человеколюбию, человекоуважению, человекопоклонению и т.д.) отличается следующим образом от до ныне предложенных – он синкретичен. Он не отрицает, с одной стороны необходимость опоры на веру (религию), разум (он без веры невозможен, как и вера без него) и любовно-привязанное отношение к людям не потому, что они ангелы, а потому, что они не звери. В то же время эти подходы не предохраняют нас от крайности субъективных предпочтений в подходе к конкретному человеку или группе людей. Много более объективная опора гуманности - это признание за человеческим существом, независимо от его веры, степени разумности, нашей симпатии или антипатии к нему, универсальны, всеобщих достоинства, ответственности и прав человека. Эти атрибуты человечности уравнивают только формально, но тем прочнее всех людей и каждого человека и каждую инстанцию заставляют относиться к любому человеку по-человечески.

На близости человека к животным настаивают все представители социобиологии (например Эдвард Уилсон в своей установочной работе "Социобиология" – Edward O. Wilson. "Soziologie", 1975). Уилсон доказал на основе изучения биологии общественных животных и насекомых реальность эпигенетических "правил" ("epigenetische Regeln"), наследуемых генетически и влияющих на закономерности развития психики в том числе и высших её форм у человека. В частности он приводит эффект Вестермарка ("Westermarck-Effekt"), указывающий на естественные "запреты" инцеста. Эмпирические исследования демонстрируют, что люди имеют естественную неприязнь к сексуальным контактам с людьми, с которыми они провели вместе, минимум в одной комнате, первые тридцать месяцев своей жизни. Это "правило" обнаружено у всех приматов. Оно имеет большое биологическое значение: инцест вёл бы к катастрофическим последствиям. Даже растения защищаются от самоопыления: рыльце и пыльник цветка отделены друг от друга или же, в другом случае, споры рассеиваются и воспринимаются цветком в разное время. Примечателен и тот установленный факт, что брат и сестра, не прожившие первые тридцать месяцев вместе, не испытывают инцестную неприязнь.

#### 4. Человек и человекоподобность. Химеры

Словом "Химера" (Chimaira) в древнегреческой мифологии обозначалось, по одному источнику, как огнедышащее чудовище с головой и шеей льва, туловищем козы и хвостом дракона, т. е. живое существо, состоящее из частей тел других живых существ и обладающее необычными для живых существ способностями (в данном случае – плевать огнём) [27, с. 903]. В другом источнике приводится бронзовая этрусская скульптура ( 5 век до н.э.) химеры: на спине тела льва ( ближе к его голове) выросла шея и голова лани, часть спины льва (ближе к хвосту) покрыта гребешками (как у некоторых ящериц), а сам хвост – это змея с угрожающе раскрытой пастью. Здесь соединены части тела четырёх животных и чудищу так же приписывалось плевание огнём. В третьем источнике сообщается то же самое, что и во втором, но добавляется, что чудище это было убито Белерофоном /Bellerophon/ [28, С. 38; С. 88; С. 31-32].

Современная наука показывает, что в биологическом отношении человек животным настолько близок, что возможно было создать (в секретных экспериментальных лабораториях в основном) жизнеспособные химеры, животное – человека, со способностями, которые и не снились создателям роботов.

Наиболее эффективные химеры возникают в наши дни на основе создания искусственных органов. Мы выходим за пределы своего биовида, присоединяя себя к десяткам приборов, вживляя в себя провода и протезы. Человек становится целостным "природно-искусственным существом" (М.Эпштейн), сочетающим в себе свойства искусственных устройств со свойствами человеческой индивидуальности. В подтверждение этому приведём некоторые значимые технологии в деле создания рукотворных компонентов человеческого тела.

**Бионический глаз** – протез сетчатки "Аргус II" – разработка доктора Джона Пезареса из исследовательского центра в Гарварде. "Аргус II", по сути, видеокамера, внедрённая в глаз, которая фиксирует картинку, преобразует в электрические сигналы и беспроводно посылает на внедрённые в мозг электроды. В итоге серое вещество генерирует картинку окружающего мира.

**"Саморастущие кости"**. В 2005 году учёные создали белок, который назвали UCS-1, способный вызывать рост только определённого вида клеток. Этот белок используется, чтобы вырастить новую кость, которая совместит и зафиксирует секции позвоночника, избавив человека от серьёзных болей.

**Портативная поджелудочная железа.** Избавляет диабетиков от привязки к инсулиновым инъекциям и постоянному контролю сахара в крови. Аппарат представляет собой встроенную в человека систему впрыска инсулина и постоянного мониторинга сахара в крови.

**Бионическая рука** имеет связь с мозгом посредством здоровых моторных нервов, которые доставляют сигнал от мозга в систему протеза. Протез реагирует на этот сигнал, т.е. управляется с помощью "мысли". Существуют пробные экземпляры, в которых искусственной руке приданы сенсорные функции с тем, чтобы можно было передать температуру, вибрацию и давление от протеза и его частей в головной мозг.

**Переносная искусственная почка.** Она настолько компактна, что её можно носить постоянно с собой на поясе, работает в том же режиме, что и живая человеческая почка, заменяет громоздкие машины для диализа, делает мобильными больных, что имеет оздоравливающий эффект как для самого больного, так и для окружающих его близких людей и всего общества.

**Искусственная клетка.** Клетки-контейнеры, изготовленные из полимеров, могут доставлять лекарства именно в те места организма, где их присутствие необходимо. Этим устраняются побочные негативные эффекты от приёма нужных лекарств. По кровотокам эти клетки могут доставляться в нужное место организма.

**Старый человек, новый член (Old Man, New Penis).** Учёным удалось изобрести метод, который продляет весну в жизни пожилого мужчины: это имплантированная губчатая ткань, которая заполняется кровью на время эрекции.

**Протезы мозга.** Создан кремниевый чип, заменяющий гиппокамп – участок головного мозга, отвечающий за кратковременную память и пространственное восприятие. Это большая помощь в борьбе с болезнью Альцгеймера.

Известный исследователь нанотехнологий В.М. Кишенец утверждает, что главная ценность нанотехнологий для человека заключается в том, что это прямой и единственный путь к бессмертию, а выражаясь строже, к сколь угодно долгому продлению индивидуального существования личности. Большинство специалистов в этой области исследований понимает, что нанотех, в частности наномедицина, позволит решить самые принципиальные проблемы человека – победить старение. Но

плата за это может быть страшной: сегодня уже ясно, что сумма нановмешательства в телесную природу человека может измениться так, что он перестанет быть человеком. Этот скачок Кишенец обозначает как "переход", а возникшее таким образом существо – "**нобот**". Нетрудно догадаться, что уже не первый год тысячи специалистов по всему миру работают в секретных лабораториях над их созданием (появление неизвестного происхождения и сомосововершенствующегося вируса «корона» – один из первых звонков смертельной опасности для человечества). И первый прототип "нобота" может появиться уже через 10-15 лет. Недостаточный контроль над такими существами мог бы привести к глобальной гуманитарной катастрофе.

В современной биологии химерами называют и организмы людей, включающие в себя как человеческий, так и животный материал (сердце свиньи, вживленное человеку вместо отказавшего его собственного сердца) [29, С. 91-92]. Широкое развитие экспериментов по созданию *гибридов* (организмов, в которых любая клетка содержит гены от животных и человека) и *химер* (организмов, в которых органы или клетки происходят от другого вида) началось лишь с развитием генетики. На деле попытки "соединения" животного с человеком начались много ранее, в том числе и в России. В начале XX века Илья Иванов – выдающийся биолог, специалист по искусственному осеменению животных, полагал (на конгрессе зоологов, в Граце в 1910 г.), что скрещивание человекообразной обезьяны с человеком вполне возможно.

В 1926 году И.Иванов получил финансирование и иную поддержку для своего проекта со стороны советского правительства и Академии наук СССР. Иванов занимался осеменением человеческой спермой самок шимпанзе. Он экспериментировал в Африке и Сухуми, где для него был создан обезьяний питомник. Большевикское руководство не испытывало этических сомнений относительно этих опытов: главным было возможное торжество советской науки и отбрасывание религии в учении о происхождении человека [30]. И.Иванов умер в 1932 году, положительных результатов не добившись. И ныне такие эксперименты (соединение семени и яйцеклетки человека и животного) наверняка проводятся, но не получают огласки в прессе.

В конце XIX и начале XX веков ряд учёных занималось восстановлением "жизненных сил" путём пересадки желез или биологических жидкостей от животных к человеку (ксенотрансплантологические эксперименты Броун – Секар, Сергей Воронов). Эти опыты никакой заметной пользы, но и вреда пациентам не принесли, но стоили жизни многих собак, обезьян, морских свинок и др. животных. Более успешными были *ксенотрансплантации* второй половины XX столетия. Это касается и *аллотрансплантации*, т.е. трансплантации между разными организмами одного биологического вида.

В случае человека – это любая процедура, которая включает в себя, трансплантацию, имплантацию или инфузию человеку живых клеток, тканей или органов от животных, а так же человеческих биологических жидкостей, клеток, тканей или органов.

Ксенотрансплантация является попыткой решения острого дефицита органов для трансплантации. Она ныне широко распространена, оставаясь спорной как с медицинской, так и этической точек зрения (возможный перенос болезней животных к человеку; проблемы идентичности у человека с органами животных и др.). В последнее десятилетие самыми подходящими животными для пересадки органов человеку считаются свиньи, а не приматы, эволюционно наиболее близкие человеку. Однако и в случае свиней существует иммунный барьер, остаётся проблема отторжения пересаженных органов. Один из способов преодоления иммунного барьера является включение генов человека в состав генов свиньи-донора. В результате создаётся трансгенное животное, т.е. *химера* животного и человека, с тем, чтобы затем создать ещё одну химеру – человека с органом животного [31, с.112]. Сегодня трансгенные свиньи успешно выводятся во многих лабораториях мира, что означает – иммунный барьер в ближайшее десятилетие будет надёжно преодолен [32, С. 89; С.135, 233-301].

Этические авторитеты, признаваемые миллионами людей давно уже пришли к выводу, что при трансплантации надо различать у человека два вида органов – функциональные и имеющие влияние на идентичность человека. К последним относятся мозг и половые органы. Следовательно, чтобы избежать угрозы пресечения границы между человеком и животным, потери или нарушения человеческой идентичности, ксенотрансплантировать можно лишь *функциональные органы*. Некоторые учёные (М.Бек, Л.Сильвер и др.) указывают на возможность имплантации в человеческой эмбрион генов и клеток животных с целью получения человеком способностей этих животных. Успех

здесь возможен потому, что у эмбрионов нет иммунной системы, способной отторгнуть имплантат. На этих путях можно получить человека, развивающего в беге скорость гепарда, видящего ультрафиолетные и инфракрасные лучи, видеть в темноте, обнаруживать магнитное поле и т. д. Официальных сообщений о том, что кому-то удалось подобное сделать пока нет. И это хорошо: последствия для всюду декларируемого биологического и психологического равенства людей были бы сокрушительными [33].

В наши дни существует множество *трансгенных животных*, часть генов животных является человеческими. Среди них онкомышь с человеческим геном рака, коровы, козы, овцы, которые производят человеческие ферменты вместе с молоком, и даже бактерии, производящие, например, инсулин. Такие организмы используются при исследовании болезней человека и действия медикаментов. Трансгенные животные не только полезны для медицинских целей, но и опасны: в случае их проникновения в естественную среду они могут начать размножаться. Это потенциально может привести к мутации или к распространению неизвестных нам болезней (различных штаммов короны, например).

Современная наука позволяет создать *Человеко – зверя* и в виде человекоподобного организма тайно с поддержкой некоторых государств или частного капитала. Такие гибриды трудно будет определить как животное или человека. Необходимо теоретически готовиться к такому сценарию, решить предварительно ряд психологических, юридических, социально – политических и этических проблем.

### 5. О «лишних» людях

Здесь речь пойдет о малоизвестных для читателей человеконенавистнических концепциях расовой гигиены. В наиболее полном виде такая концепция была распространена в нацистской Германии, а некоторые ее выводы о духовно и телесно неполноценных людях (*Schwachsinnige und Degenerierte*) чудовищно реализованы в этой же стране. Выводы о неполноценных народах и расах вполне реализовать не удалось в силу поражения нацистской Германии во Второй мировой войне.

Одним из виднейших представителей этой «гигиены» был не немец, а швейцарец, международно известный психиатр Эрнст Рюдин (Ernst Rüdin). Он, совершивший преступления против человечности, не был судим Нюрнбергским трибуналом (его взяли под защиту Западные союзники), и он умер гражданином Мюнхена в 1952 году.

Как один из руководителей немецкого исследовательского учреждения (DFA) Рюдин уже после Первой мировой войны способствовал учреждению института по психиатрии имени Макса Планка, в котором многие его сторонники распространяли крайне реакционную форму психиатрической генетики. В июле 1933 г. нацистское руководство Германии издало «Закон о предупреждении рождения детей у людей с генетическими заболеваниями», который оказался государственной поддержкой в практической реализации концепции Рюдина. Под его руководством, опираясь на этот закон, было до 1945 г. кастрировано более 365 000 человек (только случаи, которые удалось доказать). Около 50 000 человек во время таких насильственных операций погибло. Одновременно Рюдин заверял нацистское правительство, что делается все возможное с тем, чтобы кастрированные смогли быть использованы для выполнения простейших работ.

Невероятным и чудовищным является тот факт, что молодые ученые из Мюнхенского исследовательского учреждения Рюдина приглашались для повышения квалификации в Нью-Йорк Фондом Рокфеллера (Rockefeller-Stiftung) как до, так и после захвата нацистами власти в Германии (30.1.1933). Эта финансовая и организационная поддержка из США прекратилась лишь в конце 1934 года.

Не удивительно, что и после разгрома нацистской Германии учение Рюдина пропандировалось во многих странах его последователями и учениками (в США, Англии, Швеции и др.). Психиатр Элиот Слатер (Eliot Slater) и сегодня упоминается в Англии как первооткрыватель взаимосвязей между генетикой и психическими заболеваниями. В 1966 г. он был даже удостоен почетного звания (Commander of the British Empire). Франц Иосиф Каллманн (Franz Josef Kallmann) в США стал профессором Колумбия-университета в Нью Йорке и признавался ведущим представителем психиатрической генетики в США. Все они, как и другие ученики Рюдина, после войны утверждали, что занимались чистой наукой и к преступлениям нацистов ни малейшего отношения не имеют. И им охотно верили в переселенных выше странах.

## **6. Численный рост человечества может остановиться**

Взрывной рост числа населения Земли многими рассматривается как главная угроза не только для существования человечества, но и для всей жизни на планете. В 1973 г. большой ажиотаж вызвал фильм «Soylent Green», предсказывавший ужасы перенаселения Земли. Прорицалось, в частности, что к 2022 году численность жителей Нью-Йорка достигнет 40 миллионов жителей, по всей стране люди живут впроголодь и им приходится принимать таинственную «пищу спасения» («geheimnisvolle Notnahrung»). И лишь немногие знают, что основой ее являются тела прежде умерших людей.

Мы дожили до обозначенного года (2022), но катастрофы не случилось, хотя и появились сотни миллионов голодающих или даже умирающих от голода людей в разных частях света. На первый план вышли другие угрозы: катастрофические планетарные климатические изменения, распространение невиданных эпидемий, уничтожение человечества при ядерном вооруженном конфликте США и НАТО с одной стороны, их конкурентов (Китай, Россия и др.) – с другой. Вновь и вновь внимание мировой общественности обращается на возможность глобальной экологической катастрофы.

После публикации «Римским клубом» доклада «Границы роста» во всех развитых странах начались дискуссии как по нарастающим климатическим изменениям, так и по неконтролируемому росту численности населения в ряде стран и регионов планеты. С тем чтобы стремительный, неконтролируемый и неуправляемый рост населения затормозить в КНР с 1978 г. был принят закон об одном ребенке на одну брачную пару. К этому году население Земли насчитывало 4 миллиарда человек. С этого времени число людей на Земле удвоилось, и их количество продолжает нарастать. Неудивительно поэтому, что ООН предупреждает мировую общественность и руководителей влиятельнейших государств об опасности перенаселения Земли. Более того, вице-директор статистического отделения ООН (Population Division) Франк Свячный (Frank Swiaczny) полагал, что к концу 2021 г. население планеты перевалит за 11 миллиардный рубеж.

Другие эксперты указывают на новую тенденцию: рост числа населения постепенно приостанавливается, а расчеты экспертов ООН не учитывают всех факторов, влияющих на рождаемость. Так канадский исследователь Дарелл Брайкер (Darrell Bricker) агентства по исследованию рынка Айпсос (Ipsos), рост образованности женщин, в частности, по его расчетам приостановившиеся темпы роста населения, приведут к приостановке его к середине нынешнего столетия, а к 2070 году и к вероятному сокращению его численности [34, С. 304].

История показывает, что глобально население Земли никогда не прекращало численного роста, сокращалось временами лишь в отдельных регионах вследствие внешних причин: эпидемии, войны, природные катастрофы и др. Почему же в недалеком будущем рост может после отановки повернуть вспять? Если взять глобальные данные, то с 1950 г. число детей на одну женщину уменьшилось почти вдвое (с 4,7 ребенка до 2,4 к 2017 г.). Эти данные, наряду с другими говорят о приближении качественной границы в количестве рождаемых на Земле детей. Если на брачную пару в среднем приходится не более 2,1 ребенка, численность населения остается стабильной. Если же количество детей на пару ниже 2,1, то численность населения уменьшается. Во всех высокоразвитых странах это уменьшение давно наблюдается. И не только в них: этот эффект уже замечен и в таких странах как Индонезия или Бразилия.

Специалисты, сторонники такого подхода, полагают, что главным органом размножения людей является их мозг. Поэтому образование и высокая культура женщин играет решающую роль в замедлении или остановке роста населения. Как только девочки получают доступ к образованию, медицинскому обслуживанию и трудовому рынку при наличии равных прав для женщин и мужчин, рождаемость снижается или приостанавливается, в то время как смертность людей никуда не уходит.

Остановка роста численности населения или его сокращение несут с собой иные проблемы, чем безудержный рост населения. Так в Японии количество жителей может в ближайшие десятилетия уменьшиться на четверть. Схожа обстановка в Южной Корее, где на одну женщину приходится менее одного ребенка. Одновременно идет старение населения, растет проблема обслуживания старых и престарелых сограждан. В Германии проблема усугубляется тем, что здесь почти исчезли традиционные семьи совместного проживания трех поколений. Здесь же в малых городах и населенных пунктах все чаще закрываются школы и детсады т. к. не хватает детей.

Основной выход специалисты видят в привлечении работоспособного к труду и деторождению иностранного населения.

Этого резервуара для пополнения населения в высокоразвитых странах хватит еще на десятилетия. А

заставлять своих женщин рожать препятствует демократия и принцип верховенства ценности личности над всеми другими светскими ценностями [35, С. 102-103].

### **7. О будущем человечества. Варианты: вечное одиночество; гибридные люди; катастрофа и возможная гибель**

**Вечное одиночество.** Космос молчит. Никаких достоверных признаков существования человекоподобных или следов их деятельности в известном нам мировом пространстве не обнаружено. Мы полагаем, что человечество уникальное явление в космосе, существует в единственном числе. И в этом его бесконечная ценность.

**Гибридные люди.** Освоение космического пространства, в том числе и хозяйственное, давно началось. Оно с необходимостью будет расширяться. Для деятельности людей здесь в массовом масштабе человек, как высокоорганизованный биологический организм, не соответствует. Массово хозяйственно осваивать космос в скафандрах или в искусственно созданных пространствах, пригодных для жизни биологических существ невозможно. Чтобы хозяйственно осваивать космос человек должен иметь способности противостоять сверхгравитации, радиации и другим облучениям, питаться энергией излучения звезд и т. д. Это означает, что человеческое тело должно кардинально измениться, перестать быть только биологическим, земным.

**Катастрофа и возможная гибель.** Такими катастрофами могут быть планетные, космические и внутрочеловеческие.

Планетные: неизвестные доселе, молниеносно распространяющиеся по всем континентам эпидемии, рецептов спасения от которых нет; неожиданные сдвиги континентальных плит, сопровождающиеся массовым извержением наземных и океанических вулканов, землетрясениями и затемнением атмосферы; очередной всемирный потоп и др.

Космические: удар о планету массивного внеземного тела; стремительное усиление космического жетского излучения; необычное усиление (уменьшение) солнечной активности или помеха поступления солнечной энергии на поверхность планеты и др.

Подлинный прогресс человечности (не путать с человечеством) зиждется не на интеллекте, изобретательности ума, знании и рационализации всё больших сторон жизни человека, сколько на морально-нравственном совершенствовании людей, изменении характера их мечтаний и верований. Без совершенствования в этих последних областях, знание обречёт человека на деградацию, а человечество – на гибель.

Из всех возможностей трагического конца человечества планеты Земля надо обратить внимание на три: 1 – вследствие *космической катастрофы*, которой никакому человеческому разуму не противостоять (таких катастроф во вселенной было множество); 2 – вследствие *природной катастрофы* (естественное вымирание человека как биологического вида), 3 – вследствие *катастрофы – самоуничтожения человечества*. Мы полагаем, что надо рассматривать прежде всего ежедневно третью из возможных катастроф. Если первую и вторую возможности в принципе невозможно предотвратить, то третью – ещё можно и тем самым продлить жизнь человечества.

#### **Выводы.**

Многие данные современных исследований человеческого мозга заставляют усомниться в "самоочевидности" глобального превосходства человека над животными. Культурная и физическая антропология вооружили нас важными данными для понимания человека в целом, но вряд ли она может быть единственным научным основанием, опорной или рамочной концепцией для всех гуманитарных наук.

Признать же надо, вслед за В.Вернадским, что различия между человеком и животным имеют градуальный характер. Градуальность переходов между человеком, животным, растением и минералом, т. е. между веществами разного состояния, является одним из основополагающих тезисов книги Вернадского "Биосфера" (1926). Это мнение для русской философской и художественной литературы не случайно. Имеется множество текстов поэтических, прозаических, теологических и философских, в которых признаются даже *достоинство высших животных* (Некрасов, Достоевский, Л.Толстой, Хлебников, Есенин, Н.Заболоцкий, А.Платонов, Н.Фёдоров, Н.Филонов, духоборцы, Бердяев и др.).

Представления людей о будущем, его возможности и возможностях людей в нём, на положении человека в мире, уменьшающегося живого на Земле и в мире, все более совершенствующейся и уже ныне самосовершенствующейся техники, действуют на поведение человечества сегодня и тем самым со – определяют его дальнейшее существование.

При оценке будущего человека и человечества всегда важнее обращать внимание не на лучшие, а на худшие

прогнозы. Это означает, в частности, что надо скорее пренебрегать некоторыми возможностями прогресса, ради сведения риска самых разнообразных катастроф для наших потомков к минимуму. Но согласны ли наши дети, внуки и население нынешних слаборазвитых стран с такой рекомендацией?

Принцип единства деяния и ответственности, взаимности в этом отношении, во многих отношениях людей друг к другу (взрослых к детям, к беспомощным, к старикам, к будущему человечеству) не работает. Мы, якобы, должны перед будущим человечеством добровольно отвечать *независимо от того кто бы они не были и что бы они не были*. Тезис смелый и сомнительный в рамках правовой логики трудно обосновываемый. Мы отвечаем за них, если они будут нам подобны!

Вместе с экономическим, социальным и идеолого – политическим усложнением современного общества, вместе с нарастанием научного знания и технико – технологического прогресса, парадоксальным образом в обществе и в целом на Земле нарастают процессы изменений не замечаемых и ненамеренно вызванных. А это означает, что в обществе и на Земле нарастает не упорядоченность, как многим мнится, а *хаос*. Он проявляется в более быстро нарастающих противоречиях между человеком и животным миром планеты, в растущих потребностях землян и ограниченности ресурсов планеты, поколениями людей, между сторонниками национальных государств и глобалистами – космополитами, между мигрантами и коренными жителями национальных государств и т. д.

*Планетарная эволюция живой материи* с моментами "революционных", скачкообразных изменений не закончилась с появлением двух видов людей – неандертальцев и современного человека и человечества в их нынешнем виде. Господствующие и поныне в общественном сознании *антропоморфизм и антропоцентризм* препятствуют осознанию того факта, что мы только часть эволюции планетной живой материи. Людям трудно абстрагироваться от сознания своей исключительности как на планете, так и во всех известных нам частях Вселенной. Однако понимание исключительности человека в плане его ответственности за разнообразие жизни на Земле весьма плодотворно и заслуживает всяческой поддержки.

Создание полного клона организма человека становится всё более реальной возможностью, а может быть уже и стало действительностью, скрываемой пока от общественности. Опасно уже было бы создание таких организмов, но в сто крат опаснее было бы создание клона всего человека с его индивидуальностью и личностью. К счастью, это в принципе невозможно. Но невозможна и реализация всевозможных юридических, политических, религиозных и иных запретов исследований в этом направлении.

Человек взаимодействует эмоционально и интеллектуально не только с вещественно-предметными, но и с идеально – предметными образованиями, с продуктами воображения [36], искусства, литературных произведений и т.д. Человек переносит эмоции, возникшие в контактах с живыми людьми, на образы, на героев произведений и воображения. Процесс сопереживания героям и образам произведений оказывает как положительный, так и отрицательный духовный и психологический эффект.

Современные наука, техника и новейшие технологии позволяют создать гибриды и химеры *человеческий организм – животный организм* или неполный человеческий организм – искусственные части его, но они не позволяют создать индивидуальность и личность человека. И это обстоятельство спасительно для продолжения существования человечества и его достоинства.

*Список использованной литературы:*

1. *Siehe: M. Scheler. Die Stellung des Menschen im Kosmos. 1949.*
2. *См.: Klages H. Der blockierte Mensch. Zukunftsaufgaben gesellschaftlicher und organisatorischer Gestaltung. Frankfurt am Main 2002.*
3. *Irrgang Bernhard. Posthumanes Menschen. Franz Steiner Verlag, 2005; Irrgang Bernhard. Homo Faber. Königshausen&Neumann, 2010.*
4. *См.: Kuckenburt Martin. Lag Eden im Neandertal? Auf der Suche nach dem frühen Menschen. Econ Verlag. Düsseldorf/München 1997. – S. 399.*
5. *См.: Tattersall Ian. Puzzle Menschenwerdung. Spektrum Akademischer Verlag. Berlin 1997; Calvin William H. Der Schritt aus der Kälte. Carl Hanser Verlag, München 1997.*
6. *См. Die Zeit, Wissen, 12.12.1995, – S. 52 – 53.*
7. *„der Mensch sei der Maßstab aller Dinge, der Seienden, dass sie sind, der nichtseienden, dass sie nicht sind.“ Siehe: Platon, Theätet 151 Ef = fr:1 /mit Lemma/.*
8. *См. Evolution und Kultur des Menschen. Hrsg. von Ernst Peter Fischer und Klaus Wiegand. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2010. – S. 407.*



9. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии// Он же Царство Духа и царство Кесаря. –Москва, 1995. – С.62.
10. См.: Habermas Jürgen. Zwischen Dasein und Desein. Die Zeit. Wissen, N 12, 1998. – S. 41.
11. Новая философская энциклопедия. В 4 томах. Т. 3. –Москва, 2010. – С. 488.
12. Там же. – С.589.
13. Там же. – С.659.
14. Российский энциклопедический словарь. В 2 томах. Т.2. –Москва, 2000. – С.1269.
15. Современный толковый словарь русского языка. – Санкт- Петербург, 2001. – С.652-653.
16. Herders Lexikon der Psychologie, Band 1, Erfststadt 2007, HOHE Verlag. – S. 734-751.
17. Richard Wrangham. Die Zähmung des Menschen. Warum Gewalt uns friedlicher gemacht hat. München 2019, DVA. – S.350.
18. См.: Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию. – Москва, 2004. – С.268.
19. См.: Шелер М. Положение человека в космосе// Он же. Избранные произведения. – Москва, 1994. – С.139, 152, 153, 190, 187, 191.
20. См.: Хайдеггер М. Письмо о гуманизме// Хайдеггер М. Время и бытие. – Москва: Республика, 1993. – С.192-220.
21. См.: Science, Bd. 286, – S. 528, 1999; Thomas Macho. Das Tier. In: Christoph Wulf (Hrsg.). Handbuch Historische Anthropologie, Weinheim und Basel 1997. – S. 62-85.
22. См.: об этом: Тимофеева О. Введение в эротическую философию Ж. Батая. – Москва: НЛО, 2009. – С.171-198.
23. См.: Silvio Vietta. Heideggers Kritik am Nationalsozialismus und der Technik. Tübingen 1989.
24. См.: Albert Camus. Der Fremde. rororo 22189; Rowohlt Verlag, Reinbek 1997.
25. Horkheimer M., Adorno T.W. Dialektik der Aufklärung. Frankfurt am Main: – S. Fischer Verlag, 1969. Цит. по кн.: Fontenau E.D. Le Silence des Betes (Молчание животного). Paris: Fayard, 1998, – P. 732.
26. Там же.
27. Современный толковый словарь русского языка. – Санкт–Петербург: Норинт, 2001. – С. 903.
28. Das Zeit-Lexikon, Hamburg 2005, Bd. 3, – S. 38. См. так же Lexikon der Antike. Leipzig 1987. – S. 88, Bellerophonotes;" Der Grosse Brockhaus in einem Band. Stuttgart 2001. – S. 182, Blech Jörg. Kommen die Niermenschen? Ein spektakulärer Patentantrag zwingt zum Nachdenken über Chimären. In: Die Zeit. Wissen. 1998, Nr. 17. – S.31-32.
29. Beck M. Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag. – S. 91-92.
30. См.: Россиянов К.О. Опасные связи: И.И. Иванов и опыты скрещивания человека с человекообразными обезьянами// Вопросы истории естествознания и техники. – 2006, № 1.
31. См.: Кожевникова М. Гибриды и химеры человека и животного: эксперименты и этика// Этнографическое обозрение.– 2013, № 6. – С.112.
32. См.: Beck M. Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag. – S. 89-90; Silver L. Raj poprawiony. Nowy wspianaly swiat? Warszawa 2002. – S.135, 233 – 301.
33. См.: Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. – Москва, 2008.
34. См.: Darrell Bricker, John Ibbison. „Empty Planet“. Crown 2019. – S.304.
35. См.: Hilmar Schmundt. Leerer Planet. In: Der Spiegel. N 21,18.6.2019. – S.102-103.
36. См.: Agamben G. Das Offene. Der Mensch und das Tier. Frankfurt am Main 1967, Suhrkamp Verlag; Wohlleben Peter. Das Seelenleben der Tiere. München 2016, Ludwig Verlag; Абсамтаров Р.Б., Рау И.А. Человеческие чувства, эмоции, разум: системно – социальный анализ // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. – Алматы, 2016, № 4. – С. 82-87.

#### References:

1. Siehe: – M.Scheler. Die Stellung des Menschen im Kosmos. 1949.
2. Sm.: Klages H. Der blockierte Mensch. Zukunftsaufgaben gesellschaftlicher und organisatorischer Gestaltung. Frankfurt am Main 2002.
3. Irrgang Bernhard. Posthumanes Menschen. Franz Steiner Verlag, 2005; Irrgang Bernhard. Homo Faber. Königshausen&Neumann, 2010.
4. Sm.: Kuckenburg Martin. Lag Eden im Neandertal? Auf der Suche nach dem frühen Menschen. Econ Verlag. Düsseldorf/München 1997. – S.399.

5. Sm.: Tattersall Ian. *Puzzle Menschenwerdung*. Spektrum Akademischer Verlag. Berlin 1997; Calvin William H. *Der Schritt aus der Kälte*. Carl Hanser Verlag, München 1997.
6. Sm.: *Die Zeit, Wissen*, 12.12.1995, – S. 52 – 53.
7. „der Mensch sei der Maßstab aller Dinge, der Seienden, dass sie sind, der nichtseienden, dass sie nicht sind.“ Siehe: Platon, *Theätet* 151 Ef = fr.1 /mit Lemma/.
8. Sm. *Evolution und Kultur des Menschen*. Hrsg. von Ernst Peter Fischer und Klaus Wiegand. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2010. – S. 407.
9. Berdyaev N.A. *O rabstve i cvobode cheloveka. Opit personalistichskoi filosofii// On ge Tsarstvo Duha i tsarstvo Kesarya*. –Moskva, 1995. – C.62.
10. Sm.: Habermas Jürgen. *Zwischen Dasein und Desein*. *Die Zeit. Wissen*, N 12, 1998. – S. 41.
11. *Novaya filosofskaya entsiklopediya. V 4 tomach*. – T. 3. – Moskva, 2010. – C. 488.
12. *Tam ge*. – C.589.
13. *Tam ge*. – C.659.
14. *Rossiiskaya entsiklopedicheskii slovar' . V 2 tomach. T.2*. – Moskva, 2000. – C.1269.
15. *Sovremennii tolkovii slovar' russkogo yazika*.-Sankt-Peterburg, 2001. -C.652-653. 16. *Herders Lexikon der Psychologie, Band 1, Erfstadt 2007, HOHE Verlag*. -S. 734-751. 17. Richard Wrangham. *Die Zähmung des Menschen. Warum Gewalt uns friedlicher gemacht hat*. München 2019, DVA. – S.350.
18. Sm.: Plesner X. *Stupeni organicheskogo i cheloveka. Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu*. – Moskva, 2004. – C.268.
19. Sm.: Sheler M. *Pologenie cheloveka v kosmose // On ge. Izbrannie proizvedeniya*. – Moskva, 1994. – C.139, 152, 153, 190, 187, 191.
20. Sm.: Heidegger M. *Pis'mo o gumanizme// Xaidegger M. Vremya i bitie*. – Moskva: Respublika, 1993. – C.192-220.
- 21.Sm.: *Science, Bd. 286*, – S. 528, 1999; Thomas Macho. *Das Tier*. In: Christoph Wulf (Hrsg.). *Handbuch Historische Anthropologie, Weinheim und Basel 1997*. – S. 62-85.
22. Sm.: *ob etom: Timofeeva O. Vvedenie v eroticheskuyu filosofiyu G.Bataya*. – Moskva: NLO, 2009. – C.171-198.
23. Sm.: Silvio Vietta. *Heideggers Kritik am Nationalsozialismus und der Technik*. Tübingen 1989.
24. Sm.: Albert Camus. *Der Fremde*. rororo 22189; Rowohlt Verlag, Reinbek 1997.
25. Horkheimer M., Adorno T.W. *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1969. Цит. по кн.: Fontenau E.D. *Le Silence des Betes (Молчание животного)*. Paris: Fayard, 1998, – P. 732. 26. *Tam ge. Eto "otkritie" prosto porajaet svoei noviznoi!*
27. *Sovremennii tolkovii slovar' russkogo yazika*. – Sankt-Peterburg, 2001. – C. 903.
28. *Das Zeit-Lexikon, Hamburg 2005, Bd. 3, S. 38*. См. так же *Lexikon der Antike*. Leipzig 1987. – S. 88, "Bellerophon"; *Der Grosse Brockhaus in einem Band*. Stuttgart 2001. – S. 182, Blech Jörg. *Kommen die Niermenschen? Ein spektakulärer Patentantrag zwingt zum Nachdenken über Chimären*. In: *Die Zeit. Wissen*. 1998, Nr. 17. – S.31-32.
29. Beck M. *Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten*. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag. – S. 91-92
30. Sm.: Rossiyanov K.O. *Opasnie svyazi: I.I. Ivanov i opiti skrescivaniya cheloveka s chelovekoobraznimi obez'yanami// Voprosi istorii estestvoznaniya i tehniki*. – 2006, № 1.
31. Sm.: Kogevnikova M. *Gibrigi i himeri cheloveka i zhitovno: eksperimenti i etika// Etnografichskoevobozrenie*. – 2013, № 6. – C.112.
32. Sm.: Beck M. *Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten*. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag.- S. 89-90; Silver L. *Raj poprawiony. Nowy wspanialy swiat?* Warszawa 2002. – S.135, 233 – 301.
33. Sm.: Fukuyama F. *Nashe postchelovecheskoe budushee*. – Moskva, 2008.
34. См.: Darrell Bricker, John Ibbison. „*Empty Planet*“. Crown 2019. – S.304.
35. Sm.: Hilmar Schmundt. *Leerer Planet*. In: *Der Spiegel*. N 21, 18.6.2019. – S.102-103.
36. Sm.: Agamben G. *Das Offene. Der Mensch und das Tier*. Frankfurt am Main 1967, Suhrkamp Verlag; Wohlleben Peter. *Das Seelenleben der Tiere*. München 2016, Ludwig Verlag; Absattarov R.B., Rau I.A. *Chelovechskie chuvstva, emotsii, razum: sistemno-sotsial'nii analiz // Vestnik KazNPU. Seriya sotsiologicheskie i policheskie nauki*. – Almaty, 2016, № 4. – C. 82-87.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ  
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ  
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

FTAMP 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.08>

*М.Д. Қалмуханбетова,<sup>1\*</sup> М.К. Шнарбекова<sup>1</sup>*

<sup>1</sup>*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,  
Алматы қ., Қазақстан*

**БІЛІМ БЕРУ КӨШІ-ҚОНЫ: ШЕТЕЛДЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ  
АЛУДЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

*Аңдатпа*

Мақалада әлемде орын алып отырған көші-қон үрдісі, жоғары білім берудегі миграция жан-жақты қарастырылады. Қазіргі әлемде халықаралық білім беру көші-қоны қарқынды дамуда. Білім беру көші-қоны көбінесе елдің экономикалық даму серпіні мен сипатын айқындайды. Осы тұрғыда Қазақстан үшін үлкейіп келе жатқан проблема білім беру қызметтерінің халықаралық нарығындағы қатаң бәсекелестік жағдайында білім беру көші-қонын реттеу болып табылады. Осыған байланысты әлемдік білім кеңістігінде «білім миграциясы» термині пайда болып, аталған үрдіс әлемнің барлық елдеріне қатысты өзектілікке ие болуда. Кәсіби білім беру мен әлемдік жаһандану жағдайында көпмәдениетті әрі әмбебап тұлғаны қалыптастырудың маңызы артты. Студенттердің басқа елдердің мәдениетін құндылық ретінде қабылдауы, кәсіби салада шет тілін пайдалану дағдылары шетелдік серіктестермен ұзақ мерзімді байланыстарды орнатуда қазіргі жұмыс берушілермен жоғары бағаланады. Тіпті, шет тілін білудің көпмәдениетті қоғамда әлеуметтену мен бейімделудің өзіндік құралы екендігін де ерекше атап өтуге болады. Аталған қоғамдық өзгерістер халықаралық білім миграциясын тудырып, қоғамдық зерттеуді қажет ететін тақырыпқа айналуға.

**Түйін сөздер:** студенттік көші-қон, халықаралық білім беру көші-қоны, халықаралық студенттер, еңбек ресурстары, интеграция

*M. Kalmukhanbetova<sup>1\*</sup>, M. Shnarbekova<sup>1</sup>*

<sup>1</sup>*Al-Farabi Kazakh national university, Almaty Kazakhstan,*

**EDUCATIONAL MIGRATION: REASONS AND FEATURES  
OF OBTAINING HIGHER EDUCATION ABROAD**

*Abstract*

The article discusses migration trends occurring in the world, migration in higher education. International educational migration is rapidly developing in the modern world. Educational migration largely determines the dynamics and nature of the country's economic development. In this context, an increasing problem for Kazakhstan is the regulation of educational migration in conditions of fierce competition in the international market of educational services. In this regard, the term «knowledge migration» appears in the global educational space, and this trend is becoming relevant in relation to all countries of the world. The importance of professional education and the formation of a multicultural and universal personality in the context of global globalization has increased. Students' perception of the culture of other countries as values, skills of using a foreign language in the professional sphere are highly valued by modern employers in establishing long-term ties with foreign partners. It can even be emphasized that knowledge of a foreign language is a kind of means of socialization and adaptation in a multicultural society. These social changes cause international educational migration and become a subject requiring public study.

**Keywords:** student migration, international educational migration, international students, labor resources, integration

Қалмуханбетова М.Д., <sup>1\*</sup> Шнарбекова М.К. <sup>1</sup>  
<sup>1</sup>Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,  
г. Алматы, Казахстан

## ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ: ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗА РУБЕЖОМ

### Аннотация

В статье рассматриваются миграционные тенденции, происходящие в мире, миграция в высшем образовании. В современном мире стремительно развивается международная образовательная миграция. Образовательная миграция во многом определяет динамику и характер экономического развития страны. В этом контексте возрастающей проблемой для Казахстана является регулирование образовательной миграции в условиях жесткой конкуренции на международном рынке образовательных услуг. В связи с этим в мировом образовательном пространстве появляется термин «образовательная миграция», и данная тенденция приобретает актуальность по отношению ко всем странам мира. Возросло значение профессионального образования и формирования поликультурной и универсальной личности в условиях мировой глобализации. Восприятие студентами культуры других стран как ценности, навыки использования иностранного языка в профессиональной сфере высоко ценятся современными работодателями в установлении долгосрочных связей с зарубежными партнерами. Можно даже подчеркнуть, что знание иностранного языка является своеобразным средством социализации и адаптации в поликультурном обществе. Названные общественные изменения вызывают международную образовательную миграцию и становятся предметом, требующим общественного изучения.

**Ключевые слова:** студенческая миграция, международная образовательная миграция, международные студенты, трудовые ресурсы, интеграция

### Кіріспе.

XX ғасырдың аяғында дамыған елдерде индустриалды қоғамнан әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа түріне – постиндустриалды қоғамға көшу басталып, қоғам негізін білім, интеллект, ғылым және ақпарат құрауда, сондай-ақ ғылыми жаңалықтар постиндустриалды қоғам экономикасының негізгі қозғаушы күшіне айналды. Көші-қон мен қозғалысқа байланысты әсерлі, қызықты оқиғалар орын алады. Осы тұрғыдан миграция процесі бір жағынан адамның жақсы өмірге ұмтылысы мен жарқын болашағын іздеудің көрінісі деп қарасақ, екінші көзқарас бойынша көші-қон және қоныс аудару «мемлекеттер мен қоғамдар аясында және олардың арасында жаңа шекаралардың пайда болу көзі» болып табылады.

Бүкіл әлем бойынша білім беру жүйесі «ешкім де ұмытылмайтындай» «барлығын қамтитын және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз етуді және өмір бойы баршаға білім алу мүмкіндігін көтермелеуді» көздейтін міндеттермен біріктірілген. Көші-қон және қоныс аудару білім беру жүйелерінен қоныс аударушылар мен жергілікті тұрғындардың қажеттіліктерін есепке алуды талап етеді [1]. Барлық студенттер өздерінің әлеуетін іске асыра алуы үшін, бұл білім беру жүйесі қандай ортада жүзеге асырылуына қарамастан, білім алушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек. Сонымен қатар, білім талаптары көші-қон мен қоныс аударуға икемділік пен бейімділіктің қоғамдық қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Аталған міндеттер үлкен де, кіші де мигранттар мен босқындар контингенті бар елдердің міндетінде тұр [2]. Жаңа қоғамның маңызды құрылымы, білімнің фундаменталды көзі ретінде университет маңызды мәнге ие болуда. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінде орын алған бұл үрдіс білім беру үдерісінің маңыздылығын арттырды деуге болады. Осыған байланысты әлемдік білім кеңістігінде «білім миграциясы» термині пайда болып, аталған үрдіс әлемнің барлық елдеріне қатысты өзектілікке ие болуда, әсіресе дамушы елдерге. Себебі көші-қондағы негізгі тенденция дамушы елдерден дамыған елдерге көшу және ауылдан қалаға қоныс аудару болып табылады. Бұл білім беру көші-қонына да қатысты.

Білім беру саласының жаһандануы, ең алдымен, білім беру стандарттары мен бағдарламаларын үйлестіруде, әсіресе бакалаврлар мен магистрлер деңгейінде көрінеді. Білім және ғылым саласындағы еуропалық интеграцияның негізгі буындарының бірі болып табылатын Болон процесі азаматтардың білімі, жұмысқа орналасуы және ұтқырлығы туралы дипломдарды танудың бірыңғай шарттары

қолданылатын кеңістік құруға кеңінен ықпал етуде. Шекаралардың ашықтығынан басқа, еуропалық аймақ ішіндегі студенттердің қарқынды көші-қоны университеттер арасындағы келісімдердің болуымен, білім беру стандарттары мен бағдарламаларының біріздендірілуімен, шетелдік тағылымдамалар практикасының таралуымен, алмасу кезінде студенттерге стипендиялар мен материалдық жеңілдіктердің берілуімен және континенттегі интеграциялық процестер ашатын басқа да мүмкіндіктермен түсіндіріледі. Сондай-ақ, білім жүйесіндегі осы сынды миграциялық үрдістер басқа аймақтарда мысалы, Австралия мен Азия – Тынық мұхиты бассейні елдерінің, ең алдымен АҚШ, Жапония, Корея және Қытайдың университеттері арасында жасалған ынтымақтастық туралы келісімдердің саны күн санап артуда, сәйкесінше қазақстандық білім алушылар да осы үрдістің әсерінен шетелдік оқу орындарына ұмтылыс деңгейі артып жатқандығын байқауға болады. Орта Азиялық және Ресейлік өзара білім миграциясы да үлкен үлеске ие. Ғаламдық білім беру желілері шетелде жетекші білім беру орталықтарының құрылуының арқасында пайда болды. Мысалы, американдық университеттер, әсіресе жекеменшік университеттер Еуропа мен Азия елдерінде, көбінесе жергілікті университеттермен ынтымақтастықта жаңа оқу орындарын ашады. Мұндай шетелдік оқу орындарының саны үнемі өсіп келеді. Жергілікті студенттердің көп бөлігі шетелдік бағдарламалар бойынша оқиды, бұған қашықтықтан білім беруді дамыту айтарлықтай ықпал етеді.

Осылайша, білім беруді әлемдік жүйеге интеграциялау қазіргі заманғы мамандарды даярлауда басым бағытқа айналып отыр. Кәсіби білім беру мен әлемдік жаһандану жағдайында көпмәдениетті әрі әмбебап тұлғаны қалыптастыру маңызды болып табылады. Студенттердің басқа елдердің, халықтардың мәдениетін құндылық ретінде қабылдауы, кәсіби салада шет тілін пайдалану дағдылары шетелдік серіктестермен ұзақ мерзімді байланыстарды орнатуда қазіргі жұмыс берушілермен жоғары бағаланады. Тіпті, шет тілін білудің көпмәдениетті қоғамда әлеуметтену мен бейімделудің өзіндік құралы екендігін де ерекше атап өтуге болады.

### **Зерттеудің әдіснамасы.**

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде жаһандану үдерісі барлық өмірлік салаларға өз әсерін тигізуде. Жоғары білім саласындағы көші-қон мәселесінің қазіргі таңдағы себептері мен тенденциялары, аймақтық ерекшеліктері әлеуметтанулық аспектіде қарастырылады. Халықаралық көші-қон үдерісінің білім саласындағы үйлестіру серпіні мен айырмашылықтарына талдау жүргізіледі. Мақалада келесі әдістер қолданылады: жүйелік тәсіл, салыстырмалы талдау, жалпылау. Көрсеткіштерді жинау әлемдік кеңістіктегі білім беру көші-қонының қазіргі жағдайы туралы объективті мәліметтер алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, мемлекеттер мен аймақтар бойынша ақпарат жинау және салыстырмалы талдауға арналған құралдар қарастырылды. Зерттеудің негізгі бағыты білім миграциясының қалыптасуы мен көші-қон процесінің мәнін ашу, заманауи тенденциялары мен білім миграциясының динамикасын зерттеу болды.

Сонымен, «көші-қон» ұғымы ежелден бері болған, бірақ бұл үдерістің алғашқы, бірақ толық емес анықтамасы XIX ғасырдың аяғында Э.Равенштайн еңбектерінде берілген: «адамның тұрғылықты жерінің тұрақты немесе уақытша өзгеруі» [3]. Көші-қонды зерттеу үшін Равенштейн 1871-1881 жылдары жиналған санақ деректерін сол кездегі ең соңғы кестелермен салыстырды. Қозғалыс заңдылықтарын анықтау үшін халықтың қарапайым жалпы көрсеткіштерін салыстыру жеткілікті емес. «Әр патшалықтың өсіп келе жатқан жылдамдығы олардың әрқайсысының тұрғындары арасындағы өсу қарқынына сәйкес келмейді», – деп жазады Равенштейн. «Бұл айырмашылық, ең алдымен, шетелдік эмиграцияға және аз дәрежеде бір патшалықтан екінші патшалыққа көшуге байланысты». Әр санақ әр адамның туу аймағы туралы нақты мәліметтер жинағандықтан, Равенштейн дисперсия және сіңіру (автор анықтаған екі негізгі миграциялық тип) орталықтары арасында популяцияның негізгі ағындарын құра алды, сандарды мұқият зерттей отырып, ол Ұлыбританиядағы көші-қон үдерісінің жалпы көрінісін сипаттайды. Абсорбциялық (сіңіруші) округтер «сауда мен өнеркәсіптің негізгі орталықтары», – деп қорытындылады Равенштейн, ал шашыраңқы округтердің барлығы дерлік «ауыл шаруашылығына» шоғырланған.

Миграциялық интеграцияның моделдерін талдасақ, білім миграциясының өзектілігі, әсері, негізгі бағыттары айқындала түседі. Жаһандық көші-қон келісінде айтылғандай, интеграция саясаты елдер үшін мигранттардың интеграциясын қолдаудың және әлеуметтік келісімді нығайтудың маңызды құралы бола алады [4]. Ал керісінше, интеграция саясатының болмауы дискриминацияға тап болып, маргиналданған мигранттар үшін ғана емес, сонымен бірге шиеленіс, тәртіпсіздік және азаматтық тәртіпсіздік қаупі жоғары әлеуметтік бірлестік үшін де қымбатқа түсуі мүмкін. Көші-қон немесе

тәуелсіз саясат аясында мигранттардың интеграциясы белгілі бір елде өзінің құндылықтарына сәйкес қалай пайда болатынын анықтау үшін әртүрлі формаларды қабылдауы мүмкін. Ұлттық интеграция саясатының ең көп таралған модельдері ассимиляция, мультимәдениеттілік және интеграция модельдері болды, олар 1-кестеде көрсетілгендей, мигранттардың бейімделу деңгейіне және қоғамның бейімделуіне байланысты саралануы мүмкін.

Модель түрі	Мигранттардың бейімделу дәрежесі	Қоғамның бейімделу дәрежесі	Саясаттың мысалдары	
Ассимиляция	жоғары	Төмен	«Ақ Аустралия саясаты»	1901-1966ж. «ақ емес» иммиграцияны шектеу және «ақ» иммигранттарды ассимиляциялау
Мультимәдениеттілік	төмен	Жоғары	Канада, мультикультурализм саясаты,	1971 ж. – қазіргі уақытқа дейін «мультикультурализм канадалық қоғамның мәдени және нәсілдік әртүрлілігін көрсетеді» деп мойындайды
Интеграция	орта	Орта	Еуропалық Одақтың үшінші елдер азаматтарының интеграциясы жөніндегі 2016 жылға арналған іс-қимыл жоспары	Интеграцияны «екі жақты серпінді процесс» ретінде қарастырады

*1-кесте. Миграциялық араласудың негізгі модельдерінің қысқаша сипаттамасы*

Енді, әлемдік көші-қон үдерістерін білім беру көші-қонына әсерін талдайық. Қазіргі уақытта өз елінен өзге мемлекетте білім алушы мигранттардың саны 2012 жылдан санағанда екі есеге артқандығы белгілі, енді әлемнің жетекші елдері және «ақыл-ойдың ағуы» мәселесіне тап болған көптеген елдердің үкіметтері білікті кадрлардың халықаралық көші-қонын реттеу шараларын әзірлеуде [2]. Осыған байланысты білім беру көші-қонын талдау білікті кадрлардың көші-қон серпініндегі негізгі трендтерді түсіну үшін маңызды болып көрінеді.

Жоғары білім алу мақсатында студенттердің көші-қоны жоғары оқу орындарында білім алған шетелдік студенттер санының айтарлықтай өсуімен сипатталады. Сонымен қатар, осы мақсатта Еуропа ең танымал бағыттардың бірі болып табылады. Бұл тұрғылықты елден тыс жерде оқитын барлық шетелдік студенттердің 48% құрайды, ал Солтүстік Америкада бұл көрсеткіш 21% құрайды. Айта кету керек, шетелдік студенттердің айтарлықтай үлесі Австралияда байқалады, онда жоғары оқу орындарындағы әрбір бесінші студент шетелдік болып табылады. Шетелдік студенттер үлесінің жоғары көрсеткіші Ұлыбританияға (16,8%), Швейцарияға (16,2%), Жаңа Зеландияға (15,6%) және Австрияға (14,7%) тән [5].

Қазақстандықтардың шетелге білім көші-қоны үрдісі «ақыл-ойдың ағуы» (brain drain) тәуекеліне алып келуде. Бүгінде Қазақстанда студенттердің сыртқы көші-қонын болдырмау үшін тиімді тетіктер қажет. Студенттік көші-қон бойынша қазақстандықтар арасында ең танымал елдер қатарында Ресей тұр. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 74 мыңнан астам қазақстандық 2019-2020 оқу жылында Ресейлік университеттерде білім алған [6]. Әлемнің 29 елінде оқытылатын «Болашақ» стипендиялық президенттік бағдарламасының түлектері туралы деректерді талдау 2019 жылғы түлектердің 40%-ы Ресейде техникалық және жаратылыстану-ғылыми бағыттар бойынша, 45,7%-ы гуманитарлық, 14,3%-ы медициналық және шығармашылық бағыттар бойынша

оқуын аяқтағанын көрсетті. Ресейден басқа, қазақстандықтардың білім көші-қонының ең танымал бағыттары: Қытай – 17,6 мың адам, Корея Республикасы – 1,6 мың адам және Ұлыбритания – 1 мыңға жуық [7]. Осылайша, Қазақстан студенттерінің жалпы санының шамамен 14%-ы білім алу үшін Ресейге, 6%-ға жуығы Еуропа елдеріне, Қытайға және АҚШ-қа барады, яғни қазақстандық мектеп түлектерінің бестен бір бөлігі шетелдік білімді отандық білім алғанды жөн көреді.

Білім беру стандарттарын үйлестіру және шетелдік оқу бағдарламалары мен білім беру курстардың қол жетімділігінің артуы шетелде оқуға немесе білімін жалғастыруға мүдделі студенттер тобының кеңеюіне ықпал етеді. Осылайша, оқу үдерісін интернационалдандыру студенттік көші-қонның қуатты акселераторы болып табылады, оған қазіргі заманғы қозғалыстың қарқынды өсіп келе жатқан ағындарының біріне айналып жатқандығы дәлел. Сонымен қатар, экономика мен еңбек нарығының жаһандануы, көлік пен коммуникацияға жұмсалатын шығындардың арзандауы, жергілікті білім беру жүйелерін қанағаттандыра алмайтын білім беру қызметтеріне халықтың сұранысының өсуі және оның шетелде білім мен біліктілік алу қажеттілігінің артуы, осы саладағы көші-қонды реттеуді ырықтандыру және т. б. студенттердің еларалық қозғалыстарының жандануына ықпал етеді [8].

Ресми көрсеткіштерге жүгінетін болсақ, тілдік фактор – тілді білу және олардың тілдік дағдыларын жетілдіруге деген ұмтылыс-соңғы жылдары ағылшын тілді аймақтарға баратын студенттер санының айтарлықтай артқанын көруге болады. Ағылшын тілінде бағдарламалардың болуы жаратылыстану-техникалық пәндерге мамандандырылған студенттердің оқу елін таңдауда ерекше маңызды рөл атқарады, олар әдетте гуманитарлық пәндерден гөрі әр түрлі шет тілдерін біледі. Ал тілі аз елдер арасында студенттер арасында сыртқы экономикалық қызметпен белсенді айналысатын және коммерциялық пәндерді оқыту үшін тартымды мемлекеттер танымал болып келеді. Ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің ерекше ықпалын ескере отырып, Финляндия, Норвегия және Швеция сияқты шет тілді елдер ағылшын тілінде оқу курстарын ұйымдастырады, соның арқасында соңғы жылдары студенттердің едәуір бөлігі тартылды. 2020 жылы Румынияда, Польшада, Ирландияда, Люксембургте, Болгарияда және Эстонияда шетелде туылған еңбекке қабілетті жастағы негізгі халықтың жартысынан көбі жоғары білім алды. ЕО-дан тыс жерде туылған адамдар 2020 жылы Польша, Финляндия, Дания, Ирландия, Португалия, Германия, Нидерланды, Чехия, Швеция, Кипр, Литва және Бельгияның құрдастарына қарағанда ересектерді оқытуға қатысудың жоғары деңгейін көрсетті. Грецияда 2020 жылы оқу мен кәсіби дайындықты мерзімінен бұрын аяқтаған шетелдік жастардың үлесі жергілікті жастардың үлесіне қарағанда 9,3 есе жоғары болды [9].

Шетелдік студенттердің белгілі бір білім салаларына шоғырлануы ол ұсынатын белгілі бір бағдарламалардың тартымдылығын, белгілі бір пәндерді оқыту дәстүрлерінің, мысалы, Финляндия мен Германиядағы жаратылыстану және техникалық ғылымдар саласындағы, Австриядағы, Германия мен Жапониядағы тіл білімі мен мәдениеттану саласындағы танымал оқу және ғылыми орталықтардың болуын көрсетеді. Медициналық пәндерді оқыту үшін белгілі бір елдердің тартымдылығы осы саладағы шетелдік дипломдарды тану саласындағы ұлттық саясатқа байланысты. ЕО елдерінде осы бағыттағы студенттердің жоғары шоғырлануы көбінесе бұл мәселе Еуроодақ аумағында шешілгендігімен түсіндіріледі. Шетелдік студенттер оқу бағдарламалары мен курстарының икемділігіне, өз мемлекеті мен оқу елінің университеттері арасында кредиттік-модульдік жүйені пайдалану мүмкіндігіне, диплом немесе ғылыми дәреже алу үшін біліктілік талаптарының анықтығына және т.б. айтарлықтай мән береді.

Соңғы жылдары атап өтілген студенттердің жалпы санындағы АҚШ пен Ұлыбритания үлесінің төмендеуінің себептерінің бірі білім беру қызметтерін төмен бағамен ұсынатын басқа ағылшын тілді елдердің бәсекелестігі артып жатқандығы болуы мүмкін. Финляндияда, Исландияда, Норвегияда және Швецияда мұндай төлем, керісінше, алынбайды. Оның континенталды Солтүстік Еуропа елдерінде болмауы ағылшын тіліндегі оқу бағдарламаларымен бірге осы елдердің шетелдік студенттер үшін жоғары тартымдылығын анықтайды. Басқа факторлардың ішінде студенттер ағындарының бағыттарына өз мемлекеті мен оқу елінің географиялық жақындығы, олардың арасындағы тарихи, экономикалық және мәдени байланыстар, кейіннен үйде немесе оқу елінде жұмысқа орналасу мүмкіндігі және т. б. әсер етеді. Осылайша, студенттік көші-қонның өсуі әртүрлі себептерге негізделген, олардың арасында жаһандану процестері маңызды рөл атқарады. Студенттер ағынының географиясы негізінен лингвистикалық факторлармен анықталады [10].

Сонымен қатар, біліммен тығыз байланысты ғылымды игеру студенттер көші-қонына әсер ететіні сөзсіз. Университеттер халықаралық институттарға айналуға, студенттердің ұтқырлығы мен

халықаралық ынтымақтастық айтарлықтай кеңеюде. Қазіргі заманғы коммуникациялық технологияларды енгізу, сондай-ақ ақпарат көлемінің артуы, әрине, адамдардың қозғалысына әсер етеді. Қашықтықтан білім алу қолжетімді болса да, білім көші-қоны күн санап артуда. Осыған орай, ЮНЕСКО мәліметтері көрсеткендей, Интернет пен онлайн платформаларға қарамастан, мидың көші-қоны әлі де жаһандық үрдіс болып табылады [11]. Докторлық дәрежесін алғаннан кейін ғалымдар өздерінің орналасқан жерін өзгерту қажеттілігін сезінеді. Білім көші-қонының гравитациялық моделі С.Стауффер моделінің ерекше жағдайы болып табылады, онда белгілі бір қашықтыққа қоныс аударатын мигранттардың саны бірқатар ашылу мүмкіндіктерімен тікелей байланысты және бірқатар аралық мүмкіндіктермен байланысты. Мидың көші-қонының қарқындылығы дәстүрлі көші-қон факторына ғана емес, сонымен қатар осы модельде жүзеге асырылатын басқа факторлардың жүйелік әсеріне де байланысты. Біліктілігі төмен қызметкерлерден айырмашылығы, зерттеушілер жүйелік жаһандық қайта құрудың стратегиялық салдарымен байланысты мүмкіндіктерді жақсы түсінеді [12].

Ұлттық білім миграциясы еңбек көші-қонына да аса жоғары ықпал етеді. Орта, кәсіптік және жоғары білім беру жүйелері қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында өздерін жүзеге асыруға көмектесетін мамандардың кәсіби қасиеттерін қалыптастыруға арналған. Бұл дағдарыс кезінде мамандарды қайта даярлауға және жергілікті мамандарды өз еліндегі экономикалық, өнеркәсіптік және зияткерлік қызметке барынша тартуға бағытталған білім беру реформаларын ұйымдастыруға жауап беретін білім беру жүйесі. Еңбек және еңбекке жарамсыз көшіп-қонушылар нарық қажеттіліктеріне сәйкес даярлаудан және қайта даярлаудан өтетін елдерде жалпы экономикалық тиімділікті ескере отырып, өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілік деңгейі өсуде. Бұл жұмыс күшінің көбеюіне, өнімділік қисығының ауқымы мен әсеріне байланысты үнемдеуге байланысты. Білім беру жүйесінің жетілмегендігі мен білім беру саласындағы реформалардың болмауына байланысты «мидың ағуы» (brain drain) деген термин пайда болды. Бұл Ұлыбританияда 1950 жылдардың басында, британдық ғалымдардың Америка Құрама Штаттарына жаппай қоныс аударуы кезінде сипатталған. Осы зерттеу аясында еңбек көші-қонын болдырмау үшін білім беру жүйесін реформалаудағы түрлі елдердің тәжірибесі мен жаңа мүмкіндіктер талданды. Еуропалық Одақтың кейбір елдерінің және оның бұрынғы мүшелерінің (Ұлыбритания, Франция, Финляндия) және әлемнің ең дамыған экономикаларының (АҚШ, Қытай Халық Республикасы және Жапония) білім беру жүйелеріндегі өзгерістерді зерделеу ұсынылады [13].

#### **Нәтижелер мен талқылаулар.**

Білім беру жүйесін реформалауды зерттеу таңдалған тақырыптың жоғары маңыздылығына байланысты академиялық жұмыстарда кеңінен таралды және әр түрлі кезеңдерде назардың күшеюі байқалады. Мұны көрсету үшін библиометрикалық құралдар зерттеу әдісі ретінде таңдалды. SCOPUS мәліметтер базасына сәйкес, «реформалау» және «білім беру» кілт сөздері бойынша сүзілген іздеу 983 мақаланы, оның ішінде техникалық және медициналық ғылыми мақалаларды, ал «білім беру» және «көші-қон» кілт сөздері бойынша 5680 мақаланы анықтады. Библиометрикалық талдау нәтижелері еңбек көші-қонының салдарын болдырмау және жұмсарту мақсатында білім беру жүйесін реформалау саласындағы неғұрлым маңызды және неғұрлым нақты ғылыми жұмыстардың егжей-тегжейлі контент-талдауы үшін негіз болып табылады. Білім беруді өмір бойы оқыту тұжырымдамасына айналдыру ХХІ ғасырдың соңғы тенденцияларының бірі болып табылады және тұрақты даму мақсаттарының талаптарының бірі болып табылады. Көптеген зерттеулерге сүйенетін болсақ, еңбек көші-қонының алдын алу жолдарын қалыптастыру үшін білім беру жүйесін реформалау тәжірибесін жалпылау қажет. Еуроодақтың барлық елдері үшін еңбек эмиграциясының алдын алу үшін білім беру жүйесін реформалау тәжірибесі «Еуропа 2020» стратегиясы инклюзивті және тұрақты өсудің күн тәртібі болып табылады және бес бағытта мақсаттары бар: жұмыспен қамту, зерттеу және дамыту, климаттың өзгеруі және энергетика, білім беру, кедейлік және әлеуметтік оқшаулау. Білім беру бес тіректің бірі болып табылады және жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін, елдердің инновациялық және тұрақты өсуін жақсарту үшін «білім мен кәсіптік даярлықтан ерте бас тартатын және жоғары білім деңгейін көтеретін адамдардың санын азайтуды» қарастырады (Еуропалық комиссия, 2020). Еңбек көші-қонын қысқарту мақсатында елдік деңгейде білім беруді реформалауды бастаған алғашқы елдердің бірі Ұлыбритания болды. Білім беру реформаларының алғашқы толқыны өнеркәсіптік революциядан кейін басталды. Университеттер азаматтық ғылым орталықтары ретінде жұмыс істеуі керек еді. Екінші толқын 1960 жылдары басталды және кәсіби білім беруді жаппай енгізумен байланысты болды. Үшінші толқын бұрынғы политехникалық



колледждер мен университеттердің мәртебесін теңестірумен байланысты болды. Демек, бұл деректер бойынша әлемдік еңбек миграциясының алдын-алу мен басқаруда білім беру жүйесін реформалаудың аса маңызды екендігін көруге болады.

Білім көші-қонының себептері, оның шетелдік студенттердің тұлғасы мен білім беру елдеріне әсері, осы процесті басқару мүмкіндіктері заманауи зерттеулердің өзекті тақырыбына айналды және тиісті салалардағы мамандардың назарын аударуда. Осыған байланысты Қазақстандағы ЖОО студенттерінің білім көші-қонының өзектілігі туралы айтуға болады. Отандық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенсек, студенттер көші-қонына байланысты қазіргі заманғы трендтерінің арасында екі негізгі бағытты бөліп көрсетуге болады [14]:

1. Студенттердің әлем туралы білімдерінің көкжиегін кеңейтуге, кәсіби ұмтылыстарын жүзеге асыруға, басқаша айтқанда, адамзатқа тарихи тұрғыдан тән көші-қон және «жаһандық» қалауларын жүзеге асыруға деген ұмтылысы.

2. Нақты елдік сипаттамаларды қабылдамау, ішкі саяси процестерге сыни көзқарас. Екі тренд те жоғары білім беру саласындағы қазіргі заманғы әлемдік үрдістер білім беру көші-қонына әсер ететіндігін көрсетеді. Студенттер шетелде алдыңғы қатарлы білім алу және еңбек технологияларын игереді және тәжірибе жинақтаған соң отанына оралуға тырысады.

Ал, әлемдік білім миграциясын талдау нәтижелері бойынша білім алу елін таңдау кезінде студент-мигрант үшін мынадай факторлар маңызды мәнге ие:

– географиялық жақындығы. Жалпы, өңірлік орталықтар жағына қарай білім беру көші-қонының асимметриясын атап өткен жөн, яғни біркелкі таралмаған.

– Тілдік жақындық. ЭЫДҰ зерттеулеріне сәйкес, ағылшын тілінде білім беру бағдарламалары бар елдер ең шоғырландырушы әрі тартымды болып табылады. Осыған байланысты ағылшын тілінде сөйлемейтін елдердің едәуір бөлігі азаматтық елден тыс жерде білім алу туралы шешім қабылдаған кезде тілдік факторды жою үшін ағылшын тілінде курстар бере бастады.

– Мәдени және әлеуметтік-экономикалық жақындық.

– Оқу ақысы да өз деңгейінде тартымдылық факторларының бірі болып табылады. АҚШ және Ұлыбритания сияқты елдерде жоғары оқу ақысының тартымсыздығы стипендиялық бағдарламалар, кредиттер және оқуды аяқтау бойынша жоғары ақы төленетін жұмыс алу перспективалары есебінен тегістеледі.

– Жоғары білім беру саласындағы мемлекеттің беделі де оқу елін таңдау кезіндегі маңызды критерий.

– Халықаралық білімді қолдау және халықаралық студенттерді тарту бойынша ұлттық білім беру бағдарламаларын құру, сондай-ақ бірлескен университетаралық бағдарламаларды әзірлеу барған сайын кеңінен таралуда [15].

Халықаралық мигранттарды қабылдайтын елдің еңбек нарығын толықтыруы шетелден тікелей жалдау арқылы ғана емес, сонымен қатар оқу аяқталғаннан кейін студенттерді тарту арқылы да орын алуы мүмкін. Осылайша, студенттердің көші-қоны қабылдау елінің еңбек ресурстарын толықтырудың маңызды құралы болып табылады. Алайда, еңбек көші-қоны көлемінің өсуіне қарағанда, оқудан кейін шыққан елдеріне оралмаған студенттер санының айтарлықтай өсуі байқалмайды. Медициналық мамандықтардың студенттері мен түлектері оқуды бітіргеннен кейін АҚШ-та жиі орналасады [16].

Қазақстан және Орта Азия елдеріндегі миграциялық процестер мен білім миграциясы, мотивтері мен қатерлері туралы талдаулар Көші-қон туралы Халықаралық ұйымның (ИОМ) баяндамасында толық қамтылған. Айта кететін жайт, бұл елдерде миграциялық қозғалыстардың мотивтері туралы мемлекеттік деңгейде нақты тіркелген деректер қоры жоқ. Әр бағыт бойынша миграциялық қозғалыстардың санын мақсатына негізделе отырып талдау арқылы ғана жалпы қорытындыға келуге болады [17]. Бұл ретте интеграциялық саясаттың қандай тәуекелдері қатерлерге ұласуы мүмкін, қайсысы объективті сипатқа ие, қайсысы субъективті және оларды барынша азайту үшін не істеуге болатынын түсіну маңызды. Егер интеграциялық процестер барысында туындайтын проблемалар, шығындар мен тәуекелдер туралы айтатын болсақ, онда оларды өсу тәуекелдері мен имманентті тәуекелдерге бөлуге болатын сияқты. Өсудің әлеуметтік тәуекелдеріне көші-қон тәуекелдері және олармен байланысты интеграция проблемалары жатады; еуразиялық интеграцияға қатысушы елдердің қабылдаушы халқының интеграцияны қолдауының төмендеуі; әлеуметтік ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жоғары деңгейін қолдау мәселелері; әртүрлілікті басқарумен байланысты проблемаларды шешу қажеттілігі; қажетті көші-қон инфрақұрылымының болмауы; мигранттарды ксенофобия және психологиялық қабылдамау [18]. ЕЫҚҰ-ның бірыңғай еңбек нарығымен, жұмыс

күшінің еркін қозғалысымен байланысты маңызды аспект тек әлеуметтік қана емес, сонымен бірге келісілген білім беру, ақпараттық-кітапхана және ғылыми-технологиялық Еуразиялық кеңістікті қалыптастыру болып табылады. Табысты интеграцияның әлеуметтік қатерлерінің алдын алу шарттарының бірі жалпы мәдени ақпараттық кеңістікті дамыту болып табылады. Асықпай, проблемаларды әлеуметтік-экономикалық саясаттың қоғамдық мақұлданған тәсілдері мен әдістерін пайдалана отырып, Еуразиялық интеграцияның ғылыми негізделген стратегиясы негізінде шешудің маңызы зор. Демографиялық және әлеуметтік-экономикалық аспектілерде дамыған және дамушы елдер арасындағы өсіп келе жатқан алшақтық Еуропа мен Солтүстік Американың пайдасына көші-қон процестерін өңірлік үйлестіруде ассиметрияның күшеюіне және жоғары білім алу мақсатында көшіп-қонушыларды тарту мәселелері бойынша олардың көшбасшылығының сақталуына алып келеді.

### **Қорытынды.**

Білім берудің барлық деңгейлерінде шетелдік студенттер санын арттыруға ұмтылу мемлекеттік басқарудың, білім берудің және секторлардың барлық деңгейлерінде неғұрлым кең зерттеулер мен үйлестіруді талап етеді. Басты назар дамыту мен кеңейтуге, сондай-ақ болашақ азаматтарды тартуға аударылады, алайда стратегиялық жоспарда халықаралық білім мен ел ішінде қоныстандыру тәжірибесін жақсартуға көп жағдай жасалмайды. Білім беру сапасын арттыру студенттердің көбірек санын тартады, бәсекеге қабілетті студенттерді тартады және қазіргі студенттер мен олардың отбасыларының көп бөлігін тұрақты тұруға көшуге итермелейді. Кейіннен халықаралық білім беру тәжірибесінің сапасын арттыру халықаралық білім беру мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін болады. Білім көші-қонын реттеу саясаты шетелден кәсіби мамандарды тиімді тартуды қамтамасыз ету, елден білікті кадрлардың кетуін болдырмау, мигранттарды қайтару, шетелдік оқытуды қолдау жөніндегі ұлттық білім беру бағдарламаларының жүйесін құру, сондай-ақ білім беру қызметтері саласындағы аймақтың беделін арттыру мақсатында бірлескен университеттер арасындағы бағдарламаларды әзірлеу бойынша шаралар кешенін қамтуы керек.

Сонымен қатар, білім көші-қон дағдылары инновациялық экономиканың дамуына әсер ететіні сөзсіз. Бұл жасанды бәсекелестік артықшылыққа және экономикалық жалдаудың дамуына әкелетін инновация болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен пайдаланумен және инновациялық процесті инфрақұрылымдық қолдаумен (цифрлық кемсітушілікті жоюға және бірыңғай ақпараттық кеңістікті дамытуға жәрдемдесу), сондай-ақ «білімнен практикаға» формуласын институционалдық қолдау барлық елдердің инновациялық және экономикалық дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қоғамның инновациялық дамуына бағдарланған мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде тиімді шешімдерді қамтамасыз етуге және процестің барлық қатысушыларын нақты экономикалық кеңістік пен уақытта үйлестіруге бағытталған жүйелі жұмыс жүргізу қажет. Инновациялық қызметтің мәні Ұлттық экономика мен жергілікті инновациялық жүйенің жағдайымен, қолданыстағы институттармен және әлемдік салалық нарықтарда қалыптасқан нарықтық қатынастар мен билік анықтаған сыртқы әсер ету деңгейімен анықталады.

Шетелдік білімге деген сұраныс жыл сайын артып келе жатқаны шындық. Көптеген қызметкерлер мен студенттер білім алу және тәжірибе жинақтауға байланысты білім миграциясын өсіруде, соның арқасында олар жеке тұлғаның қарқынды дамуына ықпал ететін білім беру тәжірибесін алады, бұл кәсіби қызметте жаңа көкжиектер ашады. Білім көші-қонының күн санап артуы осы салаға қатысты зерттеулердің өзектілігін арттырып, ғалымдардың назарында болуы тиіс.

### *Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:*

1. *Білім беру мониторингі бойынша Дүниежүзілік баяндама: Мигранттар, әсер аударылған адамдар және білім: кедергілер емес, көпірлер салу 2019ж. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/265996r.pdf> (Қаралған күні: 14/01/2022)*
2. *WORLD MIGRATION REPORT 2020 International Organization for Migration (IOM) [https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr\\_2020.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf) (accessed: 12/01/2022)*
3. *Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, vol. 48, no. 2. (June, 1885), pp. 167–235.*
4. *Migrant Integration Policy Index (MIPEX 2020) <https://www.mipex.eu/education> (accessed:29/01/2022)*
5. *Education at a Glance 2014 – OECD Indicators, 2014 // <https://www.oecd.org/education/Education-at-a-Glance-2014.pdf> (accessed: 22/01/2022)*

6. Ресейдегі қазақстандық студенттер туралы // Қазақстан Республикасының Ресейдегі елшілігінің сайты. – URL: [www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/](http://www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/) (Қаралған күні: 18/12/2021)
7. Леденева В.Ю., Ломакина О.В., Джунусов А.М., Бегасилов Б.Т. Образовательная политика Казахстана в условиях миграции молодёжи // Высшее образование в России. – 2021.– Т. 30. – № 6. – С.156-168.
8. Цапенко И.П. Международная студенческая миграция // Управление наукой и наукометрия. – 2016. – №6. – С.60-74 / <https://riep.ru/upload/iblock/1b8/1b82a3b07d6e5d8ea3f6d74567badbeb.pdf> (Дата обращения: 12/01/2022)
9. Eurostat: Statistics Explained Migrant integration statistics – education / [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant\\_integration\\_statistics\\_-\\_education](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_education) (accessed: 08/12/2021)
10. Hanna Sh., Stanislav K., Anna V., Gordienko V., Petrushenko Y., Dipra J. Reforming the education system to prevent labor migration. Knowledge and Performance Management, - 2020. - #4(1). - S52-66. / <http://dx.doi.org/10.21511/kpm.> (accessed: 2020.05)
11. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary: / [https://en.unesco.org/unesco\\_science\\_report](https://en.unesco.org/unesco_science_report). (accessed: 19/12/2021)
12. Iskender E., Sirkeci I. The Migration Conference 2017 Proceedings/Transnational Press London [https://www.academia.edu/35526750/Chapter\\_27\\_Brain\\_Migration\\_Factors\\_and\\_Models](https://www.academia.edu/35526750/Chapter_27_Brain_Migration_Factors_and_Models). (accessed: 08/01/2022)
13. Al-Jaghoub S., Al-Adwan A., Areiqat A. Challenges of improving effectiveness and efficiency of the higher educational system in developing countries. Problems and Perspectives in Management. – 2019. – #17(1). – S19-31. / [http://doi.org/10.21511/ppm.17\(1\)](http://doi.org/10.21511/ppm.17(1)). (accessed: 2019.03)
14. Насимова Г.О., Жансугурова Ж.А., Халикова Ш.Б. Возвратно-миграционные намерения казахстанских студентов, обучающихся в зарубежных вузах Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – 2020. – №2 (72).
15. Bennett M. Trends in International Student Enrollments in the United States. Report on International Educational Exchange, IIE Washington International Education Conference, January 29, 2013. Available at: <http://washcouncil.org/presentations-2013/WIEC-IIE-Open-Doors.pdf> (accessed: 22/01/2022)
16. Вартамян А. Международная образовательная миграция: региональный аспект/ мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 2. Т60. – С. 113–121.
17. Внешняя молодежная миграция в странах центральной азии: анализ рисков и минимизация негативных последствий / Международная организация по миграции (МОМ) 2019 / режим доступа: [https://publications.iom.int/system/files/pdf/external\\_youth\\_migration\\_ru.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf) (дата обращения: 12/12/2021)
18. Черникова А.А. Образовательная миграция из стран евразийского экономического союза: социальные угрозы, перспективы, динамика/ Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2019. – № 2 (58). – С.149-157.

#### References:

1. Bilim beru monitoringi bojnynsha Duniezhuzilik bayandama: Migranttar, zher audarylgan adamdar zhane bilim: kedergiler emes, kpirler salu 2019 zh. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/265996r.pdf> (Qaralghan kuni: 14/01/2022)
2. WORLD MIGRATION REPORT 2020 International Organization for Migration (IOM) [https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr\\_2020.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf) (accessed: 12/01/2022)
3. Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, vol. 48, no. 2. (June, 1885), pp. 167-235.
4. Migrant Integration Policy Index (MIPEX 2020) <https://www.mipex.eu/education> (accessed:29/01/2022)
5. Education at a Glance 2014 – OECD Indicators, 2014 // <https://www.oecd.org/education/Education-at-a-Glance-2014.pdf> (accessed: 22/01/2022)
6. Resejdegi qazaqstandyq studentter turaly // Qazaqstan Respublikasynyn Resejdegi elshiliginin sajty. - URL: [www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/](http://www.kazembassy.ru/rus/studenty/vuzy/) (Qaralghan kuni: 18/12/2021)
7. Ledeneva V.YU., Lomakina O.V., Dzhusunusov A.M., Begasilov B.T. Obrazovatel'naya politika Kazahstana v usloviyah migracii molodyozhi // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2021.– Т. 30. –№ 6. – S.156-168.
8. Capenko I.P. Mezhdunarodnaya studencheskaya migraciya // Upravlenie naukoy i naukometriya. – 2016. – №6. – S.60-74 / <https://riep.ru/upload/iblock/1b8/1b82a3b07d6e5d8ea3f6d74567badbeb.pdf> (data obrashcheniya: 12/01/2022)

9. Eurostat: Statistics Explained Migrant integration statistics – education/ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant\\_integration\\_statistics\\_-\\_education](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_education) (accessed: 08/12/2021)
10. Hanna Sh., Stanislav K., Anna V., Gordienko V., Petrushenko Y., Dipra J. Reforming the education system to prevent labor migration. *Knowledge and Performance Management*, – 2020. – #4(1). – S52-66. / [http://dx.doi.org/10.21511/kpm.\(](http://dx.doi.org/10.21511/kpm.() accessed: 2020.05)
11. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary: / [https://en.unesco.org/unesco\\_science\\_report](https://en.unesco.org/unesco_science_report). (accessed: 19/12/2021)
12. Iskender E., Sirkeci I. The Migration Conference 2017 Proceedings/Transnational Press London [https://www.academia.edu/35526750/Chapter\\_27\\_Brain\\_Migration\\_Factors\\_and\\_Models](https://www.academia.edu/35526750/Chapter_27_Brain_Migration_Factors_and_Models). (accessed: 08/01/2022)
13. Al-Jaghoub S., Al-Adwan A., Areiqat A. Challenges of improving effectiveness and efficiency of the higher educational system in developing countries. *Problems and Perspectives in Management*.– 2019. – #17(1). - S19-31. / [http://doi.org/10.21511/ppm.17\(1\)](http://doi.org/10.21511/ppm.17(1)). (accessed: 2019.03)
14. Nasimova G.O., Zhansugurova Zh.A., Halikova Sh.B. Vozvratno-migracionnye namereniya kazhstanskikh studentov, obuchayushchihsya v zarubezhnykh vuzakh *Filosofiya, madeniettanu, sayasattanu seriyasy*. – 2020. – №2 (72).
15. Bennett M. Trends in International Student Enrollments in the United States. Report on International Educational Exchange, IIE Washington International Education Conference, January 29, 2013. Available at: <http://washcouncil.org/presentations-2013/WIEC-IIE-Open-Doors.pdf> (accessed: 22/01/2022)
16. Vartanyan A. Mezhdunarodnaya obrazovatel'naya migratsiya: regional'nyj aspekt/ *mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. – 2016. - № 2. T60. – С. 113–121
17. Vneshnyaya molodezhnaya migratsiya v stranah centralnoj azii: analiz riskov i minimizatsiya negativnykh posledstvij / *Mezhdunarodnaya organizatsiya po migratsii (MOM) 2019 / rezhim dostupa: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external\_youth\_migration\_ru.pdf* (data obrashcheniya: 12/12/2021)
18. Chernikova A.A. Obrazovatel'naya migratsiya iz stran evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza: social'nye ugrozy, perspektivy, dinamika/ *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Socialnye nauki*. – 2019. - № 2 (58). – s.149–157

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.09>

*А.Б. Сарыбаева,<sup>1\*</sup> Ж.Б. Болат<sup>2</sup>*

<sup>1</sup>*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,  
Алматы, Қазақстан*

<sup>2</sup>*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

## **ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ БАЛАЛАРҒА ӘСЕРІ**

### *Аңдатпа*

Мақалада отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлері, себептері және қатыгездік қауіпінің факторлары сипатталады.

Қазіргі таңда қоғамдағы өзекті әлеуметтік мәселенің бірі: отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері. Қатыгездіктің, зорлық-зомбылықтың жайылып күшеюі, жағдайдың ушығып бара жатқаны мәлім. Бұған себеп ата-ананың отбасындағы ұрыс-керісі, ішімдік, есірткінің зардаптары. Балаларды ұрлап кетіп, оны саудалау, ауыр жұмысқа салып қою немесе дене мүшелерін сату факторлары жиі кездесіп отыр. Осы жағдайлардың бәрі де әлемдегі шешімі табылмай келе жатқан мәселе. Зорлық-зомбылық көрген баланың бойын үрей билейтіні анық, осындай қылмысты балалардың жасырып қалуынан, зорлық-зомбылықтың алдын алу мүмкін болмай жатыр. Осыған байланысты мақалада Қазақстанда, Ресейде және шет ел отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлеріне салыстырмалы талдаулар жасалды. Сондай-ақ әлеуметтік желілер арқылы жүргізілген сауалнамалар нәтижелері талқыланды. Ғылымдағы зорлық-зомбылық ұғымының түсіндірмелерін, және де балаларға қатыгездік санаттарын жүйелеу ұсынылды.

**Түйін сөздер:** тұрмыстық зорлық-зомбылық, балаларға қатыгездік, зорлық-зомбылық себептері, отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік категориялары, психикалық аурулар.

Сарыбаева А.Б.<sup>1</sup>, \* Болат Ж.Б.<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Казахский национальный педагогический университет имени Абая,  
Алматы, Казахстан,

<sup>2</sup>Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

## ВЛИЯНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ НА ДЕТЕЙ

### Аннотация

В статье описываются виды, причины и факторы риска жестокого обращения с детьми в семье.

В настоящее время одной из актуальных социальных проблем в обществе является: влияние насилия в семье на детей. Мы видим, как обостряется жестокость, насилие, обостряется ситуация. Причиной тому стали ссоры родителей в семье, последствия употребления алкоголя, наркотиков. Часто встречаются факторы, связанные с похищением детей, их торговлей, помещением на тяжелую работу или продажей частей тела. Все эти ситуации являются проблемой, которая не может быть решена в мире. Очевидно, что ребенок, подвергшийся насилию, панически боится, такое преступление невозможно предотвратить из-за сокрытия детьми. В связи с этим в статье проведен сравнительный анализ форм насилия в отношении детей в Казахстане, России и за рубежом. Также были обсуждены результаты опросов, проведенных через социальные сети. Предложена систематизация трактовки понятия насилия в науке, а также категорий жестокого обращения с детьми.

**Ключевые слова:** бытовое насилие, жестокое обращение с детьми, причины насилия, категории жестокого обращения с детьми в семье, психические заболевания.

*A.B. Sarybayeva<sup>1</sup>\*, Zh.B. Bolat<sup>2</sup>*

<sup>1</sup>*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,  
Almaty, Kazakhstan,*

<sup>2</sup>*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

## THE IMPACT OF DOMESTIC VIOLENCE ON CHILDREN

### Abstract

The article describes the types, causes and risk factors of child abuse in the family.

Currently, one of the urgent social problems in society is: the impact of domestic violence on children. We see how brutality, violence is escalating, the situation is escalating. The reason for this was the quarrels of parents in the family, the consequences of alcohol and drugs. There are often factors associated with the abduction of children, their trafficking, placement in hard work or the sale of body parts. All these situations are a problem that cannot be solved in the world. It is obvious that a child who has been abused is terrified, such a crime cannot be prevented because of the concealment of children. In this regard, the article provides a comparative analysis of forms of violence against children in Kazakhstan, Russia and abroad. The results of surveys conducted through social networks were also discussed. The systematization of interpretations of the concept of violence in science, as well as categories of child abuse, is proposed.

**Keywords:** domestic violence, child abuse, causes of violence, categories of child abuse in the family, mental illness.

### Кіріспе.

Онтологиялық тұрғыдан алғанда, ересек адамдар балаларға қарағанда бірнеше әлеуметтік артықшылықтарға ие болады. Мысалға: алдына қойған мақсаты мен оған жету жолында. Ересектер мақсат қою барысында әлеуметтенеді, әлеуметтік рөлдеріне икемделеді, қоғамдық тыйым салу жүйесін, санкциялар мен балалардың іс-әрекеттерінің физикалық себептерін ескереді. Сондықтанда ересектердің отбасындағы міндеті – жыйнақтаған әлеуметтік тәжірибелерін балаларға беру, оны баланың мүмкіндіктері мен әлеуметтік рөлдеріне бейімдеу. Ересектерді ресурстық тұрғыдан алсақ: олар балаларға қарағанда физикалық тұрғыдан күшті, және де әлеуметтік мәртебесі тұрғысананда. Осы жағдайлар балаларға қатысты ересектердің диктатурасына, ал бірқатар мәдениеттерде балаларға қатысты зорлық-зомбылықты жүзеге асыруға мүмкіншілік тудырады. Сондай-ақ, әртүрлі мәдениеттерде балаларға физикалық әсер етудің және зорлық-зомбылықтың әлеуметтік жүзеге асырылуының бірдей емес нормалары бар. Бұл ерлер мен әйелдердің қарым-қатынастарына байланысты.

Патриархия жағдайында жекелеген мәдениеттер әйелдерге байланысты зорлық-зомбылықты жүзеге асыруға мүмкіндік береді, мұны ерлердің жоғары ресурстарға ие болуымен : әлеуметтік мәртебесін, меншік пен мүліктік мәртебені мұра ету құқығы, әлеуметтік мақсаттарға сенуге және қоюға мүмкіндік беретін жоғары білім, физикалық күшімен байланыстырады.

Отбасындағы зорлық-зомбылық қазіргі кезде кез-келген қоғамға, оның әлеуметтік, саяси, экономикалық және мәдени даму деңгейіне қарамастан, өзекті және жан-жақты проблема болып қала береді. Әр түрлі үрдістегі отбасылық зорлық-зомбылық айтарлықтай ауқымға ие болады және маңызды зерттеп және түсінуді талап етеді. Тұрмыстық зорлық-зомбылық: әлеуметтік және экономикалық жағдайларға және этникалық топқа тәуелді емес деп ресми түрде танылды [1, 105б]. Осындай зорлық-зомбылықтың дамуына әсер ететін шешуші факторлар-билік пен гендерлік қатынастар. Отбасындағы зорлық-зомбылықты зерттеуде феминистік бағыттағы ғалымдар Р.Добаш, Л.Уокер, М.Косс, К.Йолло, Д.Курц және т. б. гендерлік асимметрияның болуы туралы ережеден туындайды, яғни ер адамдар әйелдерге зорлық-зомбылық жасайды, керісінше [2, 122б].

М.Страус, Э.Даглас, Д.Хайнс, С.Стейнметц, Р.Геллес және т. б. сияқты отбасылық зорлық-зомбылықты зерттейтін зерттеушілер Отбасылық қатынастардағы зорлық-зомбылықтың себептері мен жиілігінде гендерлік симметрияның болуына негізделген және жанжал мен әлеуметтік алмасу теорияларына баса назар аударады [2, 122б]. Отбасындағы зорлық-зомбылық жақын адамдардың арасында болады: ерлі-зайыптылар, достар, гомосексуалдық серіктестер, ата-аналар мен жас балалар, қарт ата-аналар және олардың ересек балалары. Кез-келген адам үйде зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін, бірақ ең көп зардап шеккендер-әйелдер мен балалар арасында.

Көптеген зерттеушілер зорлық-зомбылық ұғымын үлкен жоғары физикалық күш қолданумен шектейді, зерттеушілердің тағы бір бөлігі туыстарымен немесе бір шаңырақ астында тұратын адамдармен қарым-қатынас жасаудың барлық түрлерін қамтитын сөздің кең мағынасын қалайды [1, 105 б].

#### **Зерттеу әдістемесі.**

Отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықты көптеген ғалымдар зерттеуге көңіл аударды. Зерттеушілердің отбасындағы зорлық-зомбылықтың теориялық аспектілерін талдауға, сондай-ақ әлеуметтанулық тәсілдер арқылы отбасындағы зорлық-зомбылыққа әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлардың рөлін, атап айтқанда кедейлік, жұмыссыздық, өзіне және жалпы өмірге қанағаттанбау және т. б. іс-әрекеттер арқылы анықтауға тырыстық. Және де мақалада ситуациялық тәсілдер арқылы баланың микроортадағы мінез-құлқының ерекшеліктеріне, оның ата-анасының үміттеріне сәйкес келмеуіне, отбасындағы қарым-қатынастың бұзылуы сияқты баладағы психологиялық аспектілерді ашуға ұмтылды.

Зерттеудің тақырыбы Ресейлік мерзімді әлеуметтік, психологиялық басылымдарда, сондай-ақ Қазақстандық әдебиеттерде де жарық көрді. Ғылыми әдебиеттерде отбасы институтына байланысты зерттелу дәрежесі жеткілікті болып көрінгенімен, отбасындағы балалардың зорлық-зомбылықты көруі, қазіргі таңда Қазақстан қоғамындағы өзекті әлеуметтік проблеманың қатарында.

Зерттеу сандық және сапалық деректерге жасалған талдауды қамтитын көлденең кесінділер әдісі бойынша жүргізілді. Халық арасынан деректер жинаудың сандық әдісі арқылы отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен, сондай-ақ балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықпен байланысты білім, қарым-қатынас және тәжірибе туралы деректер жиналды. ЮНИСЕФ зерттеулері бойынша деректер жалпы халық (ересектер мен балалар), мамандар (балаларды қорғау және әділсот мәселелерімен айналысатын тұлғалар, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері) мен шешім қабылдау өкілеттігі бар орталық басқару органдарының өкілдері арасында жүзеге асырылды. Зерттеу аясында Қазақстанның 14 облысының 8 қамтылды, оның ішінде: Ақтөбе, Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қызылорда, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облыстары.

Жұмыста зерттелетін мәселенің әртүрлі әлеуметтанулық тәсілдеріне талдау жүргізілді, Қазақстан мен Ресей зерттеушілерінің отбасындағы балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылықтың түрлеріне жүргізілген зерттеулері жинақталып, өңделді. Зерттеудің негізгі әдістері жинақталған материалды тандау әдісі, аналитикалық-әлеуметтанулық талдау, әлеуметтанулық ақпаратты жинау әдістері болды. Ресей әлеуметтанушысы Е.Н. Волкованың еңбектері жұмысты жазу кезінде маңызды әдіс-намалық маңызға ие болды.

### Нәтижелерді талқылау.

Қазақстанда «COVID-19 басталғанға дейін де әйелдер мен қыздарға қатысты зорлық-зомбылық пандемия деңгейіне жетті. Өткен жылы әлемде 243 миллион әйел мен қыз интимдік зорлық-зомбылыққа ұшырады. Сонымен бірге, зорлық-зомбылық көрген әйелдердің 40 пайыздан азы көмекке жүгінеді немесе көмек сұрайды. Коронавирустың таралуын тоқтату үшін елдер оқшаулау шараларын енгізген кезде, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық, әсіресе тұрмыстық зорлық-зомбылық күшейе түсті – кейбір елдерде сенім телефонына қоңырау шалу төрт есеге артты. Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықты қоныстандыру қорының (ЮНФПА) бағалауы бойынша карантиннің әр 3 айы жаңа құрбандарға әкеледі – қосымша 15 миллион әйел», – деді Наргис Азизова, Еуропалық және Орталық Азия аймақтық «БҰҰ-әйелдер» құрылымының үйлестірушісі. – «Сондықтан қазіргі кезде үкіметтердің нақты іс-әрекеттері халықаралық нормалар мен стандарттарға сәйкес зорлық-зомбылық құрбандарын тиімді және уақытылы қорғау мен көмек көрсетуді қамтамасыз ету болып табылады» [3, б].

Анықтамалардың көп түрлілігімен және олардың толық болмауымен оларда жалпы сәттер пайда болады:

1. Зорлық-зомбылық әрқашан күш қолдану, қауіп-қатер болып табылады, өйткені ол мінез-құлқында ашық түрде көрініс табады.

2. Зорлық-зомбылықтың белгілі бір мақсаты бар, себебі іс-әрекеттер, алдымен зорлық-зомбылықта мақсат қоюдың қажетті атрибуты болады.

3. Зорлық-зомбылық-біреуді бір нәрсеге мәжбүрлеу, белгілі бір субъектінің объектіге әсері.

4. Зорлық-зомбылықтың екі түрі болуы мүмкін-физикалық және моральдық [4].

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық туралы айтатын болсақ, "балаларға қатысты қатыгездік" термині жиі қолданылады, ол педагогикалық энциклопедиялық сөздікте баланың физикалық немесе психологиялық денсаулығына зиян келтіретін ата-аналардың, тәрбиешілердің және басқалардың қасақана әрекеттері немесе әрекетсіздігі ретінде анықталады [5, 846].

Бұл жағдайда әдейі жасалған зорлық-зомбылық стресстің, қоғамдық оқшауландудың, алкоголизмнің немесе зорлық-зомбылыққа деген алғашқы міндеттеменің нәтижесі болуы мүмкін.

Отбасылық қатынастар институты шеңберіндегі ата-аналардың балаларға деген көзқарасы мыңдаған жылдар бойы өзгеріске ұшырады. Көптеген мәдениеттер сәбилерді отбасын жоспарлаудың және шала туылған, әлсіз немесе ақаулы нәрестелерден арылудың қолайлы әдісі ретінде қолданды. Тарих бойында ата-аналар мен балалардың тәрбиесі мен қарым-қатынасының ерекшеліктерін зерттей отырып, Ллойд Демоз балалық шаққа қатысты алты өзгерісті анықтайды:

1. Нәрестелік стиль (ежелгі дәуірден IV ғасырға дейін) жаппай нәрестелермен, зорлық-зомбылықпен сипатталады.

2. Лақтыру стилі (IV-XIII ғғ.) – бала Отбасылық агрессияның объектісі болып қала береді, ол көбінесе монастырға, басқа біреудің отбасына сатылады.

3. Амбивалентті стиль (XIV-XVII ғасырлар) – бала әлі рухани тұлға және отбасының толық мүшесі болған жоқ, оған Тәуелсіздік, даралық берілмейді. Ересектерге қарсылық көрсету, балалар соққыға ұшырайды. XVI ғасырда балалар саудасы, оларды саяси және экономикалық міндеттемелерді орындау кепілі ретінде пайдалану әлі де сақталуда.

4. Обсессивті стиль (XVIII ғасыр) – бала ата-анасына жақындайды, бірақ оның ішкі әлемі бақыланады, атап айтқанда кәмелетке толмағандарды қорқыту әдісі арқылы мойынсұнуға әкеледі.

5. Әлеуметтену стилі (XIX-XX ғасырдың бірінші жартысы) – бала тәрбие мен оқытудың объектісі ретінде пайда болады, ата-аналардың негізгі күш-жігері баланың ерік-жігерін үйретуге және баланы тәуелсіз өмірге дайындауға бағытталған.

6. Көмекші стиль (XX ғасырдың ортасынан бастап қазіргі уақытқа дейін) – ата-аналар баланың жеке дамуын қамтамасыз етуге тырысады, қарым-қатынаста эмоционалды байланыс пен жанашырлық басым болады [6, 96].

Жоғарыда аталған барлық стильдер белгілі бір дәрежеде қазіргі Қазақстанда орын алады. Біздің қоғамда ашық инфантицид жоқ, бірақ жүктіліктің кеш кезеңінде түсік түсіру арқылы нәрестелік фактор сақталады, дегенмен дін тұрғысынан 283 ұрықтың дамуының кез-келген сатысында түсік түсіру кісі өлтіру болып саналады. Баланың еркіне қарсы әрекет ете отырып, ересектер оны ең жақсы жағдайда интернаттарда, сәбилер үйлерінде, нашар жағдайда-көшелерде қалдырады. Балаларды донор ретінде ұрлау мен сатудың өсуі артып келеді, сонымен қатар жасөспірімдердің жезөкшелігі сияқты балаларға экономикалық зорлық-зомбылықтың жиі кездесетін жағдайларын атап өткен жөн.

Жас ұрпаққа деген көзқарас тарихи, экономикалық және әлеуметтік-мәдени тұрғыдан анықталған құбылыс. Қоғам балалық шаққа деген көзқарасты әлеуметтік проблема ретінде түсінеді және анықтайды.

XIX ғасырда АҚШ-та балаларға байланысты зорлық-зомбылық қоғамдық алаңдаушылықты тудырды, бірақ көпшілік адамдар отбасындағы зорлық-зомбылық өте сирек кездесетін құбылыс, халықтың аз бөлігіне тән және белгілі бір психологиялық бұзылулардан туындайтынына сенімді болды. 1970 жылдары Америкада және Еуропада некеде және жұмыста ерлер мен әйелдердің тең құқылығы идеялары кеңінен қаралып, талқыланды.

Кеңес Одағында тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерін көпшілікке жариялауға және түсіндіруге тыйым салынды, өйткені бұл мәселені тек криминологтар мен басқа мамандар отбасылық тұрмыстық салада жасалған қылмыстарды зерттеу кезінде шешкен. Отбасындағы зорлық-зомбылық мемлекеттік мүдделер мен мемлекеттік меншікке басымдық берілген елде ашық талқыланатын әлеуметтік проблема бола алмады. Әдетте, отбасындағы зорлық-зомбылықты зерттеу Қылмыстық кодекстің баптарына сәйкес физикалық зорлық-зомбылықты қарау үшін ғана азайтылды [7, 246].

Т.В. Шипуновтың пікірінше, отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік себептерін төрт контексте қарастырған жөн:

1. Әлеуметтік-мәдени контекст қоғамның таптық құрылымын және жеке таптардың экономикалық жағдайын (өмір сүру жағдайлары, жұмыс/жұмыссыздық, әл-ауқат/кедейлік жағдайы) талдауды білдіреді.

2. Отбасылық контекстке отбасы құрылымындағы өзгерістерді талдау (туу деңгейінің төмендеуі, ерлі-зайыптылық пен отбасы формаларының плюрализмі, ажырасулар мен қатынастардың бұзылуының көбеюі, қатынастардың нақты құрылымы және олардың динамикасы (ұрпақтар арасындағы қақтығыс жағдайларының көптігі, биліктің дұрыс бөлінбеуі, өзара қарым-қатынастың анық емес салалары, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстар, ата-аналар мен балалар рөлдерінің өзгеруі) кіреді.

3. Ата-аналардың жеке контексті күш пен әлсіздік туралы белгіленген түсінікке негізделеді, оған мыналар кіреді: ата-аналардың салауатты өмір салты туралы идеялары, балалық шақтың өзіндік тәжірибесіне ерекше көзқарас, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі бақылау деңгейі, білім беру және білім беру әдістері туралы идеялар, бұзылуларға бейімделу дәрежесі және стресспен күресу мүмкіндігі.

4. Дағдарыстық мән-мәтін отбасындағы жанжалсыз жағдайды, сондай-ақ әлеуметтік өзгерістерден туындаған жүктемелерді белгілеу және қолдау үшін қаражат тапшылығын зерттеуді, дағдарыстық жағдайларда ата-аналардың қарсыласуын төмендетуді, ересектердің жанжалдарды шешудегі құзыреттілігін және олардың әлеуметтенуі процесінде жас ұрпақ туралы өз түсініктерін өзгертуді көздейді [8].

Отбасындағы зорлық-зомбылық әлеуметтік күйзеліспен тығыз байланысты. Алғаш рет А.Бандура отбасындағы зорлық-зомбылықтың куәгері болған баланың жетіліп, мұндай қатыгездікті өзінің 287 отбасына: отбасына (жұбайына), балаларына, әкесіне, анасына ауыстыратынын атап өтті. "Әрбір ұрпақ зорлық-зомбылық бар отбасында өссе, зорлық-зомбылыққа үйренеді" [9, 1276]. Зорлық-зомбылықтың тамыры әлеуметтену кезеңінде балаға енгізілуі мүмкін және отбасындағы қарым-қатынастың сипатына тікелей байланысты. Сонымен қатар, зорлық-зомбылыққа бейімділік бұқаралық ақпарат құралдарынан (теледидар, интернет, журналдар, кітаптар және т.б.) тудыруы мүмкін, бұл отбасындағы немесе басқа жерде өмір сүру үлгісімен бірдей.

Ата-аналардың депрессиясы, өзін-өзі бағалаудың төмендігі сияқты, зорлық-зомбылықтың қауіп факторы және бұрын жасалған зорлық-зомбылықтың нәтижесі ретінде әрекет ете отырып, балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа ықпал етуі мүмкін.

Е.Н. Волкова балаға қатысты зорлық-зомбылық қаупінің бірқатар факторларын анықтайды:

**Біріншіден**, ең алдымен, бұл жалпы отбасының ерекшеліктеріне байланысты қауіп факторлары:

– ата-аналардың баланың тамаққа, киімге, медициналық күтімге және т. б. негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ете алмауы;

– ата-аналары балалардың толыққанды өмір сүруін қамтамасыз ете алмайтын көпбалалы отбасылар.

Бұл жағдайда көп балалы болу тууды жоспарлаудың және екі ата-ананың да, атап айтқанда ананың да әлеуметтік өмір салтының болмауының салдары болып табылады;



– отбасындағы қиын, шиеленісті жағдаймен сипатталатын толық емес және қайшылықты отбасылар, әйелдің некеден күткен үміттерін жүзеге асырмау және т. б.;

**Екіншіден**, бұл ата-аналардың денсаулығына байланысты қауіп факторлары:

- бір немесе екі ата-ананың алкоголизмі;
- ата-аналардың ақыл-ойының дамымауы;
- психикалық аурулар (шизофрения, депрессиялық аурулар және т.б.).

**Үшіншіден**, ата-аналардың жеке және сипаттамалық ерекшеліктеріне, сондай-ақ ата-аналық қатынастарға байланысты қауіп факторлары ерекшеленеді:

- агрессивтілік;
- өзін-өзі бақылау деңгейінің төмендеуі;
- үстемдікке ұмтылу;
- тітіркенудің жоғары деңгейі;
- өз-өзіне күмәндану, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі;
- балаға қатысты күтудің шынайы емес жоғары деңгейі;
- зорлық-зомбылыққа байланысты балалар тәжірибесі.

**Төртіншіден**, бұл баланың ерекшеліктеріне байланысты қауіп факторлары:

– гиперкинетикалық синдром, шамадан тыс қозғалғыштық, баланың зейінін шоғырландыру қабілетінің төмендеуі;

- сүймейтін немесе "қалаусыз" бала;
- баланың физикалық және психикалық ауытқулары [10, 756].

Мұндай отбасыларда зорлық-зомбылықтан аман қалған балалардың 10%-ы қайтыс болады, қалғандары физикалық және психикалық ауытқуларды дамытады [10, 796].

Дәстүрлі түрде балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың төрт жалпы категориясы бар: физикалық зорлық-зомбылық, жыныстық зорлық-зомбылық, баланың қажеттіліктерін елемеу, эмоционалды зорлық-зомбылық.

Осы санаттардың **біріншісі**

- физикалық зорлық-зомбылық

– баланың сыртқы түрінің ерекшеліктері мен жарақаттарының сипаты бойынша танылуы мүмкін балаға әдейі физикалық зақым келтіру: ерекше сипаты бар сыртқы зақымданулар (саусақ іздері, белдіктер, темекінің күйіктері және т.б.), жазатайым оқиғалардың салдары бола алмайтын ішкі ағзалардың немесе сүйектердің зақымдануы. Зорлық-зомбылықтың бұл түрі білім беру және материалдық деңгейі төмен отбасыларға көбірек тән.

**Екінші санат** – жыныстық зорлық-зомбылық (азғындық)

– баланың жыныстық немесе психологиялық қанағаттану немесе пайда алу мақсатында оның келісімімен және онсыз ересектермен жыныстық қатынасқа түсуімен сипатталады.

Шамасы, зорлау зорлаушының өзін "мачо" қауымдастығымен, оның еркектігінің, күшінің, үстемдігінің, беріктігінің және шешімділігінің дәлелі болып табылады. Э.Гидденстің айтуынша, балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасаған адамдардың белгілі бір бөлігі ғана психикалық ауруға шалдыққан, сондықтан қылмыстың бұл түрін зорлаушының психикалық бұзылуы тұрғысынан түсіндіру мүмкін емес.

**Үшінші санат** – баланың қажеттіліктерін елемеу – балаға қарапайым күтім болмаған кезде көрінеді, нәтижесінде оның эмоционалды жағдайы бұзылып, денсаулығына немесе дамуына қауіп төнеді [11,б].

Сонымен, балаларға қатысты қатыгездіктің **төртінші санаты** – психологиялық (эмоционалды) зорлық-зомбылық – баланың жеке басының дамуына кедергі келтіретін және патологиялық белгілердің қалыптасуына әкелетін мерзімді, ұзақ немесе тұрақты психикалық әсер ретінде анықталады.

Балаға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлері балалар мен жасөспірімдерде ішкі және сыртқы мінез-құлық проблемаларының пайда болу қаупінің жоғарылауымен байланысты [12, 106].

Қазіргі таңда балаларға отбасындағы зорлық-зомбылықты тудырудың көрсеткіші көбеймесе азайған жоқ. Осы тұрғысынан әлеуметтік желілер арқылы жүргізген сауалнама барысында төмендегідей көрсеткіштерге ие болдық:

Сауалнамаға қатысқан адамдар саны: 600

Сауалнама тақырыбы: Отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері.

Сауалнама қорытындысы бойынша : Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылықтан 40 пайыз балалар көп зардап шегетіндігін анықтадық.

1. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың бала психикасына қаншалықты зардабы бар? деген сұраққа 50 пайыз адам баланың қоғамда еркін жүруіне әсерін тигізеді деп жауап берді. 30 пайызы суицидке барады десе, 20 пайызы балалардың мінез-құлықтарында өзгерістер болады деп жауап берді.

2. Қазақстандағы 80 пайыз қыз бала отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандарына айналады екен.

3. 70 пайыз аналар отбасындағы зорлық-зомбылықтың болуына кінәлі болса 20%-а әкелері кінәлі. Енді осы жауаптың себебін мына сұрақ арқылы білсек болады:

4. Көп некеліліктің әсері балалардың отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандары болуына әсерін тигізеді ме? Осы сұраққа 60 пайызы әсер етеді деп жауап берді. **Бұдан шығатын қорытынды:** қазіргі таңда ата-аналардың ажырасуының нәтижесінде аналардың басқа некеге тұруы сонымен бірге басқа отбасына өз балаларын бірге тұруға алып кетуінің нәтижесінде өгей ана, өгей әкелердің балаларға көрсететін зияндары деп ойлаймыз.

Сонымен қатар, ақпарат көздеріне сүйенсек: Бүгінде балаларға қатысты қоғамды дүрліктірген зорлық-зомбылық фактілері жиілеп кетті. Құзырлы орган өкілдері биылдың өзінде бүлдіршіндер құқығының бұзылуына қатысты 800-ден астам істі қараған.

Сауалнамаға қатысқан балалардың 27 пайыз ұстаздары таякпен тәрбиелемек болып, бүлдіршіндердің бойында түрлі дене жарақаттарын қалдырған. Ал, 23 пайыз психикалық зорлық-зомбылыққа тап болғандардың тізімінде, 20 пайыз бопсалаудан зардап шеккен [13].

ЮНИСЕФ Қазақстандағы өкілетті органдармен бірге жүргізген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, ересектердің шамамен 75 пайызы отбасында балалардың мінез-құлқын қадағалап отыру үшін дене жазалауын қолдануды құптайтын көрінеді. 2-14 жас аралығындағы әрбір екінші бала отбасында зорлықпен тәртіпке салу шараларына душар болады. Мектеп оқушыларының үштен екісі басқа оқушылар немесе мұғалімдер тарапынан зорлық-зомбылық көрсетуге немесе кемсітуге шалдыққан немесе соның куәсі болған. Зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейі интернат мекемелерінде және мінез-құлқында қиындықтары бар балаларға арналған мектептерде байқалады.

Зорлық-зомбылықты түп-тамырымен жою жолындағы айтарлықтай кедергі болып «зорлық-зомбылық» ұғымын түсіну аясының тарлығы табылады, аталмыш ұғым көбінесе тек дене жазалауына ғана қатысты қолданылады. Зорлық-зомбылыққа қорқытуды, психологиялық қысым көрсетуді немесе тіл тигізуді жатқызу таңсық жайт. ЮНИСЕФ қоғамда «зорлық-зомбылық» ұғымын дұрыс түсінуді, оның жағымсыз салдарынан хабардар болуды, оның барлық түрін барлық деңгейлерде қабылдамауды және күресуді, сондай-ақ, бала тәрбиесі мәдениетінен зорлықпен тәрбиелеудің кез-келген түрін жоюды өз мақсаты деп біледі [14].

#### 1 Кесте. Отбасында баланы тәртіпке салу мақсатында ересектердің зорлық-зомбылық көрсету

Зорлық-зомбылық көрсетеді	67%
Психологиялық зорлық-зомбылық көрсетеді	65%
Физикалық зорлық-зомбылық көрсетеді	39%
Психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрсетеді	37%

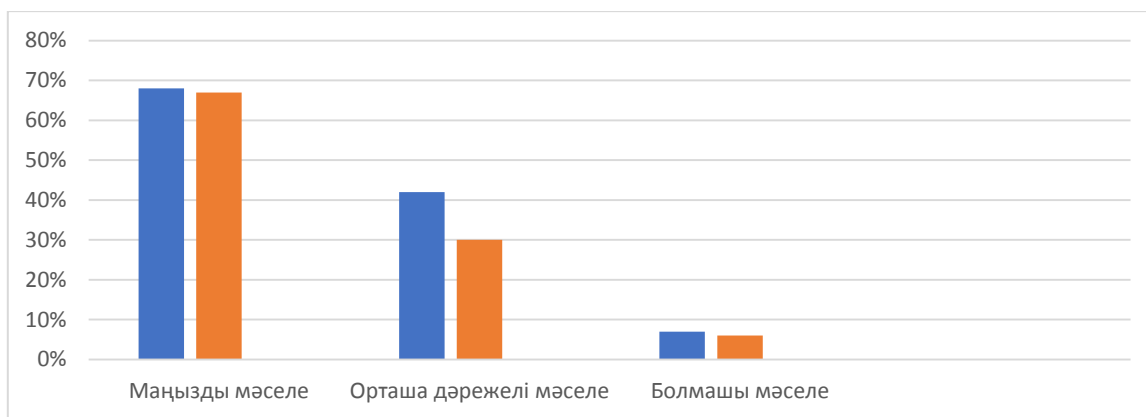
1 Кесте бойынша 67% ата-аналар балаларын тәртіпке салу барысында зорлық-зомбылық көрсетеді. Ересектердің 65%-ы психикалық зорлық-зомбылықты пайдаланған. 39% ересектер балаларды тәртіпке салу мақсатында зорлық-зомбылық көрсеткен. 37%-ы баланы тәртіпке салу барысында психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрсеткен. Физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықты қолдану ата-ананың өзі қамқоршы тарапынан тізгіндеуге көнбейтін олқылықтың нәтижесі болуы мүмкін немесе дене жазасын қолданумен ұқсас мақсаты болуы мүмкін, атап айтқанда – баланы тәртіпке салу үшін қорқыту немесе шошыту және тілазарлығынан құтылу үшін «қайта тәрбиелеу». Физикалық және психологиялық зорлық-зомбылыққа атүсті қарауға болмайды, себебі балалардың өзін-өзі қадірлеу, өзін-өзі бағалау, әлеуметтік және эмоционалдық дамуы мен аман-саулығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Ол балалардың бойында қорқыныш пен алаңдаушылық тудыруы және олардың мінез-құлқына,

мектептегі үлгеріміне және академиялық білім алуына әсер ететін теріс ұзаққа созылатын салдарларға әкелуі мүмкін. Теріс салдарлар баланың жағдайына және жасына байланысты айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін, бірақ отбасында зорлық-зомбылықты бастан кешіретін көптеген балалар үшін көп жағдайда ерте балалық шақта басталып, жасөспірімдік кезеңге жалғасады. Кейбір ересектер балаларды тәртіпке салу және жазалау үшін анда-санда зорлық-зомбылық көрсетеді, ал кейбір ересектер балаларға үнемі түрлі зорлық-зомбылық жасайды [15, 56].

	Мекемелердегі балалар – 76	Мектептегі балалар – 1829
Отбасында зорлық-зомбылық көрген	79%	62%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан зорлық-зомбылық көрген	68%	60%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан психологиялық зорлық-зомбылық көрген	67%	59%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан физикалық зорлық-зомбылық көрген	39%	17%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрген	37%	15%
Аға-апаларынан зорлық-зомбылық көрген	24%	14%

2 Кесте. Отбасында зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар

Зерттеу барысында интернаттық мекемелердегі сұралған балалардың 79%-ы және мектептердегі сұралған балалардың 62%-ы отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшырағанын аңғарамыз. Зерттеу бауырлар арасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға эмоционалдық және мінез-құлыққа қатысты проблемалардың, қоғамға жат мінез-құлық пен әртүрлі жарақат алуды қоса алғанда, ұзақ мерзімді теріс әсерін тигізуі мүмкін екенін көрсетті. Бауырлар арасындағы зорлық-зомбылықтың олардың ересек өмірде де жалғасуы мүмкін ұзақ мерзімге созылатын қарым-қатынастарына әсер етуі және оны бұзатын салдарлары болуы мүмкін [15, 76].



1 График. Қазақстанда балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету мәселесі қаншалықты маңызды?

Осы зерттеудің аясында ересек халықтың 68%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 67%-ы Қазақстанда балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету «маңызды мәселе» деп санайтыны; ал ересектердің 22%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 20%-ы Қазақстанда балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету «қалыпты мәселе» деп санайды. Бұған қоса, ересектердің 79%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 64%-ы Қазақстанда балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету деңгейі артып барады деп ойлайды [15, 116].

### Қорытынды.

Баланың даму деңгейі зорлық-зомбылықтың әсеріне әртүрлі жолдармен әсер етеді. Зорлық-зомбылық дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі балалар үшін әртүрлі мағыналар мен екіұшты мағынаны қабылдауы мүмкін, әлеуметтенудің ерте кезеңіндегі балалар оларды қорлады деп ойламауы мүмкін. Олар өздеріне болған жағдайдың мағынасын олар есейген сайын және осы мінез-құлыққа байланысты әлеуметтік тыйымдар мен санкцияларды жақсы түсінген кезде ғана ұғына бастайды. Жалпы, балаларға қатысты зорлық-зомбылық циклдік мәселе болып табылады. Балалар зорлық-зомбылыққа ұшыраған отбасылардың әңгімелері өз балаларына қатысты қайталанатын мінез-құлық реакцияларын көрсетеді. Зорлық-зомбылықтың кез-келген түріне ұшыраған немесе өз отбасыларында бұған куә болған барлық балалар сындарлы оңалтуды қажет етеді.

Өскелең ұрпақты тәрбиелеу ісінде қоғамда қандай түбегейлі өзгерістер болмасын, ең дамыған қоғамдық және мемлекеттік институттар бұл мәселені шешуде қандай орын алса да, отбасы жеке тұлғаны әлеуметтендірудің жетекші және алмастырылмайтын факторы болды және болады. Алайда, бүгінгі таңда әртүрлі себептермен өздерінің тәрбиелік функцияларын орындамайтын отбасылар бар, бұл кәмілетке толмаған отбасы мүшелерінің азғындық, кейде заңсыз бағдарларын қалыптастыруға тікелей немесе жанама ықпал етеді [16, 146].

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен отбасылық зорлық-зомбылық жас ұрпақты қалыптастыру процесіне үлкен зиян келтіретін қоғамымыздағы ең күрделі әлеуметтік ауытқулардың бірі деп қорытынды жасауға болады. Бұл кәмілетке толмағандарға қатысты әйелдердің құқық бұзушылығының алдын-алудың жоғары ұйымдасқан жүйесін құрмай және тұтастай алғанда отбасындағы зорлық-зомбылықты жоюсыз мүмкін емес.

### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлеуметтік жұмыс энциклопедиясы. – Жалпыадамзаттық құндылықтар орталығы. – 1994. – 498б.
2. Лысова А.Б. Орыс отбасыларындағы әйелдерге физикалық зорлық-зомбылық // Әлеуметтанулық зерттеулер. – 2008. – №9. – 121-128 бб.
3. Қ.Р Кәсіподақтар федерациясы. Қазақстанда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою бойынша қолданыстағы нормалар мен шараларды нығайтудың болашағы талқыланды [Интернет ресурс.] . – 2020. – режим доступа: URL: <https://kasipodaq.kz/2020/12/24/> (шығарылған күні 24.12.2020)
4. Сытых Е.Л. Агрессия и насилие: Грани сопряжения понятий [Интернет ресурс.]. – 2003. – режим доступа: URL: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0215/004a/02154006.htm> (шығарылған күні 24.09.2003)
5. Бим-Бад Б.М. Педагогикалық энциклопедиялық сөздік. – М.: Үлкен орыс энциклопедиясы. – 2003. – 528б.
6. Бородотая М.Н. Отбасылық зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларға әлеуметтік - психологиялық көмек. – М.: Полиграф қызметі. –2005. – 124б.
7. Алексеева И.А. Балаға қатыгездік. Себептері. Салдары. – М.: Генезис. –2005. – 256 Б.
8. Шипунова Т.В. Отбасындағы балаларға қатыгездік: анықтамасы, генезисі, зерттеу перспективалары [Интернет ресурс.]. – режим доступа: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>
9. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Саяси-әлеуметтік талдау. – М.: "Ресей саяси энциклопедиясы" (РОССПЭН). – 2000. – 328б.
10. Волкова Е.Н. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық мәселелері және оларды жеңу жолдары. – СПб.: Петр. – 2008. – 240б.
11. Шипунова. Т.В. Отбасындағы балаларға қатыгездік: анықтамасы, генезисі, зерттеу перспективалары [Интернет ресурс.]. – режим доступа: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>.
12. Ковалева А.И. Жастардың әлеуметтену тұжырымдамасы: нормалар, ауытқулар, әлеуметтену траекториясы //Әлеуметтанулық зерттеулер. – 2008. – №9. – 109-115 Бб.
13. Үсенбай А. Балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылықтың 66,3 пайызы мектеп қабырғасында жасалады [Интернет ресурс.]. – 2015. – режим доступа: URL: <https://qazaqstan.tv/news/42017/> (шығарылған күні 13.07.2015)
14. Юнисеф. Балаларға зорлық-зомбылық көрсетуін тоқтатайық [Интернет ресурс.]. – 2021. – режимдоступа: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/>

15. Юнисеф. *Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане* [Интернет ресурс.]. – 2017. – режим доступа: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/file>

16. Корovina Т.Ю. *Отбасымен әлеуметтік жұмыстың өзекті мәселелері // Қазан хабаршысы. технol. ун-та. – 2010. - №3. –143-147 Бб.*

References:

1. *Aleumettik zhumys enciklopediyasy. – Zhalpyadamzattyq qundylyqtar ortalygy. –1994. – 498b.*
2. Lysova A.B. *Orys otbasylaryndagy aielderge fizikalyyq zorlyq-zombylyq // Aleumettanulyq zertteuler. – 2008. – №9. – 121-128 bb.*
3. Q.R Kasipodaqtar federaciyasy. *Qazaqstanda aielderge qatysty zorlyq-zombylyqty zhoyu bojynsha goldanystagy normalar men sharalardy nygaitudyn bolashagy talqylandy [Internet resurs.] . – 2020. – rezhim dostupa: URL: <https://kasipodaq.kz/2020/12/24/> (shyazarylzan kyni 24.12.2020)*
4. Sytyh E.L. *Agressiya i nasilie: Grani sopryazheniya ponyatij [Internet resurs.]. – 2003. –rezhim dostupa: URL: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0215/004a/02154006.htm> (shyazarylzan kyni 24.09.2003)*
5. Bim-Bad B.M. *Pedagogikalyyg enciklopediyalyg sozdik. – M.: Ulken orys enciklopediyasy. –2003. – 528b.*
6. Borodotaya M.N. *Otbasylyq zorlyq-zombylyq qurbany bolgan balalarga aleumettik - psihologiyalyq komek. –M.: Poligraf qyzmeti. –2005. – 124b.*
7. Alekseeva I.A. *Balaga qatygezdik. Sebepteri. Saldary. – M.: Genezis. –2005. – 256b.*
8. Shipunova T.V. *Otbasyndagy balalarga qatygezdik: anyqtamasy, genezisi, zertteu perspektivalary [Internet resurs.]. – rezhim dostupa: URL: (<http://www.narcom.ru/publ/info/324>)*
9. Dmitriev A.V., Zalyzin I. *Sayasi-aleumettik taldau. – M.: "Resey sayasi enciklopediyasy" (ROSSPEN). – 2000. – 328b.*
10. Volkova. E.N. *Balalarga qatysty zorlyq-zombylyq maseleleri zhane olardy zhenu zholdary. – SPb.: Petr. – 2008. – 240b.*
11. Shipunova. T.V. *Otbasyndagy balalarga qatygezdik: anyqtamasy, genezisi, zertteu perspektivalary [Internet resurs.]. – rezhim dostupa: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>*
12. Kovaleva A.I. *Zhastardyn aleumettenu tuzhyrymdamasy: normalar, auytqular, aleumettenu traektoriyasy //Aleumettanulyq zertteuler. – 2008. - №9. – 109-115 Bb.*
13. Usenbaj A. *Balalarqa korsetiletin zorlyq-zombylyqtyn 66,3 paizy mektep qabyrgasynda zhasalady [Internet resurs.]. – 2015. – rezhim dostupa: URL: <https://qazaqstan.tv/news/42017/> (shyazarylzan kyni 13.07.2015)*
14. UNICEF. *Balalarga zorlyq-zombylyq korsetuin toqtataiyq [Internet resurs.]. – 2021. – rezhimdostupa: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/>*
15. UNICEF. *Nasilie v otnoshenii detej v sem'yah v Qazaqstane [Internet resurs.]. – 2017. –rezhim dostupa:URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/file>*
16. Korovina T.YU. *Otbasyмен aleumettik zhumystyn ozekti maseleleri // Qazan habarshysy. tekhnol. un-ta. – 2010. – №3. –143-147 Bb.*

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК  
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ  
FOR THE AID TO THE TEACHER**

GTAMP 02.51.45

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.10>

Л.И. Набиева, <sup>1\*</sup>К.Ә. Әбдір<sup>2</sup>, Н.Ы. Айтымбетов<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,  
Ақтау қ., Қазақстан,

<sup>2</sup> М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті  
Тараз қ., Қазақстан,

<sup>3</sup> Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

**АБАЙ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ  
ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ**

*Аңдатпа*

Мақалада қазақтың біртуар ұлы ойшылы Абай Құнанбаевтың шығармашылығындағы философиялық ойлар қарастырылады. Абай философиясының тереңдігі, һәм сыршылдығы жаңаша көзқарасты қажет етеді. Біз мақалада ұлы ақын еңбегіндегі өткен дәуір мен жаңа дәуірді арасындағы үйлесімділікті салыстыра отырып зерттеуге үлкен мән береміз. Мақала авторлары Абайдың философиялық ойларының қазақстандық жастардың патриотизмге тәрбиелеуде атқаратын қызметін барынша зерттеп, оны жан-жақты ашуға тырысқан. Мақалада ақынның кейбір шығармаларынан мысалдар келтіріліп, олардың мәнін ашу үшін әдеби тұрғыдан түсіндірмелер берілген. Сонымен қатар ақынның жаңашылдығы мен еуропашылдығы да баяндалады. Оның қазіргі қазақ поэзиясын бір қалыпқа түсіріп, түрлілік жағынан реттеп беруі де азаматтығы мен ар-ожданының жоғары екендігінің бір көрінісі. Жастарды еңбек пен ғылымға баулу үшін барынша Абайдың ел арасында насихатталуы тиіс екендігі жазылған. Автордың негізгі айтқысы келген ойы да мемлекетіміздің қайта рухани жаңғыруы үшін төл әдебиетіміздің шоқтығы биік тұлғаларамызды қайта қарау идеясымен тұспа-тұс келеді.

**Түйін сөздер:** Абай Құнанбаев, философия, поэзия, жастар, патриотизм, рухани жаңғыру.

Набиева Л.И.<sup>1\*</sup>, Абдир К.А.<sup>2</sup>, Айтымбетов Н.И.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан,

<sup>2</sup> Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан,

<sup>3</sup> Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

**РОЛЬ ФИЛОСОФИИ АБАЯ В ВОСПИТАНИИ  
ПАТРИОТИЗМА КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ**

*Аннотация*

В статье рассматриваются философские мысли в трудах великого казахского мыслителя Абая Кунанбаева. Философия Абая, его глубокие мысли требуют нового научного подхода. Поэтому повлуду авторами делается большой акцент на сравнительное изучение гармонии прошлой и новой эпохи в творчестве великого поэта. Авторы статьи попытались раскрыть роль философских мыслей Абая в воспитании современной казахстанской молодежи в патриотизме. В статье приведены примеры из некоторых произведений поэта и даны литературные пояснения, раскрывающие их смысл. Авторы пришли к выводу, что Абая нужно максимально популяризировать в стране, чтобы привлечь молодежь к работе и науке. Основная идея автора совпадает с идеей переосмысления наших великих личностей для духовного возрождения нашего государства.

**Ключевые слова:** Абай Кунанбаев, философия, поэзия, молодежь, патриотизм, духовное возрождение.

L.I. Nabyeva<sup>1\*</sup>, K.A. Abdir<sup>2</sup>, N.I. Aitymbetov<sup>3</sup>

<sup>1</sup>Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering,  
Aktau, Kazakhstan,

<sup>2</sup>M.Kh. Dulati Taraz Regional University,  
Taraz, Kazakhstan,

<sup>3</sup>Al-Farabi Kazakh National University,  
Almaty, Kazakhstan

## THE ROLE OF ABAY'S PHILOSOPHY IN EDUCATION OF PATRIOTISM OF KAZAKHSTAN YOUTH

### Abstract

The article deals with philosophical thoughts in the works of the great Kazakh thinker Abai Kunanbaev. Abai's philosophy, his deep thoughts require a new scientific approach. Therefore, the authors place great emphasis on the comparative study of the harmony of the past and the new era in the works of the great poet. The authors of the article tried to reveal the role of Abay's philosophical thoughts in the education of modern Kazakhstani youth in patriotism. The article provides examples from some of the poet's works and provides literary explanations that reveal their meaning. The authors came to the conclusion that Abai should be promoted as much as possible in the country in order to attract young people to work and science. The main idea of the author coincides with the idea of rethinking our great personalities for the spiritual revival of our state.

**Keywords:** Abai Kunanbaev, philosophy, poetry, youth, patriotism, spiritual revival.

### Кіріспе.

**Мәселенің тақырыптық өзектілігі.** Абай шығармашылығы Кеңес дәуірінде жан-жақты зерттелгенімен кейін тәуелсіз Қазақстан кезінде тек поэзиясы ғана сөз етіліп, философиялық көзқарасы мен оның жастар өміріндегі мәні туралы ғылыми зерттеулер өте аз жазылды. Жаңа қоғамда біздің алдымызда тұрған ең бір көкейтесті мәселенің бірегейі болып өзіміздің ұлттық иммунитетіміздің беріктігін өркениеті күштірек өзге елдер алдында сақтап қалу керектігі туындайды. Тек бір қазақ халқына ғана тән ұлттық бірегейлікті жойып алмау үшін біз ең алдымен жастар бойындағы патриотизмді өз алыптарымызды насихаттаудан бастағанымыз абзал.

Абай қазіргі жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беріп ғана қоймай, өмірлік бағыт пен бағдар береді. Кеңес дәуіріндегі жазылған Абай тақырыбы аясындағы ғылыми зерттеулер қазақ тіліне аударылса, рухани жаңғыру аясындағы үлкен бір бағдарламалардың іске асуына ықпал етеді. Тәуелсіз Қазақстанның жас өскелең ұрпағы үшін еркіндікті сүйгіш асыл қасиетті бұрынғы зерттеулерде көрсетпей бұғауда ұстаса, ол қазақ жастарының психологиясына да әсер етуі мүмкін. Жастар саясатымен етене жақын жұмыс жасап, олардың рухани жетілуіне зор мән беріп қана қоймай, назар аударсақ, жастар саясатының іргетасы берік бола түсетін еді. Жастар психологиясындағы Абай философиясының жаңа замандағы алатын рөлін қарастыру – зерттегілі отырған мақаланың тақырыптық негізгі өзектілігіне айналып отыр.

### Зерттеу әдістемесі.

Мақаланың теориялық және әдіснамалық базасын негізінен жалпытарихи, тұлғаның өмірбаяндық, өркениеттік, жүйелік әдістері құрайды. Оқырман қауымға кең ауқымды түрде таныстыру мақсатында қазақ халқының біртуар тұлғасы Абайдың өмірбаяны кеңінен талқыланады және оның даналығы қазіргі жастар үшін тәрбиелік мәні зор. Тақырыпты жан-жақты ашу үшін ақын шығармашылығын сараптауда әдеби-шығармашылық әдістер саналатын классицизм, синтиментализм және моденнизм тәсілдерін тиімді қолдану өз кезегінде шешуші мәнге ие. Сөйтіп, тарихи деректерді негізге ала отырып, дереккөздерге жүгіну, салыстырмалы талдау мен матиалдарды жинақтау жасалды. Осыған дейін жүргізілген зерттеушілердің еңбектері, танымдық бағыттары мен теориялық қағидалары басты назарда алынды. Алға қойған мақсатқа қол жеткізу үшін ғылыми объективтілікті негізге ала отырып, нақты дереккөздерді ұтымды пайдалануға тырыстық.

### Нәтижелерді талдау.

**Абай тұлғалық бейнесі.** Абай өмір сүрген кезенді, бетбұрыстарға толы өмір шындығы мен бағзы қазақ мұңы аралас сәттерді біз тек М.Әуезовтың «Абай жолын» оқығанда ғана түсіне аламыз. Қазақ өлкесіне аты кеңінен танылған бұл тұлғаның өмір жолында бір кітапқа сиятын көркем

прозаикалық сюжет жатыр. Қазақ халқы үшін Абайдың болмысы қашанда ерек тұратыны сөзсіз. Ал енді көз алдымызға XIX ғасырдағы көшпелі қазақ ру-тайпалары жайлаған қазақ даласын елестететін болсақ, әр рудың өзінің көші-қонына тиесілі өз аумағында өзге рулармен араласпай бөліне көшіп отыруы, жекелеген осы бір ру жайлаған аумақтарды патша үкіметінің қол астына қаратып, болыстық сайлауы да Абай өмір сүрген кезеңмен сәйкес келіп тұрғаны ақиқат. Киелі қара өлеңнен сусындалып, кейін өзі сусындалған сол қара өлеңге теңіздей құюы, бұл оның азаматтық нағыз бейнесінің көрінісі еді [1].

Абайдың әкесі бала тәрбиесіне ерекше мінез танытып, қатандықпен қарады. Соған байланысты халық көзқарасында Құнанбай образына қатысты сыни пікірлердің қалыптасқандығы да шындық. Оның мұсылмандық парызын атқару барысында Меккеге барып, он жылдай уақыт аралығында өз елінде болмай, сол шаһардан барша мұсылмандарға арнап үй салуы, он жылдай барлық дәулетінен бас тартуы да оның өте қарапайым болғандығын дәлелдейді. Ол бала тәрбиесіне келген кезінде барлық ынта мен жігерін жұмсап, оны адамгершілік жағынан толықтай қалыптастыруға тырысты. Кейбір зерттеушілер Құнанбайдан Махамбеттің баз кешкеніне себепкер Жәңгірханды көрсе, енді бір зерттеушілердің тобы оны керісінше Абайдың бойындағы көсемдік, шешендік, саяси әрі ақындық қасиеттерін ашушы, Абайдың бойындағы таланттың қайнар көзі ретінде көреді. Құнанбай өз кезегінде осындай қатал мұсылмандық тәрбиені Өскенбайдан алса керек. Оның мұсылмандық сауаты бар, оқыған әрі білімді екенін Абай жолын оқып та көруімізге болады.

Шариғат заңын бұлтартпай жүзеге асыруымен ерекшеленген ол көп жағдайда сынға ұшырап, бұл оның Абай екеуінің арасындағы алауыздыққа да ұласып кетіп жүргендігі бар. Ол заманда өз дініне адал болып, дәстүрлі діни көзқарасын экспансиялаушы орыс идеологиясынан азат күйінше жоғары ұстау әрекеттерінен оның қазақ халқының діни саясаты үшін жүргізген рухани бір күресін байқаймыз. Мұхтар Әуезов өз кезегінде Құнанбайдың қатал болып қана қоймай, сонымен қатар оның әділетті болғандығын алға тартады. Яғни болыс болып, ел басқарған кезде алдына келген қарапайым халық өкілдерінің барлығын салтанатты қабылдап, барлық мұқтаждықтарын құлақ аса тыңдап, әділ шешім шығаратын мінезі туралы жазған болатын. Алдына келушіні байыппен бұзбай тыңдай алатын көркем мінезге ие болса керек. Сол болыстың барлық мәселесін талқылап, ортақ жиналысқа салу арқылы ақсақалдардың келісімімен жүзеге асырып отырған [2].

Егерде ақсақалдар алқасы келіспеген жағдайда онда ол үкімінен өзі бас тартатын немесе ақсақалдар алқасының көңілінен шығатындай өзгеріс енгізіп, оны қайта қарауға ұсынып отырған. Біз бұл жерден көретініміз мынау – Құнанбай басқарған болыстықта дала демократиясының жаңа бір түрі пайда болып қалыптаса бастаған. Бұл жерде жергілікті үкімет есебіндегі болыстық пен халық арасындағы «көпірдің» жақсы жұмыс істейтіндігі болып отыр. Халық жаңа қоғамның құрамдас бөлігі ретінде жаңа реформаларға белсене түрде араласа алды. Ол замандағы қазақ халқының ескі және жаңа дүниелер ортасында қалып қойып, қай кемеңнің желкенін көтерулерін білмей тұрған дел-сал күйлерін көруге болады. Ескі дүние дегеніміз ежелден ұстанып келе жатқан діни сауаттылықты ашу мектебі, яғни жаңашылдыққа жаны көп жағдайда қас.

Жаңа дүние дегеніміз әлемдегі капитализмнің қарқынды дамып, ғылым атауының орта ғасырлардан шіркеу және өзге де діни ұйымдардың қудалауына ұшырап отырып, енді жаңа белсене түрде қуат алып, ескі ұстанымдарға табандылықпен қарсы тұра төтеп беруі еді. Біз Абайдың әкесі Құнанбайды ескі дүниенің құрамдас бөлігі, өз сенімі мен діни наным-сенімдеріне толық адал тұлға ретінде көре аламыз. Ал бұл орайда Абай өзінің көзқарасы жағынан жаңа дүниенің адамы екенін ерте байқата алды. Ол ғылымның дамуына, жаңа идеялардың дүниеге келуіне қарсы болмады. Көп жағдайда жаңашылдыққа жаны жадырай қуанатын адам еді. Бұл рухани феноменализмде әкесі мен баласының күресінің орнына біз негізінде ескілік пен жаңалықтың күресін көре аламыз [3].

Абайдың тұлғалық тұрғыдан қалыптасуында біз ең алдымен Құнанбайдың үлесін байқаймыз. Оның қатал мінезінің арқасында іргетасы берік күйде ер қаланған оның жан дүниесі жаңа ашуларға дайын еді. Ескі дүние мен жаңа дүниені «Абай жолында» шебер суреттеген Мұхтар Әуезов оның дипломатиялық шебер қабілетін де алға тартады. Көптеген орыс жазушыларымен, Орал-Еділ ойшылдарымен, украин жазушыларымен, арқаның сал-серілерімен оңай әрі тез мәмілеге келуі, күрделі дау-дамайға созылған сәтте сөзтапқыштығы мен досты таңдай алатындығы да оның жоғары тұлға екендігін аңғартады. Қазақ даласындағы барша ақындарды Жидебайға шақыртып, көңілді қара өлең кештерін өткізуі оның қазақ өлеңіне деген жанашырлығын байқатады. Діни сауаты ерте әкесі Құнанбайдан ашылып, кейін Исламдық Ахмет Риза медресесінде оқып, алған білімі оның философиялық біліміне жаңалықтар енгізіп, дүниетанымдық тұрғыдан «іріленуіне» алып келді. Ол бірақ Ислам дінінің «жұмсақ» мінезіне, яғни «кешірімшіл» болуға бейім еді. Ал, әкесі Ислам дінінің



«қатты» мінезіне, яғни «құдай кешіріміне лайық еместерді жер бетіндегі өмірі кезінде жазалауға» бейім еді.

Әкесі мен баласының екеуінің де діни сауатты болғандығы рас болса, енді, мінекей, екеуінің арасындағы басты айырмашылық та осы болатын [4]. Осы туралы мәліметтерді «Абай жолынан» кездестіреміз. Абай үкім шығарар алдында шариғат заңына сәйкес бір ғана күдіктенудің жеткіліксіз екендігін алға тартып, оны көрген не білген куәгерлердің жоқтығы мен дәлелге жанасатын айғақтың жоқтығын ашық айта білген. Осы тұста әкесі мен баласының Ислам дініне қатысты көзқарастарының да екі түрлі, жиған білімдерінің қорының да екі түрлі деңгейде екенін көреміз. Осындай күнделікті қырғи-қабақ әрекеттердің тұрмыста жиі қайталануы салдарынан да әкесі мен баласының арасы суи бастаса керек. Бірақ бұл жанжалдар Абайдың Құнанбайды әкесі ретінде жақсы көруіне, ал Құнанбайдың Абайды ұлы ретінде жақсы көруіне ешқандай кедергі бола алмады. Абай мен Құнанбайға сондықтан жаңа ғасырда жаңа көзқарас керек.

**Құнанбай қажының саяси портреті.** Құнанбайдың саяси портретін қайта қалпына келтіру үшін оның архивтік атқарған жұмыстары мен еңбектері туралы тапсақ та жетіп жатқан секілді. Қазақ даласындағы қазақ ауылдарының жұпыны түрі үшін Құнанбайдың да жаны ашып, барынша кедейлерге қамқор болғысы келгендігін ұмытпауымыз керек. Қорасында артылған малдың есебінен қарапайым халықтың жағдайын дұрыстауға талпынды. Сол үшін болыстық тұрғыдан күрделі реформалардың қасында жүргендігі де шын. Халықтың әл-ауқатын көтеру үшін жайылымдық жерлерді ауылдар арасында дұрыс бөліп, егіншілік шаруашылығын Жидебайда қарқынды дамытты. Өзге шет аймақтармен сауда байланыстарын жаңғыртып отырды [5].

Өзге болыстардың үйінде жоқ орыс кітаптары сол заманның өзінде-ақ Құнанбай қажының үйінде жиі кездесетін. Арабша және парсыша, шағатайша, татарша, орысша, қазақша, түрікше, тіпті украин және поляк тілдеріндегі кітаптардың сан алуан түрі болатын. Осы тұста жасайтын біздің негізгі қорытындымыз мынау – Құнанбай қажының тәрбиесі болмағанда, Абай қазіргі тұлғалық толыққанды өз кемеріне жетпеген болар еді. Сондықтан да бір төбені көтеру мақсатында екінші төбені аласартудың еш қажеті жоқ секілді. Құнанбай бала Ибраһимді Абайға айналдырды, ал Абай өз кезегінде Құнанбайдың есімін күллі әлемге әйгілі етті. Бұл жерде екі бірдей үлкен төбенің тұрғандығын көреміз. Екеуінің де есімі және өмірі бір-бірімен тығыз байланысты екені өтірік емес [7].

Әсіресе, ел басқару мәселесіне келгенде Абай әрдайым өзінің туған әкесі Құнанбай қажыға қарап, содан үлгі-өнеге алуға, соған еліктеуге тырысатын. Абайдың ағартушылық саладағы шығармашылығын да жоққа шығара алмаймыз. Жастайынан өлеңге, білімге, ғылымға құштар болып өскен ұлы Абайдың есімі қашанда жаңғырып тұратындығы мәлім. Қазақ даласында ол кезде қараңғылықтың шымылдығы сыпырылып, ғылымға деген аш саналардың дүниеге әлі мыңдап тумаған кезі болатын. Құнанбайдың Абайды жас кезінен бастап қатал тәрбиелеп өсіріп, оған өмірлік ұстаз болғанын да жоққа шығара алмаймыз. Оның қаталдығы көп жағдайда Абайдың келешектегі мейірімді әрі жұмсақ мінезді жан болуына кедергі жасай алмады, керісінше Абай сондай болуға тырысты.

**Бала Абайдан дана Абайға.** Абай әрдайым мейірімділік пен жұмсақ адами характерді жоғары қойып отырды. Өйткені адамзат баласы өзгеге деген агрессиясын ұмытқан кезде ғана ол білім мен Хақты тану жолындағы шынайы болмыстың басымдылығына түсе бастайды. Ол өзінің барлық философиясында адамзат баласы мен өзге адамзат баласының арасында ешқандай да бір болмасын алауыздықтың болмауы керектігін, бір-бірімен жауласудың орнына өзара бейбіт өмірде болуы қажет екендігін айтты. Мысалы, Абай өзінің 17-қара сөзінде ақыл, қайрат пен жүректің бірдей ұсталынуы керектігі, тек соған қарамастан жүректің басым тұруы керектігі туралы философиялық ой қозғаған болатын.

Бұл жерде Шығыстық философияның көріністері байқалады. Яғни, батыстық философияға қарағанда, шығыстық философия көп жағдайда діни түсініктің молдығымен ерекшеленеді. Абай сусындаған ұлы мектеп те осы жерден бастау алатын еді. Абай жайлы ойлайтын өз замандастары үшін қатты қынжылып, азаматтық қоғам орнатуда адамзат ойы мен санасының бүтін болуы үшін не жағдайлардың қалыптасуы керек екендігін қоршаған өмірден іздегені рас. Хақты көп еске алмаушылық адамзатты адамзат баласының қас дұшпаны нәпсілік жалқаулыққа әкеп соқтырып, оның нәтижесі азғындық болатындығын барынша шырылдап барша өзінің өлеңдерінде жеткізуге тырысты.

Толық феноменальды адамдық тұлғалыққа жету үшін қандай да бір қасіреттен мынау қасіретке апарар жол ғой деп қашпау керек дейді, керісінше үлкен сабырлықпен өз тағдырын күтіп алып, жаратқанның ықыласына бөленгенге не жетсін дейді. Яғни, «қайда барсаң да Қорқыттың көрі» демекші, адам өзіне тиесілі, Тәңір дайындап қойған тағдырдан ешқайда да қашып құтылмайды. Керісінше адам ол сынақтың бәрін мойымайтын жүрекжардылықпен қабыл алуы абзал. Сынақтан

өткен, өз болмысын өзге адамдардың ықпалында жоғалтып алмаған адам ғана толық адамға айналады.

Абайдың көркемдік философиясы табиғаты сан алуан, көк бұйра толқындары көкке атылып, теңіз шарпыған жағалаулары кешкі күннің алқызыл сәулесіне шомылған сары құмдардың небір түстерінен тұратын, ішкі және сыртқы сезімдерінің арпалысқан айқайы анасына қарай алақан жайған жаңа туған нәрестенің момақан қимыл іс әрекетін қайталайды. Оқырманды бірден өз әлеміне терең сүнгітіп әкелетіндей көрінеді, оны оқыған адам үшін әрбір кейіпкерге жан бітіп, тек олар адам тілінде емес, бар болғаны табиғат пейзажы және өмір мысалы тілінде сөйлейді.

Ерекше көркемдік пен көрнекіліктің шебер ұштасуы оның қаншалықты жоғары дәрежедегі ақын екендігін байқатады. Бір ғана мәселені өлеңін алып қарасақ, «Қансонарда бүркітші шығады аңға», бұл қара өлең ұйқасымен жазылған керемет туындыда тек әдеби суреттеулер мен пайымдаулар ғана бар. Олар өзара керемет ретпен жазылып, сол кездегі табиғаттың келбетін адамның көз алдына айнытпай сол күйінше алып келеді. Тастан түлкі аңдып жүрген аңшының бейнесі мен тазы иті, бүркітінің оған бір ғанибет сыйлайтындығы айтылған. Арқасына әсем артылған мылтығы мен астындағы жүйрік аты да нағыз өзіне сай болып, аңшының сәнін ашып тұрғандай. Ақ қарға қызыл түлкінің қанының араласып, жаңа көрініс сыйлауы да табиғат аясындағы бір ерекше назар аударарлық құбылыс [8].

Әр өлеңінің өзіндік бір тарихы бардай көрінеді. Мәселен, әр өлеңі бір-бір бастан кешкен ақын өмірін баяндап тұрғандай. Символизм мен классицизм сатылары бір-бірінен көз ажыратқысыз деңгейге жетіп, олар өлеңге жаңа нұр сыйлайды. Абайдың өлең өлкесіндегі бір жаңашылдығы оның қазақтың қара өлеңіне жаңа құрылғылық жақтан темірдей қалып сыйлап кеткендігінде болар. Мәселен, қара өлең ұйқасы ерекше қолданысқа ене бастады. Абайға дейін қазақ поэзиясында жыраулық сарын ерекше байқалып, қолданыста әсіресе шұбыртпалы ұйқас жүрген еді.

Жыраулық поэзия кейбір жағдайларда тіптен еркін ұйқаспен де қолданыла беретін еді. Абай қара өлең ұйқасына әдеби көңіл аударып, соның негізінде жазба поэзияның лирикалық бағытының негізін қалап берді. Қазақ поэзиясы Абай Құнанбайұлынан кейін ғылыми бағытқа ауысып, әуесқойшылық шайырлық өнер ғылымилана бастады. Бұрын-соңды болмаған жаңа құбылыс әкеліп, ел өмірін айна катесіз өзінің өлеңдеріне көшіріп отырған. Тақырыптық деңгейде әртүрлілікке салып, оны: азаматтық, табиғат, адамдар қызметіне мен атына, өмір мен өлім, хәм Хақ іліміне, еңбек, арман мен мақсат, адамгершілік, махаббат және т.б. сан алуан тақырыптарға бөлді. Абай мен сол кездегі өмір көп жағдайда кейде бір-біріне қарама-қайшылықтарға толы болып, ол барлығын шешімін табуға тырысады. Жалған дүниеде адам өзінің адамдық қалыбын жоғалтпау керектігін өмірлік мысалдар негізінде жұртшылыққа түсіндіруге тырысты.

Оның өлеңдерімен сол заманда барша Алаш халқы танысып, таңдай қағысты. Есімі сонау Орал мен Орынборды жайлаған қазақ руларының арасында да кеңінен танымал болып, жыр алыбы Жамбылдың өзі Абайдың портретіне қарап отырып: «Мынау тұрған Абайдың суреті ме?» атты өлең арнаған көрінеді. Абайдың үйі сол замандағы барша ақындар мен жазушылардың бас қосатын үлкен Ордасына айналса керек. Біржан сал Абайдың үйінде болып, сол жақтағы ең бір думанды кештердің көркіне айналғандығын Мұхтар Әуезов өз жазбаларында айтып көрсетеді. Абай да жер аралап, түрлі мекеннің дәмін татқанды жақсы көрген.

Атақты Сұлтүрдегі (Жамбыл облысы, Қордай ауданындағы кент) Ноғайбай бидің ауылына барып, оның тұрған жеріне арнап өлең шығарған деседі. Соңғы әдеби зерттеулерде «Абай мен Ноғайбай би» атты терең әдеби тақырыптардың жүргендігі де оқиғаның шындыққа жанасатындығын көрсетеді. Абай сонымен қатар көп дауды шешетін шебер көсем болғандығы жалған емес. Абайды ауыл арасындағы даулы әрі дамайлы қақтығыстарды болыс ретінде бейбіт шешуге шақыратындығын айтқан [9].

Барлық өзі қатысқан сондай бір мәселелердің барлығын да Абай өте шебер шешсе керек. Оның ақылдылығы мен терең көреген саясаткерлігі биік болмысын одан сайын биіктете түсті. Жыл мезгілдеріне байланысты өлеңдерінде табиғаттың көркем бейнесін адамның көңіл-күйімен тығыз күйде суреттей алуы да оның терең данышпандығын дәлелдеп-ақ тұрғандай болады. Өлеңіне терең үңіліп, оны оқыған адам еріксіз поэзия әлеміне одан сайын терең бойлай түседі, өлең атты өлкенің ең бір сыйлы қонағының біріне айналғандай сезінетін болар.

Оның өлеңінің әрбір кейіпкері тірі секілді, бейнелес әрі қозғалыс үстіндегі шексіздікке ұмтылған кеңістіктегі ұшы мен қиыры жоқ ойлардың мекенінде жұтылып, жаңа бір әлемге кезіккендей барып көз ашады. Сұлулық поэзиясының сан қилы бояуларынан тұратын осынау бір ұлылыққа қарай ұмтылған қаламгерлер әдебиеттегі өз бейнесі мен орнын табу үшін экспериментальды күрделі жұмыстарды бастан өткеретіндігі шындық.

Қазақтың маңдайына біткен Абайды барынша суреттеу ұлы қаламгер Мұхтар Әуезовке де оңайға соқпады. Оның Әуез есімді атасы Абайдың сенімді досы болып, мезгіл сайын ел көшкенде жолығып тұрғанда қастарында бала Мұхтар да бірге жүрген. Жидебайда тобықтылар мен қожалар әлімсақтан етене аралас-құралас өмір сүріп, олардың өмірлері де бір арнада өтіп отырған. Жазушының күнделіктерінде балалық шағында бірге атасымен барған сәттегі Абайдың ауылы, ол ауылдың адамдары мен тұрмыс-тіршілігі жақсы суреттелген.

Кішкентай Мұхтарға да атасы үнемі Абайдың өлеңдерін жаттатып, Абай туралы мағлұматтарды ерте жасынан үйретіп, құлағына құя бастаса керек. Сондай жиған қордың нәтижесінде ғана ұлы жазушы бізге ұлы ақынның өмірін қағазға түсіріп сыйлай алды. Өз естеліктерінде ол тұтастай XIX ғасырдағы қазақ өмірінің тек бір қасықтай бөлігін ғана алып қағазға түсіре алғандығын айтады. Абай өлеңдеріне алғашқылардың бірі болып ғылыми рецензиялар жазып, оны сол дәуірдегі газет-журналдарға жариялай бастады. Абай есімін күллі әлемге таныту жолындағы ұлы қаламгердің рөлінің үстем екендігін бәрі біледі.

**Абай және Алаш.** Әсіресе, XX ғасырдың басындағы қазақтың саяси тұрғылықты санасының оянуы жолында Алаш қозғалысының болғандығын бәріміз де жақсы білеміз. Қазақ ұлтын біріктіруде рухани көсем қажет еді. Сол жолда 1909 жылы тұңғыш рет Абайдың өлеңдерінің жинағының тұсауы кесілген болатын. Бірақ өкінішке орай ол кезде ұлы ақын өмірден өткен еді. Абай поэзиясымен жақын танысқан тағы бір ұлы қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев былай деп еске алады: «Мен алғаш рет ақынның «Қансонарда бүркітші шығады аңға» атты өлеңін оқығанда-ақ оның поэзиясына бас итім, соншалықты жеңіл, соншалықты көркем де сұлу поэзия жанрын бұрын-соңды қазақ ақындарынан оқымап едім». Бұл Мағжанның тандай қағысында ерекше мән бар-тын. Кейін Абай туған өлкені түгел Алаш автономиясының астанасына айналдыру керектігі туралы ойлар да болды. Сол кездегі Абай жиі қатынаған облыс орталығын Алаш зиялылары Жетішатыр деп, оған қазақша атау беруге тырысты. Семипалатинск қаласының атауын кейіннен қазақша әрі қысқаша Семей деп ауыстыруға тоқтаған.

Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш зиялылары шығыс Алашорданың астанасы деп Семей қаласын таңдауында да үлкен саяси мағына мен астар жатыр. Әлихан өзінің бір жазбасында: «Семей – күллі Алаш қалаларының анасы» деген. Ахмет Байтұрсынов өз көзімен Абай оқыған Ахмет Риза медресесін аралап, өз әсерін күнделікке жазып қалдырған. Семейлік тұңғыш заңгер Жақып Ақпаев та Абайдың кітабын қайда барса да қойнынан тастамай, заң саласына қатысты жұмыстарда оның қара сөздеріне жүгініп, соларға жетекші ой табуға жүгінетіндігін айтқан [10].

Алаш зиялыларының қабылдаған қаулысына сәйкес еліміздің әрбір түкпірінде жаңадан ашылған ауылдарға Абай есімі беріле бастады. Мұндай құбылыс кейін орталық Мәскеу билік аппаратының да назарын өзіне аударды. Орыс әдебиетшілері енді Абай туралы терең зерттеу жұмыстарын бастап, оны кейіннен Ленин сыйлығымен марапатталған Мұхтар Әуезовтың «Абай жолынан» тапты. Жарты ғасырға жуық қазақ даласындағы қазақ халқының өмірін өз еңбегіне шебер сыйдырған ұлы қаламгер өз еңбегін жазар алдында көп уақыт бірден кірісіп кетпей, өзін-өзі дайындағандығын айтады.

Абай тақырыбының ұлғаюы белгілі бір деңгейде орыстандыру саясатына қарсы жасалған негізгі қимылдардың бірі еді. Орыстың ұлы Пушкини мен Толстойына жетерлік қазақ әдебиетінде жаңа бір жарық жұлдыз дүниеге келгендігін көптеген БАҚ жазып жатты. Кейіннен Алматыда 1928 жылы алғаш рет ашылған педагогтерді даярлайтын жоғарғы оқу орнына Абайдың есімі берілді. Кейбір шет елдік жазбаларда қазақ елін Абай елі деп те жазады. Осындай ұлы бетбұрыстар өз масштабына сәйкес үлкен аумақты қамтыған. Абайдың қара сөздеріне байланысты күрделі әдеби талдау жұмыстары барынша көбейіп, кейіннен тәуелсіз Қазақстанда «Абайтану» эллективті курстары ашылды.

Қазақ әдебиеті оқулығының қай сыныбы болмасын, әрқайсында Абай туралы параграф бар. Яғни, мектеп шәкірті Абай туралы кішкентай сынып шәкірті болған уақыттан бастап толық күйде біліп өседі. Оның жазған өлеңдерін бастауыш сынып оқушыларына дейін жаттап өседі. Абай мұрасын насихаттау мақсатында жыл сайынғы «Абай оқулары» атты мектеп оқушылары арасындағы Абайдың туған жерінде, Жидебайда өтетін жыр мүшәйралары баланың өлеңге деген ынтасын арттырып қана қоймай, әдеби әлемге бағыттайтын секілді. Қазақ поэзиясының іргетасын қалап кеткен ұлы жазушы әрдайым өзінің ойының озықтығымен 170-180 жылдай күллі адамзат баласын тандандырып келеді.

Ақынның әдеби рөлі негізінде қазақ әдебиетін әлем әдебиетіндей биік деңгейге көтеріп, әлем тарапынан оқырмандар тауып беруінде жатыр. Абай шығармаларының сан алуандығы артылып, тек Абай тақырыбына байланысты тәуелсіз Қазақстанда 243 докторлық әрі диссертациялық жұмыстар жазылды. Қазақ жастарының бойындағы патриотизм мен ұлтжандылықты ояту үшін оның алатын орнының биік тұрғандығын жалаң көзбен көруге де болады. Ана тілге деген құрметті арттыру үшін ана тілінде өз еңбектерін жазған, өз кезегінде әлем танып, мойындаған Абайдай өз қаламгерлеріміз-

дің еңбектерін насихаттау жұмыстарын жандандыруды еш тоқтатпауымыз керек секілді. Өйткені біз Абайды әлемге таныту арқылы, қазақты да әлемге танытамыз.

### **Қорытынды.**

Абай есімі бүгінгі таңда әлемге мәшһүр болып, қазақ елінің әдебиеті мен мәдениетін барша жер бетіне танымал етті. Тұңғыш рет дамыған елдердің қазақ халқының жазбаша әдебиеті туралы танып-білуі де осы ұлы тұлғаның есімінен басталады. Абайдың есімін орыстың Пушкинімен, ағылшынның Шекспірімен, немістің Гетесімен, өзбектің Әлішерімен, тәжіктің Омар Хаямымен, испанның Сервантесімен, қытайдың Конфуцийімен қатар қойсақ та болады. Абай туралы соңғы кездегі зерттеулер саны көбейіп, олардың қатары тәуелсіздік алғалы бері Отандық зерттеу жұмыстарымен молайып келеді. Жаңа ғасырда жасөспірім келешек ұрпаққа Абайды таныстыру арқылы біз олардың бойындағы патриоттық сезімді оятып қана қоймай, білімге, ғылымды сүйеге, өз істеген ісіне адал болуға және тағы да өзге сол секілді тамаша қасиеттерге бойларын толтыруға шақырамыз. Қазақ әдебиетінің өшпес мұнарасы іспетті өз есімін жырдан қашап, кейінгіге аманатын қалдырған ұлы тұлғамыздың әлі де көп ашылмаған қырлары мен сырлары жетерлік. Мемлекеттіліктің мәңгі болуы үшін ең алдымен мәңгі жасайтын ұлы тұлғасы болуы керек. Ол тұлға сол мемлекеттің мәңгі жасауының бірден-бір жарқын кепілі болмақ.

Егемендік пен еркіндікті ұстап қалу ол келешек мойнына артылған ауыр жүк болса, оның негізгі мақсатын ұрпаққа түсіндіріп жеткізу әдебиет арқасында жүзеге асатындығы өмір шындығы болмақ. Ертеңгі өмірге ерекше алаңдаған осындай ұлы тұлғамыздың өсиеттері мен нақыл сөздері әрбір өз туған елі мен туған жерін сүйетін қазақстандықтың жадында берік жүруі тиіс. Өйткені ертеңгілік біздің кім болатынымыз бұл келешек алдындағы тұрған ашық сауалдардың бірегейі. Абай атамыздың кез-келген нақыл сөзінің қайсын алып қарамасақ та, бүгінгі өмір шындығына шебер жанасып тұрғандай көрінеді. Толыққанды адам болу жолындағы жастардың ерен еңбек пен толағай табысты сүйелері үшін классикалық қазақ философиясы мектебінің іргетасын қалаған Абайдың рөлі жоғары. Неге десеңіз, біз Абайды тану арқылы алдымен өзіміздің адамдық болмысымызды танимыз, ал Абайды әлемге танытуымыз арқылы, тұтас қазақты әлемге танытамыз. Сол үшін де ұлы адамның өмір жолы мен өткен көпірін, жеткен мұратын барынша ертеңгі ұрпаққа насихаттау – аға буын өкілдерінің киелі тарих алдында тұрған асыл парыздарының бірі деп есептеуге де болады.

### *Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:*

1. Абай. Қалың елім қазағым: Шығармалары. – Алматы: – Жалын, 1995. – 384б.
2. Абай шығармаларының бір томдық толық жинағы. – Алматы, 1961 ж., 267 б.
3. А.Абдрахманова. «Абай – дана ақын». Алматы // Ұлағат, № 6, 2007 ж., 123
4. Е.Ахмерова. «Абай және бизнес». – Алматы. // Ұлағат, № 3, 2008 ж. 98 б.
5. Д.Омаров. Абайтану «Білім алу». – Алматы., 2002 ж., 155 б
6. Әуезов М.О. Абай Құнанбаев. Мақалалар мен зерттеулер. Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1967ж. – 305 б.
7. А.Нұрқатов Абайдың ақындық дәстүрі. – Алматы, 1966.-337 б.
8. Ахметов З. Дәстүр // Абай. Энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы: Атамұра, 1995. – 720 б.
9. Шаңбай Т. Жанр // «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 2001. – 720 б.
10. Дүйсенов М. Қазақ лирикасындағы тақырып пен көркемдік шешім //Кітапта: Жанр сипаты. – Алматы, 1971. – 270 б.

### *Referenses:*

1. Abai. Qalyn elim qazaqym: Shygarmalary. – Almaty: Zhalyn, 1995. – 384 b.
2. Abai shygarmalarynyn bir tomdyq tolyq zhinagy. Almaty, 1961. – 267 b.
3. A.Abdrahmanova. «Abai – dana aqyn». Almaty // Ulagat, № 6, 2007. – 123 b.
4. E.Ahmerova. «Abai zhane biznes». Almaty // Ulagat, № 3, 2008. – 98 b.
5. D.Omarov. Abaitanu «Bilim alu». Almaty, 2002. – 155 b.
6. Auezov M.O. Abai Qunanbaev. Maqalalar men zertteuler. Qazaq SSR-nin «Gylym» baspasy, 1967. – 305 b.
7. A.Nurqatov Abaidyn aqyndyq dasturi. – Almaty, 1966. – 337 b.
8. Ahmetov Z. Dastur // Abai Enciklopedija. – Almaty: Qazaq enciklopedijasy: Atamura, 1995. – 720 b.
9. Shanbai T. Zhanar // «Qazaqstan». ulttyq enciklopedija – Almaty: «Qazaq enciklopedijasyynyn» bas redakciyası, 2001. – 720 b.
10. Duisenov M. Qazaq lirikasyndagy taqyryp pen korkemdik sheshim //Kitapta: Zhanr sipaty. – Almaty, 1971. – 270 b.

**МЕРЕЙТОЙ  
ЮБИЛЕЙ  
ANNIVERSARY**

**МЕРЕЙТОЙ – 70 ЖАС ҒИБРАТТЫ ҒҰМЫР ИЕСІ**



*Жақсылар «жақсымын» деп айта алмайды,  
Жамандар «жақсымын» деп айқайлайды,  
Жүрген соң бауырыңды күнде көріп,  
Таулардың биіктігі байқалмайды! –*

десе, дегендей-ақ күн санап өтіп жатқан мына күйбең тіршілікте тағдыры тәлімге бай ірі тұлғалардың қадіріне кейде жете алмай жатамыз. Бұл құбылыс – бәлкім, сол ірі тұлғалардың саясы сәуле шашып, жарық жұлдыздай жадырап тұратын жаратылысының сыры болар!

Еліміздің экономикасы мен мәдениетінің, білімі мен ғылымының тарихы біртуар тұлғалар қызметімен астасып жататыны анық. Ірі тұлғалардың өмірі әдетте жан-жақты, көп қырлы болып келеді. Қазақтың «сегіз қырлы, бір сырлы» деген азаматтарға беретін анықтамасы да осыларға арналған болар. Тағдыр оларға талант берсе жан-жақты етіп молынан береді. Сондай ірі тұлғалардың бірі біздің Серік Жайлауұлы Пірәлиев замандасымыз, ініміз. Ғұлама ғалым, көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, парасатты ұстаз, білікті жетекші, басшы, тәжірибелі ұйымдастырушы – міне, осының бәрі еліміздің абзал азаматы Серік Жайлауұлы замандасымыздың бір басына сыйып тұр. Секеннің өмірінің әрбір қыры бір-бір үлкен азаматтың бүкіл өміріне жүк болуға жарайды. Ал замандасымыз осы қырларын бір-бірімен тығыз байланыстырып, байытып, керемет адамгершілік қасиетін, ірі тұлғалық болмысын қалыптастырды. Ол өзінің бүкіл ғұмырын елінің өсіп-өркендеуіне, халқының биік мұраттарға жетуіне арнаған парасатты тұлға, патриот. Ол әсіресе еліміздің білім мен ғылым жүйесінің дамуына ерен еңбек сіңірген азамат. Сондықтан оның аты тарихта ғана қалып қана қоймайды, өзі осы жаңа дәуірдің тарихын жасағандардың қатарына еніп отыр.

Серік Жайлауұлы Пірәлиев 1952 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Түлкібас ауданы, Ақбиік ауылында текті отбасында дүниеге келген. Көреген, ұлағатты әкесі Жайлау Пірәлиұлы – балаларының оқуы мен тәрбиесіне, тұлға, азамат болып қалыптасуына айрықша көңіл бөлген әке. Оның үлкен ұлы Қалдыбай Жайлауұлы Пірәлиев жас кезінен ғылым жолына түсіп, елімізде ғана емес, шет елдерде де танымал ғалым болып – химия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА-ның академигі дәрежесіне көтерілсе, онан кейінгі ұл-қыздары да аға жолын таңдады. Бұл отбасынан қазір 2 академик, 3 ғылым докторы, 2 ғылым кандидаты шығып отырса, бұл әуелі ата-ана тәрбиесінің, балаларының еңбегінің жемісі, әрі еліміздің отбасыларына өнеге.

С.Ж.Пірәлиев 1976 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті) химия факультетін үздік бітірді. Оның студент кезінде ғылымға берілгендігі, қызығушылығы байқалды. Оны университетті бітірген соң арнайы жолдамамен Қазақ КСР Ғылым Академиясының химия ғылымдары институтына ғылыми қызметкер болып орналасты. Бұл институтта ол көптеген ғылыми жетістікке жетті. Ол кандидаттық диссертациясын қорғады.

С.Ж. Пірәлиевтің саналы өмірі негізінен ғылым мен жоғары мектеп саласында өтеп келе жатыр. Мысалы, ол 1985-1988 жылдар аралығында Жоғары және арнаулы орта білім беру министрлігінде Жоғары білім жөніндегі оқу-әдістемелік басқарманың аға инспекторы, Министрдің көмекшісі, 1988-1995 жылдары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің шетелдік оқушылармен жұмыс істеу және шетелдермен байланыс бөлімінің бастығы, 1995 жылы ҚР Министрлер кабинеті Аппаратында сыртқы байланыстар жөніндегі протокол қызметінің сектор меңгерушісі, 1995-1997 жылдар ТМД елдерімен байланыс жөніндегі Мемлекеттік комитет төрағасының орынбасары, 1997-1999 жылдары ҚР Білім және ғылым министрлігінің Жоғары және арнаулы орта білім басқармасының бастығы сияқты лауазымды қызмет жолдарынан өтті. Оның осы аппаратындағы ұзақ жылғы жолдары С.Ж.Пірәлиевтің ұйымдастырушылық және іскерлік қабілетін ашып, басшылық тұлғасын қалыптастырған, болашақ өміріне даңғыл жол ашқан жемісті кезең болды.

С.Ж. Пірәлиевтің еңбек жолындағы аса бір маңызды кезең 1999 жылдың сәуір айынан басталды. ҚР Білім және ғылым министрлігі департаментінің бастығы қызметінен ол Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтына ректор болды. Жаңа ректор С.М. Пірәлиев бірінші күннен бастап институтта заман талабына сай қайта жаңғыртуға, жаңалықтар енгізуге, игілікті өзгерістер жасауға тырысты. Еткен еңбегі зая кеткен жоқ, ұжым жаңа ректордың жанына топтаса бастады, жаңа басшыға толық сенімдерін артты. Осылай ұжымның сеніміне кірген С.Ж. Пірәлиев институттың материалдық-техникалық базасын нығайтып, оқу-тәрбие жұмысын жаңалап, ғылыми зерттеулерді дамытты.

Әрине, институтты жаңа уақыт талабына бейімдеу оңайға түскен жоқ. Егемендік алған елімізге жаңа мамандар дайындау үшін жаңа мамандықтар ашу керек болды. Ұстаздардың психологиясын өзгертіп, оқу үрдісін халықаралық талаптарға сай реформалау мәселесі тұрды. Әлемдегі озық тәжірибені меңгеру үшін айтулы әлем жоғары оқу орындарымен байланыс орнатып, қарым-қатынастарды нығайту сияқты маңызды мақсаттар пайда болды. Осының бәрі С.Ж. Пірәлиев бас болып барлық ұжымның атқаруы арқасында институт көптеген жетістіктерге жетті.

Осылайша, С.Ж.Пірәлиев Қазақтың мемлекеттік қыздар педагогика институтындағы басшылық қызметін абыроймен, біліктілікпен атқарып, 2003 жылы Халықаралық Қазақ-Түрік университетіне президент болып ауысты.

Профессор С.Ж. Пірәлиев 2003-2007 жылдары Қ.А. Иассауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің президенті қызметін де абыроймен, жемісті жұмысымен атқарды. Халықаралық Қазақ-Түрік университетінде 5 жыл президент болып істеген жылдарындағы тікелей басшылығымен көпшілік қажетіне жараған кешенді құрылыс объектісі – университет Бас ғимараты, қалашығы. Университеттік қалашыққа лайықты мекен-жай таңдауына, оның жоспарға енуіне, архитектурасын сызуға, қаржы-қаражат пен құрылым материалдарын табуға дейін президент С.Ж.Пірәлиевтің өзі қатысып отырды. Міне, бұл Секеңнің ұйымдастыру қабілетін аңғартады. Мәселен, жеделдете салынған, еңселі әкімшілік үйі, оқу корпусы, оқытушылар мен студенттерге арналған құрылыс объектілері. С.Ж. Пірәлиевтің білікті басшылығы тұсында салынды, пайдалануға берілді. Соның нәтижесінде Түркістан қаласындағы, тіпті Қазақстан аумағындағы ғана емес, бүкіл әлемдегі әсем университеттер қалашығының бірі болып бой көтерді.

С.Ж. Пірәлиев университет президенті болған жылдары көптеген іскер азаматтардың тұтас шоғырын қалыптастыруға зор үлес қосты. Парасаттылық, басшылық, ұйымдастырушылық жұмыста өзін-өзі жаңа қырынан танытқан ол 2007 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің жауапты хатшысы болып тағайындалды. Жаңа жұмыста да ынта-ықыласымен, белсенділігімен қызмет істеген С.Ж. Пірәлиев іскерлігімен, ізденімпаздығымен көзге түсті. Сондықтан, 2008 жылғы сәуірде Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен ол Қазақ ұлттық педагогикалық университетіне ректор болып тағайындалды.

Ал енді Серік Жайлауұлының сан қырлы қызметінің ішінен жеке бөліп айтатын саласы – ол Абай атындағы университетті 10 жыл басқаруы. Секеңнің ең алғашқы мақсаты университеттің құрамын және қызмет бағытын қазіргі заман талабына сәйкестендіру болды.

С.Ж. Пірәлиевтің университет дамуындағы, білім саласындағы сіңірген қыруар еңбегінің бәрін бірдей тізбелеп айтып шығу мүмкін емес. Дегенмен, басты-бастыларын атап өтпеске тағы болмайды. Ол білім беру стандарттарын жетілдіру мақсатымен «Білімнің жаңартпа технологиялары мен мазмұны» атты ғылыми-зерттеу институтын ашты. Бұл институт ұжымы оқу жоспарлары мен оқыту бағдарламаларын тиянақты түрде сараптан өткізіп, өз ұсыныстарын беруде. Абай атындағы жоғары оқу орнында осы уақытқа дейін болмаған «Абайтану» ғылыми-зерттеу орталығын ашты. Аз

уақыттың ішінде орталық қыруар жұмыс атқарды: «Абайтану» пәні оқу жоспарына енді, оқыту бағдарламасы жасалды, оқулық және оқу құралдары дайындалып басылып шықты, көптеген ғылыми еңбектер жарық көрді. Орта және жоғары мектепте оқытылатын «Абайтану» пәні бойынша электрондық оқулық жасалып, таратылды.

Сонымен қатар «Алаштану» ғылыми-зерттеу орталығы ашылып, университет ғимаратында Алаш қайраткерлеріне арналған мемориалдық тақта орнатылды.

С.Ж. Пірәлиев Қазақ ұлттық педагогикалық университетін басқарған кезінде көптеген мамандықтарды енгізіп, оқу бағдарламасының ауқымын кеңейтіп, әлемдегі ең озық университеттер деңгейіне көтеруге зор еңбек етті. Университеттің материалдық базасы да нығая түсті. Ғылыми-педагогикалық кадрлардың сапалық дәрежесі де күрт өсті. Ғылыми жұмыстар да заман талабына сай жаңа өркендеу жолына түсіп, ғылым кандидаттары мен докторлары саны өсіп жатты. Кең байтақ Қазақстанның ауыл, аудан, қалаларынан Алматыға арман қуып келген, білімді, талантты жастар ҚазҰПУ-ды таңдап жатты. ҚазҰПУ-де жан-жақты білім алу арқылы биік мақсаттарына жеткен азаматтар қаншама!

Қазақ ұлттық педагогикалық университеттің сан қырлы, көп салалы тіршілігіндегі тағы бір келелі мәселе – оқу үрдісіне инновациялық технологияны кеңінен тарату бағытындағы жұмыстар. С.Ж. Пірәлиев бұл саладағы ең маңызды инновациялық үрдіс-әлемнің алдыңғы қатарлы елдеріндегі сияқты кредиттік оқыту жүйесіне көшу мәселесіне ерекше, өте көңіл бөліп, назар аударып, бұл салада әлі де болса көптеген жұмыстар жасауды міндеттеп, қыруар шараларды қолға алды. Сонымен қатар, кредиттік оқыту технологиясының талаптарына сәйкес келетін жаңа типтегі оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерін дайындап, баспадан шығару, оларды электрондық кітапханасын жасау, елімізде жасалып жатқан жаңа білім стандарттарына белсене қатысу, барлық пәндердің типтік бағдарламаларын осы стандартқа сәйкес қайта жаңғырту, негізгі мамандықтар бойынша халықаралық аккредитациядан өту, т.б. қыруар жұмыстар, шаруалар жүзеге асырылды.

Содан кейін ерекше көңіл бөлетін жағдай, жоғары білім саласының көрнекті көшбасшысының бірі ретінде болашақта жоғары мектеп қалай даму керектігін айтты және қазіргі жоғары білім жүйесінің дамып, қалыптасуына үлкен еңбек сіңірді. Осы салада шетелдердің озық тәжірибесін жинақтап, пайдалануды ұсынды. Сонымен қатар, С.Ж. Пірәлиев білім жүйесінде ұлттық қасиетті сақтап қалу керектігін әр кез еске салып отырды.

С.Ж. Пірәлиев Қазақстан ғылымына сіңірген еңбектері туралы айтпасқа болмайды. Ол ғылыми кеңестің шешімімен кафедраларды елімізде жыл сайын болып жатқан іргелі және қолданбалы ғылым салалары бойынша жарияланатын конкурстарға белсене қатысуға міндеттеп, қатаң бақылауға алды. Сонымен қатар, университет бюджетінің есебінен профессорлар, доценттер, оқытушылар мен студенттер арасында әр түрлі ғылым салалары бойынша конкурс жарияланып, ректорлық гранттар бөліне бастады. Міне, бұл жай университеттегі ғылыми жұмыстарды жаңа сапалық деңгейге көтеріп, жандана бастады.

Осымен бірге, С.Ж. Пірәлиевтің ұсынысымен алыс-жақын шетелдердің журналдарында жарияланған еңбектердің авторларын, өздерінің ғылыми жаңалықтарын патенттермен қорғаған ғалымдарды ынталандыру мақсатында сыйақылар беріліп тұрды. Сонымен қатар, еліміздің жоғары оқу орындарында педагогикалық мамандықтар бойынша оқып жатқан талантты студенттер арасында әр түрлі пәндер бойынша жыл сайын Абай атындағы сыйлыққа республикалық конкурс өткізу жақсы дәстүрге айналып келеді.

С.Ж. Пірәлиев ғылым жолында аянбай тер төге жүріп, ерен еңбектерінің де жұмысын көрген ғалым. Ол өзінің өсу жолында ғылым докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, басқа да үлкен атақтарға ие болды. Және оның еңбектері көптеген ордендермен, медальдармен, Құрметті грамоталарымен атап өтілді.

Академик С.Ж. Пірәлиев – өз елімізде ғана емес, шетелдерде де кеңінен танымал, көрнекті ғалым. Жарық көрген 300 астам құнды ғылыми еңбектері, 8 авторлық куәлік пен жаңалықтардың иесі осының куәсі. Ғылымға сіңірген зор еңбегі және ашқан жаңалығы үшін Нобель сыйлығының иегері, П.Л. Капица атындағы күміс медальмен марапатталды.

С.Ж. Пірәлиевтің басшы – ұстаз ретінде айта кететін тағы бір қыры, игілікті ісі – ол тәрбие мәселесі, бұл салада оның бастауымен талай-талай шаралар іске асырылып жатты. Осылардың ішінде айрықша атап айтатын мәселе- ұлттық тәрбие. Тікелей С.Ж. Пірәлиевтің ұсынысымен, бастауымен оқу үрдісіне «Ұлттық тәрбие» пәні енгізіліп, 2009 жылдан бері пән барлық мамандықтар бойынша оқытылуда. Пәннің мақсаты- жаһандану үрдісі өршіп тұрған күрделі кезеңде жастарға адамгершілік,

азаматтық тәрбие беру, оларды ұлттық салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа, имандылыққа, рухани-мәдени және әлеуметтік құндылықтарға, инабаттылыққа, сыйайлыққа, кісілікке, отаншылдыққа, ұлтжандылыққа, патриотизмге, сыйластыққа тәрбиелеу. Осындай тәрбие арқылы қазақтың ел болып, ұлт болып қалуына, дамуына қамқорлық жасау, болашақ иманды, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеуге мұрындық болу, негіз, алғы шарт қалау. Бұл, ұлттық тәрбие жалған ұлтшыл, трайбалист болу емес, ұрпақты ұлтымыздың ең асыл, ең жақсы, ең ізгі мәдениетіне тәрбиелеу, жастардың бойына адамгершілік, имандылық, азаматтық, ұлтжандылық ұрығын себу. Әрине, бұл пәнді оқыту барысында өзге де халықтардың, елдердің озық ұлттық тәрбие құндылықтары ескеріледі. Осымен қатар, оқу үрдісі әлемдік тәжірибелермен байытылып, толықтырылып тұрады.

Осыған байланысты ректор С.Ж. Пірәлиев арнайы «Ұлттық тәрбие» кафедрасын ашып, оған осы саладағы танымал мамандарды жинады. Ұлттық тәрбиенің ғылыми және теоретико-методологиялық проблемаларын талқылайтын тұрақты дөңгелек стол, семинар және дискуссиялық клуб жұмысын ұйымдастырды, жүргізді. Қоғамымыздың көрнекті қайраткерлері, ұлағатты мұғалімдері, белгілі ғалымдары мен өнер адамдары арнайы шақырылып, оқытушылар мен студенттер алдында ұлттық тәрбие мәселе бойынша өз ой-пікірлерін айтып, баяндама жасауда.

Қазақ ұлттық педагогикалық университетіміздің негізінде ҚР Білім және ғылым министрлігінің бұйрығымен «Ұлттық тәрбие жөніндегі республикалық үйлестіру Кеңесі» құрылды, оның төрағасы академик С.Ж. Пірәлиев болды. Қоғамымыздағы барлық белгілі, танымал мамандарды жинақтаған бұл Кеңес «Ұлттық тәрбие» пәні жөніндегі даярланған бағдарламаларды, тұжырымдамаларды, оқу жоспарларын, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарды қарастырып, талқылап, пайдалануға ұсынады.

Академик С.Ж. Пірәлиев – үнемі болашақты болжап отыратын стратег жетекші, тәрбиеші, ғалым, тұлға. Өзі басқарып отырған университеттің болашағын Ұлттық ғылыми-зерттеу университеті мәртебесіне ие болу мақсатымен тікелей байланыстырып отырды.

С.Ж. Пірәлиевтің жетекші, басшы ретінде басқалардан артықшылығы оның жаңалықшылдығы мен жаңалықшылдығында, өте қарапайымдылығында. Қазақстанның жоғары білім жүйесіне көп жаңалық енгізіп, көптеген жақсы іске мұрындық болды десек, қателеспейміз. Қазақ қыздар педагогикалық институты, Қазақ-Түрік университеті және Қазақ ұлттық педагогикалық университеті сияқты үлкен жоғары оқу орындарын басқара жүріп, олардың ұйымдық құрылымын өзгертіп, жетіліп-дамуына, оқу базаларының нығаюына үлкен үлес қосты. Осы аталған оқу орындарында оқыту-ғылыми зерттеу кешендерінің құрылып, олардың өте тиімді жұмыс атқаруы – тікелей С.Ж. Пірәлиевтің еңбегі. Оның қамқорлығымен іске асып, өзінің жақсы нәтижелерін берген жаңалықтар толып жатыр.

Жалпы басшы болған азаматтарға сын көп болады. Барлық елдің көңілін табу өте қиын, біріне жақсаң, біріне жақпайсың. Біреу ісінді сынайды, біреу күшінді сынайды дегендей, егер қызметің жоғарыласа, бұрынғы әріптестер: «Мынау жоғарылап кетті, бізден қол үзді, бізді ұмытты» деп сынайды. Төменгі қызметкерлер ойындағысы бола қоймаса: «Мына бастық бюрократ, ештеңені шешпейді» деп сөгеді.

Ал, С.Ж. Пірәлиев болса, осы сынның бірін де естімей келеді. Бұған үлкен ақыл, парасат, керемет төзім керек, төңірегіндегі жұрттың ой-пікірін түсінетін сезім керек. С.Ж. Пірәлиевте мұның бәрі бар. Ал осыған қоса тыңдаған жұрттың айызын қандыратын, көнбейтінді көндіріп, сенбейтінді сендіретін керемет тәсілдік өнері бар. Үлкен, шағын жиналыс бас қосуда болсын, аз ғана топ достарының ортасы болсын, немесе жеке адаммен кездесу болсын, С.Ж. Пірәлиев сөйлегенде оны тыңдамайтын, оған иланбайтын адам кемде-кем. Ол артық айтпайды, ал айтатын сөзін нық, анық, бүкпей ашық айтады. С.Ж. Пірәлиев қай деңгейде болмасын, қандай орта болмасын жасқанбай, жасырынбай тура сөйлейді. Оның үстіне өзінің әр сөзіне жауап беретін адам.

Жалпы жақсы сөздің, отты-нұрлы сөздің төркіні – жарасымды кең ой, үлкен ақыл, парасат. Ойы бейшараның, сөзі де бейшара. С.Ж. Пірәлиевтің ойы да, сөзі де биік.

Профессор С.Ж. Пірәлиев халқының қадірлі ұлдарының бірі. Оның басшылық қызметтеріндегі қол жеткен көптеген жетістіктері мен үлкен абыройы оның адами асыл, өнегелі қасиеттеріне тікелей байланысты.

С.Ж. Пірәлиевтың мінезіндегі көпшілік қасиетін еске түсірсек, ол ылғи да үлкенге құрмет, кішіге ілтипат білдіріп, досқа адал жүрегімен қарап, оларға кешірімді болумен ерекшеленеді. Айталық, үлкенмен сөйлескенде, одан озбай сөйлеу, кішіге ілтипат білдіріп, досқа адал жүрегімен қарап, оларға кешірімді болумен ерекшеленеді. Айталық, үлкенмен сөйлескенде, одан озбай сөйлеу, кішіге ақыл



айтқанда тәкаппарланбау, досқа сырын ақтарғанда оның көңілін қалдырмау – С.Ж. Пірәлиевтің ежелгі дағдысы деп айтуға болады. Оның осындай қасиеттерін өз көзіммен көргенде және онымен бұрыннан араласқан достарының аузынан естігенде, С.Ж. Пірәлиевтің көпшілдігіне қаныға түсетінмін. Туа біткен осы көпшілдік қасиетінің өзі кез-келген жастағы көпшілік ортасында оны тұлға етіп көрсетеді.

С.Ж. Пірәлиевтің адами қасиеттері де өте керемет. Жайдары, жарқын мінезі, адалдығы, тазалығы, кішіпейілдігі, қарапайымдылығы әр уақытта бәрімізді ішке тартып тұратын. Жалпы, оның негізгі өмір қағидасы – төңірегіне қолынан келгенше көмек беру, жәрдем көрсету, ақыл айту, қамқоршы болу. Әр уақытта айналасына шуақ шашып, шапағат төгіп, жақсылық істеп жүреді.

Қорыта айтқанда, ҚР ҰҒА академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор С.Ж. Пірәлиев – көрнекті ғалым, ұлағатты ұстаз, парасатты тұлға, қоғам-мемлекет қайраткері. Ол еліміздің, білім мен ғылымымыздың дамуына зор үлес қосты. Оның ғибратты ғұмыры жастарға өнеге.

Бүгінгі жетпестің сеңгіріне шыққан С.Ж. Пірәлиевті зиялы қауым «Сері аға» деп құрмет тұтып, ақыл айтар абыз ретінде сыйлайды. Бұл тек зиялы қауымның тарапынан ғана емес, барлық қазақ қауымының қадірі мен құрметі екендігі анық. Академик С.Ж. Пірәлиевті 70-жылдық торқалы тоймен құттықтай отырып, зор денсаулық, бақыт, алдағы уақытта да творчестволық табыстар тілейміз.

***Раушанбек Әбсаттаров***  
***ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,***  
***философия ғылымдарының докторы, профессор***

## АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

**Абдрахманова Ардак Аманбековна** – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға – оқытушысы, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: [aardasha@list.ru](mailto:aardasha@list.ru)

**Абеуова Шұға Құрманәліқызы** – ф.ғ.к., доцент, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: [shu.tan@mail.ru](mailto:shu.tan@mail.ru)

**Айтымбетов Н.Ы.** – PhD докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

**Әбдір К.Ә.** – филология ғылымдарының кандидаты, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан

**Әбсаттаров Р.Б.** – ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

**Болат Ж.Б.** – әлеуметтік ғылымдар магистрі, оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан e-mail: [bolat.zhansaya@list.ru](mailto:bolat.zhansaya@list.ru)

**Додаева Қуаныш Жанузаковна** – гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақтың Спорт және туризм академиясы, Алматы, Қазақстан, e-mail: [dodaeva75@gmail.com](mailto:dodaeva75@gmail.com)

**Жұмағұлов Мейірбек Онгарович** – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: [zakon\\_ali\\_kz@mail.ru](mailto:zakon_ali_kz@mail.ru)

**Ивлева Евгения Николаевна** – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға – оқытушысы, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: [eivleva84@mail.ru](mailto:eivleva84@mail.ru)

**Қалмұханбетова М.Д.** – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының I курс докторанты, Алматы, Қазақстан, [kalmukhanbetova.meruert@gmail.com](mailto:kalmukhanbetova.meruert@gmail.com)

**Қуанышбаева Ж.Ж.** – Ph.D, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: [kuanyshbayeva.kz@gmail.com](mailto:kuanyshbayeva.kz@gmail.com)

**Мен Дмитрий Вольбонович** – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ның саясаттану ғылымдарының докторы, профессор Алматы қ, Қазақстан e-mail: [mendima@gmail.com](mailto:mendima@gmail.com)

**Набиев Л.И.** – педагогика ғылымдарының магистрі, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан

**Омуралиев Нурбек Ашимканович** – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, философия, құқық және әлеуметтік-саяси зерттеулер институты, Қырғыз Республикасы Ұлттық Ғылым академиясы әлеуметтік зерттеулер орталығының меңгерушісі, Бішкек, e-mail: [nurbekcsr@mail.ru](mailto:nurbekcsr@mail.ru)

**Пак Татьяна Николаевна** – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы Алматы қ, Қазақстан. e-mail: [paktanya2018@gmail.com](mailto:paktanya2018@gmail.com)

**Рау И.А.** – философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфер жетекші кадрлар Академиясы, Гамбург қ., Германия

**Сарыбаева А.Б.** – әлеуметтік ғылымдар магистрі, оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан e-mail: [sarybayevaai@gmail.com](mailto:sarybayevaai@gmail.com)

**Шарипова Руфина Мнировна** – философия ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға – оқытушысы, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік-экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: [atkchild@gmail.com](mailto:atkchild@gmail.com)

**Шнарбекова М.К.** – Ph.D, доцент м.а., әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, [meruert.shnarbekova@kaznu.kz](mailto:meruert.shnarbekova@kaznu.kz)

**Шорманбаева Динара Госмановна** – философия PhD докторы, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: [yasmina-dinara@mail.ru](mailto:yasmina-dinara@mail.ru)

## СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

**Абдир К.А.** – кандидат филологических наук, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

**Абдрахманова Ардак Аманбековна** – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, e-mail: [aardasha@list.ru](mailto:aardasha@list.ru)

**Абеуова Шуга Курманалиева** – к.ф.н., доцент, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан e-mail: [shu.tan@mail.ru](mailto:shu.tan@mail.ru)

**Абсагтаров Р.Б.** – член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

**Айтымбетов Н.И.** – доктор PhD, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби г. Алматы, Казахстан

**Болат Ж.Б.** – магистр социальных наук, преподаватель, КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан e-mail: [bolat.zhansaya@list.ru](mailto:bolat.zhansaya@list.ru)

**Додаева Қуаныш Жанузаковна** – магистр гуманитарных наук, Казахская академия спорта и туризма, Алматы, Казахстан e-mail: [dodaeva75@gmail.com](mailto:dodaeva75@gmail.com)

**Жумагулов Мейрбек Онгарович** – Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: [zakon\\_ali\\_kz@mail.ru](mailto:zakon_ali_kz@mail.ru)

**Ивлева Евгения Николаевна** – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, e-mail: [eivleva84@mail.ru](mailto:eivleva84@mail.ru)

**Куанышбаева Ж.Ж.** – Ph.D, старший преподаватель кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: [kuanyshbayeva.kz@gmail.com](mailto:kuanyshbayeva.kz@gmail.com)

**Қалмұханбетова М.Д.** – докторант первого курса кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, [kalmukhanbetova.meruert@gmail.com](mailto:kalmukhanbetova.meruert@gmail.com), 7 708 233 58 28

**Мен Дмитрий Вольбонович** – Доктор политических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: [mendima@gmail.com](mailto:mendima@gmail.com)

**Набиева Л.И.** – магистр педагогических наук, Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан

**Омуралиев Нурбек Ашимканович** – доктор социологических наук, профессор, заведующий Центром социальных исследований Института философии, права и социально-политических исследований, Национальной Академии Наук Кыргызской Республики, Бишкек, e-mail: [nurbekcsr@mail.ru](mailto:nurbekcsr@mail.ru)

**Пак Татьяна Николаевна** – ст. преподаватель КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: [paktanya2018@gmail.com](mailto:paktanya2018@gmail.com)

**Рау И.А.** – доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия

**Сарыбаева А.Б.** – магистр социальных наук, преподаватель, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан e-mail: [sarybayevaai@gmail.com](mailto:sarybayevaai@gmail.com)

**Шарипова Руфина Мнировна** – магистр философских наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, e-mail: [atkchild@gmail.com](mailto:atkchild@gmail.com)

**Шнарбекова М.К.** – Ph.D, и.о доцента кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, [meruert.shnarbekova@kaznu.kz](mailto:meruert.shnarbekova@kaznu.kz)

**Шорманбаева Динара Госмановна** – доктор PhD философии, Заведующий кафедрой Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, e-mail: [yasmina-dinara@mail.ru](mailto:yasmina-dinara@mail.ru)

## INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

**Abdir K.** – Candidate of Philology, M.Kh. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

**Abdrakhmanova Ardak** – master of law, senior lecturer of the Department of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov », Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: [aardasha@list.ru](mailto:aardasha@list.ru)

**Abeuova Shuga** – candidate of philosophical sciences, associate professor, Kazakh National Pedagogical University named after AbaiAlmaty, Almaty, Kazakhstan e-mail: [shu.tan@mail.ru](mailto:shu.tan@mail.ru)

**Absattarov R.** – Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**Aitymbetov N.** – PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**Bolat Zh.** – Master of Social Sciences, lecturer. Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan e-mail: [bolat.zhansaya@list.ru](mailto:bolat.zhansaya@list.ru)

**Dodaeva Kuanysh Januzakovna** – Master of Humanities, Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan, e-mail: [dodaeva75@gmail.com](mailto:dodaeva75@gmail.com)

**Ivleva Yevgeniya** – master of social Sciences, senior lecturer of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov », Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: [eivleva84@mail.ru](mailto:eivleva84@mail.ru)

**Kalmukhanbetova M.** – first year doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, [kalmukhanbetova.meruert@gmail.com](mailto:kalmukhanbetova.meruert@gmail.com)

**Kuanyshbayeva Zh.** – Ph.D, Senior lecturer of the department of Politology and socio-philosophical disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: [kuanyshbayeva.kz@gmail.com](mailto:kuanyshbayeva.kz@gmail.com)

**Men Dmitri** – Doctor of political science, Professor Al-Farabi Kazkh national University, Almaty, Kazakhstan e-mail: [mendima@gmail.com](mailto:mendima@gmail.com)

**Nabiyeva L.** – master of pedagogical sciences, Sh. Yessenov Caspian University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

**Omuraliev Nurbek** – doctor of sociological sciences, professor, head of the center for social research of the institute of philosophy, law and socio-political studies, National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Bishkek, e-mail: [nurbekcsr@mail.ru](mailto:nurbekcsr@mail.ru)

**Pak Tatyana** – Korean language lecturer Al-Farabi Kazkh national University, Almaty, Kazakhstan e-mail: [paktanya2018@gmail.com](mailto:paktanya2018@gmail.com)

**Rau I.A.** – doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany

**Sarybayeva A.** – Master of Social Sciences, lecturer. KazNPU. Abaya, Almaty, Kazakhstan e-mail: [sarybayevaai@gmail.com](mailto:sarybayevaai@gmail.com)

**Sharipova Rufina** – master of Philosophy, senior lecturer of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov », Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: [atkchild@gmail.com](mailto:atkchild@gmail.com)

**Shnarbekova M.** – Ph.D, Acting Associate Professor of the department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, [meruert.shnarbekova@kaznu.kz](mailto:meruert.shnarbekova@kaznu.kz)

**Shormanbayeva Dinara** – PhD in philosophy, head of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov», Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: [yasmina-dinara@mail.ru](mailto:yasmina-dinara@mail.ru)

**Zhumagulov Meirbek** – Kazakh National Pedagogical University named after Abai Almaty, Almaty, Kazakhstan, e-mail: [zakon\\_ali\\_kz@mail.ru](mailto:zakon_ali_kz@mail.ru)

**Мақалаға қойылатын талаптар:**

**Мақаланың негізгі элементтері:**

Мақала мәтіні кіріспеден (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау және қорытындыдан тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

**Мақаланы ресімдеу талаптары:**

• Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: қалың Туралау: сол жақта.

• ҒХТАР-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

• Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

• Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-150 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Аңдатпадан кейін үш тілде кілт сөздер (кемінде 3-5) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақала мәтінінің соңында *Пайдаланылған әдебиеттер тізімі (Список использованной литературы; References)* көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды рәсімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы, 2007, 2010. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол жағы – 2 см, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, оң жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін – өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, с.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1., 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20% -ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% - ға дейін).

## Требования:

### Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия и заключение**; Список использованной литературы, References.

### Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-150 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-5) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Список использованной литературы (Пайдаланылған әдебиеттері тізімі; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: левое – 3 см, верхнее и нижнее – 2 см, правое – 1,5 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). **Список литературы** должен содержать не менее 5 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

**Литература транслитерируется.** Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с.138] в казахском варианте [1, б.138], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).